

C. J. BJÖRKLUND
DÖMDA TILL DÖDEN

Amaltheadramat

Det första decenniet av 1900-talet kännetecknades av skärpta fackliga strider mellan arbetare och arbetsgivare i Sverige. Våren 1908 kom det till svåra konflikter i hamnstäderna, och arbetsgivarna utnyttjade strejkbrytare. I Malmö importerades engelska strejkbrytare, slödder från Londons undre värld, för att bryta de inhemska hamnarbetarnas motstånd. De professionella strejkbrytarna berusade sig, ställde till slagsmål, stal och begick försök till våldtäkt, och i arbetsgivarnas intresse förfor domstolarna milt med våldsverkarna.

Men solidaritetskänslan var stark bland de svenska arbetarna, som kämpade för sin rätt. Drivna av sin vrede över klassorättvisorna placerade tre ungsocialister, Anton Nilsson, Algot Rosberg och Alfred Stern, en varningsbomb ombord på strejkbrytarfartyget Amalthea i Malmös hamn. Olyckan ville att en av de engelska strejkbrytarna dödades vid explosionen. För sin gärning dömdes Nilsson och Rosberg till döden, medan Stern fick livstids straffarbete. Domarna upprörde våldsamt arbetarna och hela den frisinade opinionen, och en rörelse till förmån för de dömda startades, som till slut ledde till deras frigivande 1917.

C. J. Björklund har med föreliggande arbete velat hugfästa femtio-årsminnet av dessa upprörande händelser. I hans framställning träder oss dåtidens svenska samhälle med dess klassklyftor och klassjustis levande till mötes, och läsaren får också stifra bekantskap med attentatsmännen — deras bevekelsegrunder, deras idealism, deras särpräglade karaktärer. Ett tragiskt blad i den svenska arbetarrörelsens historia tar här gestalt i en boren berättares framställning.

TIDENS FÖRLAG

Pris 15: 50

C. J. BJÖRKLUND
DÖMDA TILL
DÖDEN

Amaltheadramat

TIDEN

C. J. BJÖRKLUND · DÖMDA TILL DÖDEN, AMALTHEADRAMAT

C. J. BJÖRKLUND

DÖMDA
TILL DÖDEN

Amaltbeadramat

TIDENS FÖRLAG STOCKHOLM

may

Innehåll

Staden vid Sundet	7
Situationen	11
Ekonomisk bakgrund	20
Bomben	24
Processen	31
Algot Rosberg — finkänslig filosof i cell	66
Anton Nilson, den okuvlige	91
Alfred Stern - mannen med det stora tålamodet	150
Opinionsrörelsen	185
Revolution i svenska fängelser	220
Våldet och friheten att välja	232

Staden vid Sundet

Det var i staden vid Sundet som det stora attentatet ägde rum.

Om man besöker staden och från tåget stiger ut på stationstrappan, som vetter åt Öresund, ser man hamnen, de låga tullhusen och en rad flaggor som fladdrar för en frisk sensommarbris. Det slår en genast att Sveriges tredje stad har en internationell prägel. Att staden placerats vid Öresund gav den redan från början möjligheter till kontakt med andra länder. Men om ej Frans Suell skapat hamnen och om inte goda sjö-kommunikationer ordnats hade staden inte haft samma betydelse som nu.

Nu behöver man bara ta några kliv framåt mot det stora gråa pampiga posthuset och sedan korsa gatan vid Skeppsbron för att nå de lockande båtar som på en och en halvtimme går över till Köpenhamn.

Det finns så mycket att upptäcka i staden vid Sundet. Om man från stationen vandrar Mälarbron över kanalen glimtar det till av kanalernas Holland. Jörgen Kocks trappgavelshus från medeltiden bidrar också därtill. På Stortorget är det liv och rörelse, i all synnerhet sommarkvällar. Där finns det beröm-

da hotell Kramer, samlingsplats för danska motståndsmän under nazitiden. Det vackra Rådhuset är en skapelse på femtonhundratalet — en glädje att se på. Bredvid ligger det rogivande Residenset.

I mitten på Stortorget står en rytтарstaty av Karl X Gustav — han som från Danmark åt Sverige erövrade de skånska landskapen år 1658. Med resultat att Skåne sedan erövrade erövraren. Vandrar man Södergatan fram befinner man sig snart på Gustav Adolfs torg. Denna del av staden är köpen-skapens, affärsmännens, industriledarnas och myndigheternas hemvist. En imponerande, polerad och myndig stadsdel med företagsamma, livliga och vänliga människor. Ett stort nöjestempel och restaurang, Hippodromen eller Hipp, bildar ett slags samlande centrum.

Om man fortsätter vandringen Södra Förstads-gatan fram till Triangeln och viker av in på Föreningsgatan står man snart framför det gamla Folkets hus, en röd bastant trevåningsbyggnad — det nya ståtliga ligger på Nobeltorget. Det gamla Folkets hus är en legendarisk byggnad. Där fanns också redaktionen för tidningen Arbetet, i vilken Axel Danielsson skrev sina alarmerande brandartiklar och Bengt Lidfors fäktade elegant och träffsäkert med vetenskap och ironi som vapen. Till denna röda byggnad knyts också namn som Per Albin Hansson, Gustav Möller, Fabian Månsson, Ossian Nilsson,

Oskar Sjögren, Gustav Sjöström, bagarnas Sigfrid Persson, Ernst Wigforss och mannen med den bredbrättade hatten, originelle Karl Ehnrooth, annonsackvisitör för tidningen Arbetet, och många många andra namn.

I detta Folkets hus har hållits otaliga agitations- och upplysningsmöten, som varit nödvändiga och burit frukt. I heta debatter har dryftats dagens och framtidens problem. Frågan om arbetstid och löner föranledde lika brännande diskussioner som problemet om hur det kommande socialistiska samhället skulle formas för att garantera människorna det man ville erövrade: frihet, rättvisa, solidaritet, fred och lycka. Man drömde om lyckan och sjöng om den:

Internationalen åt alla lycka bär,
upp till kamp emot kvalen,
sista striden det är,
ty Internationalen
åt alla lycka bär!

Det var i detta röda hus som ungdomskräter och ungsocialister samlades för att kämpa med glödande känslor och mod. Det Socialistiska ungdomsförbundet hade visserligen sprängts i två hälften som bekämpade varandra, men höll ihop när det gällde den gemensamma fienden. Brand var organet för ungsocialisterna med Hinke Bergegren i spetsen och

Fram blev språkröret för ungdomdemokraterna med Per Albin Hansson och Gustav Möller som främsta representanter.

Egendomligt och idémässigt sett ironiskt var att den riktning som skulle representera det största måttet av frihet från våld kom att framstå som våldets förespråkare. Orsaken härtill var tydligen att striden blev mera en strid om metoder och medel än om målet och idéerna, idealet. Att vara radikal kom att betyda detsamma som att förorda och agitera för hårda och våldsamma medel. Men radikal när det gäller målet innebär ju att avlägsna sig så långt som möjligt från våld och hårdhet och obarmhärtighet för att söka uppnå största möjliga tolerans, inbördes hjälp och mildhet ifråga om seder och bruk.

Det var medlemmar i detta senare socialistiska brödraskap som utförde attentatet mot strejkbrytarfartyget Amalthea, vilket låg ankrat på redan i staden vid Sundet. Attentatet ledde till avkunnandet av dödsdomar.

Men vad var den egentliga orsaken till bombattentatet natten till den tolfte juli 1908?

Vad hade hänt innan explosionen skakade staden?

Vad var det för slags människor som utförde attentatet?

Hur var situationen?

Situationen

Det fanns ett café i staden vid Sundet som hette Utposten. Dagligen träffades där medlemmar i den ungsocialistiska klubben. De som var arbetslösa tillbringade mest hela dagarna på caféet. Arbetslösheten var denna tid ett plågoris, en sjukdom som med förödande kraft drabbade samhället och de enskilda. Bland ungsocialisterna tillämpades emellertid den inbördes hjälpens lag. Det visades solidaritet i smått och stort. Att hjälpa så långt det var möjligt blev en sedvänja.

Solidariteten sträckte sig ut över det egna brödraskapet, gick förbi de nationella gränserna, omfattade hela världen. Åtminstone i teorin och ofta även i praktiken. Ty det fanns en bestämd fiende, i det egna landet och i alla andra länder. Alla måste stå eniga i kampen mot denna fiende. Alla var i detta fall arbetarna, varje arbetare, det var du och jag, vi alla. Arbetarna som klass. En förtryckt klass, en underklass mot en överklass, den härskande klassen. Och denna klass var i besittning av alla maktmedel och brukade dem hänsynslöst. Vad hjälpte det att predika fred eller vifta med en röstsedel framför en tiger färdig till språng? Tigern ändrar inte sin natur.

Men en dag skulle arbetarklassen segra! Slavarna skulle resa sig, kämpa sig fria i den absolut sista striden och införa fred och frihet och rättvisa på hela jorden, i alla länder. Socialismens gyllene sol skulle lysa över alla folk i hela världen. För första gången i världshistorien skulle mänskligheten enas och känna sig lycklig och fri från alla bojor och band.

Vi går fram som en vår, då alla bojor brista loss, vi har sol, vi har sång, vi har segertro med oss.

Denna himlastormande idealism besjälade de unga som träffades på café Utposten för att dricka kaffe, träffa goda vänner och kamrater och diskutera dagens små och stora bekymmer samt överlägga om vad som kunde göras när det gällde att ge framgång åt de idéer som rörelsen förde fram.

Det som vid denna tid fängade intresset hos de unga som samlades på Utposten var emellertid de strider som ägde rum i hamnarna. Bland dem som besökte Utposten fanns också unga arbetare, som sökte tjäna sitt bröd genom extra-arbete i hamnarna. Föraktfullt kallades hamnarbetarna för hamnbusar eller sjåare. Nu hade dessa ryckt fram och genom propagandan och organisationen blivit medvetna om sitt människovärde. Genom praktiska åtgärder sökte de skapa ordning och reda när det gällde förmedlingen eller fördelningen av arbetet.

I stället för att konkurrera med varandra och slåss vilt om brödbitarna, det vill säga arbetstillfällena, utsåg de statistikförare som de själva avlönade och vilkas uppgift var att på ett så rättvist sätt som möjligt fördela det arbete som fanns till organisationens medlemmar. Men arbetsgivarna eller stuveribolagen bekämpade denna ordning som skapats av arbetarna själva och som fungerade på ett för alla arbetare mycket fördelaktigt sätt. Arbetarnas statistikförare ville inte arbetsgivarna veta av, de ville själva utse dessa personer, som därigenom skulle bli avhängiga av arbetsgivarna, medel i deras händer. De ville också själva leda och fördela arbetet enligt eget skön.

Det herravälde över arbetarna vid hamnarna som eftersträvades formulerades i en paragraf tjugotre, som lød: "Med iakttagandet av avtalets bestämmelser i övrigt äger arbetsgivaren rätt att leda och fördela arbetet, att fritt antaga och avskeda arbetare, samt att använda arbetare, oavsett om dessa är organiserade eller ej."

Genom denna paragraf förintades arbetarnas rätt att själva genom sina valda förtroendemän ordna och fördela arbetet. Det var denna frivilliga och fint fungerande ordning, som arbetsgivarna medels § 23 ville förint. I dessa brytningstider fanns det arbetsgivare som längtade tillbaka till den tid då det var tillräckligt att vissla i en pipa som tecken på att de

behövde arbetskraft. Lösa skaror av arbetare samlades i de olika hamnarna och slogs våldsamt med varandra — det gällde ju att skaffa arbete och bröd åt sig själva och sina familjer.

Men arbetarna ville skapa en förnuftig ordning när det gällde arbetet och de gick till strid för sina krav. Spänningen steg — både bland de närmast engagerade, inom arbetarrörelsen i allmänhet och i hela samhället. Barometern visade på storm.

*

På arbetsgivarhåll sattes in stora krafter för att vinna — man mobiliserade helt öppet strejkbrytare som ett medel att bryta arbetarnas motstånd. Gud och Fosterlandet var två storheter som också mobiliserades. Generalerna på arbetsgivarsidan var till den grad gudfruktiga och fosterländska att de beslöt importera utlänningar som gjort förräderitjänst i andra länder. I det väldiga London fanns avskum som den engelska polisen ständigt måste föra kamp mot och bevaka. Det var dessa banditelement som de varmt religiösa och patriotiska svenska kapitalisterna sände bud efter. För att de skulle få tillfälle att tukta svenska arbetare, som fallit på så heltokiga idéer som att organisera sig, fostra sig själva och skapa ordning när det gällde de egna arbetsförhållandena.

I denna kamp för människovärde som genomför-

des av de svenska hamnarbetarna var det ett fåtal som gick i spetsen och slutligen fick de andra med sig. Det var inte så lätt att organisera. Jag minns hur det var nödvändigt att med våld kasta ut hamnarbetare som bråkade och var fulla när hamnarbetarefackföreningen i Oskarshamn bildades. Det som skedde vid detta tillfälle hade sin motsvarighet på många andra platser. Tyst busar, här är det jag som har ordet, skrek K. M. Ziesnitz vid ett tillfälle då man sökte överrösta honom.

Men när busarna blev gentlemän importerade hamnkapitalisterna skurkar och bovar från Londons undre värld för att få hjälp att hejda utvecklingen mot större frihet och rättvisa och kultur. Att det var egna landsmän som sökte emancipera sig tog arbetsgivarna ingen hänsyn till. Hur de professionella strejkbrytarna uppträdde i Sverige visar rättegångsprotokollen från år 1907 i Norrköping — den första hamnplats som hemsöktes av den pest som importerades av svenskar som vapen mot andra svenskar.

Fylleri, slagsmål, stölder, försök till våldtäkt hörde till ordningen för dagen och tre av byket, A. Collins, G. Tomlinson och R. Kemp överföll brädgårdsarbetaren W. E. Nilsson och hamnarbetaren F. O. Karlsson som knivhöggs. Den överfallne Nilsson fick sina tarmar så svårt skadade att en operation måste ske för att rädda livet på honom. Till

strejkbrytarnas försvar ställdes genast en framstående bolagsadvokat, vilken bestred ersättningskrav därför att de överfallna och knivhuggna var "strejkande som inte ville arbeta". Det enda vittnet åtalades för att han enligt påstående vid ett annat tillfälle brukat våld mot en strejkbrytare. Detta åtal kunde emellertid inte upprätthållas och vittnet frikändes. Men syftet uppnåddes, att försvaga de överfallnas position.

I brist på bevis frikändes två av knivhuggarna medan den tredje, Collins, dömdes till ett års straffarbete och sju hundra kronors ersättningsskyldighet. Men hovrätten mildrade domen betydligt och Lindmans regering befriade av nåd strejkbrytaren och knivskäraren från straff. Han kunde lämna Sverige och i samma ögonblick han gjorde det förföll också ersättningsskyldigheten. Arbetsgivarnas gullgossar skyddades. Från vem kom hemställan till regeringen om nåd om inte från arbetsgivarhåll?

Konflikten vid hamnarna fortsatte och utvidgades. Striden mot arbetarna fördes av arbetsgivarna utan förskoning. Både i Göteborg, Hälsingborg och staden vid Sundet brakade det löst. Till Malmö dirigerades ett åttiototal engelska strejkbrytare, som inhystes ombord på skonertskeppet *Amalthea*, förankrat på redan. Fackföreningen lät på engelska trycka en redogörelse för konflikten, delade ut denna bland strejkbrytarna och erbjöd sig betala

resan tillbaka till England för alla som önskade återvända. De övermodiga utländska strejkbrytarna som betalades med högre löner än de svenska arbetarna svarade på erbjudandet med revolverskott mot hamnen ur sina vårdslöst hanterade revolverar, som de utrustats med av sina svenska uppdragsgivare.

Förräderiet blev lag och evangelium och förrädaren upphöjdes till hjälte!

Solidaritet med kamrater är ett rimligt krav som ingen kan bryta mot utan att begå brott mot enklaste hedersbegrepp. Detta gäller inte endast arbetarna utan alla klasser. Den som bryter en strejk är förrädare mot sina egna kamrater. Och även om arbetsgivarna har nytta av dessa judasfigurer måste de i realiteten förakta dem, och betrakta deras handlingar som skamliga.

*

Den levande och starka solidaritetskänslan var anledningen till att tre unga män skaffade sig dynamit och använde den i striden mot de förrädare, som enligt deras mening hotade förstöra det värn, organisationen, som hamnarbetarna byggt upp för att skydda sig själva, kvinnor och barn. Dessa ungdomar var inte hamnarbetare, men de kände, sade de själva, trycket lika hårt som de strejkande. De hade varit arbetslösa i flera månader och liksom de

stridande pressades de av hunger. Och de var idealister beredda att offra sina liv i kampen för arbetarklassens rättigheter. De handlade på ett sätt som de ansåg vara rätt och riktigt.

Förresten kunde de inte handla på annat sätt. Ty de var bundna av sitt eget känslö- och tanke-schema. Handlingen sprang fram ur miljön eller situationen, men bakom låg idéer och tänkesätt och ej minst känslor — hat till exempel, hat mot ett vrängt system. Och känslan av att det måste protesteras på ett eftertryckligt sätt. Samma motiv fanns säkerligen när en strejkbrytarbarack stormades i Sandö i Ådalen 1907 och Albert Sundin och bröderna Fritz och Henning Ståhl dömdes till åtta års straffarbete vardera och sexton andra dömdes till kortare fängelsestraff.

Bombattentatet den tolfte juli stod i överensstämmelse med ett bland arbetarna vida utbrett rättsmedvetande, men det stod i strid med den formella lagen, som inte förbjuder våld i princip men inte tillåter våld annat än i vissa statligt godkända former. Men även i vanliga fall mycket laglydiga människor kan acceptera våld i ovanliga och allt annat än godkända former, i all synnerhet om våldet är framgångsrikt. Så var fallet när våld användes mot nazismens våld och man uppnådde resultat som var goda. Det berodde på att nazismen-fascismen kränkt rätten, friheten och människovärdet.

Samma känsloläge och samma värderingsgrunder fanns hos de tre unga män som använde dynamit i staden vid Sundet, i striden mellan arbetare och arbetsgivare. De som utförde attentatet tänkte föga eller ingenting alls på följderna för dem själva, straffet, fängelset — dödsdomarna.

Attentatet var också dåligt, ja illa organiserat. Det fanns ingen utarbetad eller genomtänkt plan.

Man får inte glömma den ekonomiska bakgrunden när det gäller bomben mot strejkbrytarskeppet Amalthea.

Det rådde denna tid en utbredd fattigdom. En fattigdom som ofta var bitter svart nöd. Arbetslöshet var vardagsmat. En stor del av arbetarna gick arbetslösa halva delen av året.

Glöm ej heller att det saknades ordnat understöd. I en del fackföreningar fanns visserligen arbetslöshetskassor. Bagarna till exempel fick vid arbetslöshet två kronor pr dag i trettio dagar.

Men de flesta fackförbund saknade dylika kassor. Under många och långa månader av arbetslöshet fick arbetarna inget understöd alls.

Någon socialhjälp fanns inte. Jo, fattigvård. Men fattigvården var en institution som hatades — av många och goda skäl. Dit gick man ogärna. Ytterst få hade förresten möjlighet att erhålla hjälp därifrån.

Men hur klarade de arbetslösa existensen? Ja, det är en gåta, i inte så få fall ännu olöst.

Det finns ett svar. Arbetarna, deras familjer och barn svalt. Många svalt ohyggligt och drog på sig

svåra sjukdomar. Och många dukade under av sjukdomar framkallade av umbäranden.

I en sådan tid importerades främmande legoknektar, som beväpnades, och betalades bättre än landets egna arbetare. Strejkbrytarna stal bokstavligt brödet ur munnen på svenska arbetare. Hustrur och barn utlämnades åt svälten.

Detta var inte endast en utmaning mot landets arbetarklass. Det var en förbrytelse. Ett brott var det också av samhället, att tillåta strejkbrytarimporten och därtill också ställa sina maktmedel till förfogande för att skydda arbetsgivarnas kortsynta intressen.

Arbetarna demonstrerade mot strejkbrytarna. Vad gjorde då regeringen?

Dåvarande civilministern Hugo Hamilton i högerregeringen Arvid Agaton Lindman ringde upp Transportarbetareförbundets expedition och hotade.

— Om inte demonstrationerna ögonblickligen upphör kommenderar jag ut militär. Och då smälter det.

Civilministern hotade således att skjuta ner arbetare som begagnade sin lagliga rätt att samlas och demonstrera. Men det var inte bara statens högsta representanter som denna tid lekte med våld utan också privata personer och grupper. År 1909 organiserades ett borgargarde mot arbetarna. Denna organisation räknade i sina led den sedan avrättade

rånvändaren Ander. Dubbelmördaren Gyllenpalm tillhörde även ett dylikt garde i Riga, som övade sig i att skjuta på ryska arbetare. 1917 bildades också ett borgargarde mot arbetarna. En lektor Enar Sahlin var en av de ledande och polismästare Tamm ställde sig välvillig. Arbetarpressen svarade på utmaningarna med att mana till stegrad kallblodighet. Men det saknades inte förslag om allmän arbetarebeväpning.

Efter en våldsamt debatt i riksdagen upplöstes emellertid Stockholms skyddsskär. År 1931 bildades Munckska kåren. General Bruno Munck fick polismästare Hårlemans välsignelse. Från det nazistiska Tyskland smugglades in massor av vapen och ammunition under medverkan av tyske kaptenen Pflug-Harttung, som ledde mordet på Karl Liebknecht och Rosa Luxemburg. En formell förbrytarplan utarbetades för att i Sverige medels militärt våld införa en fascistisk diktatur.

Brutal våldsanda bakom en polerad fasad har inte saknats i Sverige.

— Då smäller det, hotade civilminister Hamilton. Visst smällde det, en smäll som hördes från Malmö till Lund, över hela landet...

Det var tre fattiga arbetarpojkar som föll in i samma tankebanor som landets civilminister. De tillverkade en högst primitiv bomb och riktade den mot fel håll, sett ur regeringens och arbetsgivarnas

synpunkt. Deras omhuldade skyddslingar och gullgossar blev rädda då underrättelsen om attentatet i Malmö nådde ut i landet. Den kontingent strejkbrytare, som var stationerad i Gävle, vägrade att arbeta och krävde att bli hemsänd. Detsamma skedde sedan i Malmö och därefter i Norrköping.

På ett helt annat sätt än civilminister Hamilton handlade den engelske inrikesministern Mc Kenna. Situationen var densamma. Men civilminister Mc Kenna vägrade att vid en hamnarbetarstrejk i London lämna polisskydd åt från annan ort införskrivna strejkbrytare. I parlamentet försvarade han med biträde av regeringschefen sitt handlande.

— Det är visserligen, sade han, regeringens plikt att värna om samhällets lugn, men om handlingar tillgripas, som är direkt ägnade att framkalla oroigheter, är det för mycket begärt att regeringen genom väpnat skydd skall jämna vägen för dylika provokatoriska handlingar.

Knut Wicksell berättar därom i sin år 1912 tryckta skrift "Nåd och amnesti" och hänvisar till att uppgiften är hämtad ur Social Tidskrift, häfte sju samma år.

Tänk om den svenske civilministern Hamilton varit lika klok som sin brittiske kollega Mc Kenna!

De träffades som vanligt på Utposten. Diskussionen vid borden var mycket livlig. Det fanns en särskild anledning därtill. Tidningarna hade nämligen samma dag sänt ut extrablad som berättade att lekande barn funnit ett stort parti dynamit i ett brädupplag. Polisen lade beslag på fyndet och undersökningar pågick, meddelades det.

— Om det blir storstrejk och om poliser och militär kommenderas ut måste vi försvara oss, och då kan dynamiten vara bra att ha, sade en av deltagarna i diskussionen. Meningarna var emellertid delade, som alltid.

Men nog märktes det att samtliga var gripna av oro — en av orsakerna och kanske den förnämsta var den spända situationen genom importen av strejkbrytare. I alla hamnstäder fanns samma spänning och transportarbetare i hela landet följde händelserna med allra största uppmärksamhet.

På hemvägen från Utposten gjorde Algot sällskap med Anton och denne berättade att han tillsammans med Alfred hade tagit dynamiten från ett upplag i Klagshamn där det fanns gott om varan. — Vi kan ta en titt på den om du vill, sade han. Av debat-

ten på caféet förstår jag, fortsatte han, att du är av samma mening som jag, att vi ska försvara oss, med våld om så kräves. Att det blir strid är säkert och utvidgas den gäller det att segra eller gå under. Vi ska segra, inte förlora, inte krossas.

De tre AAA träffades, en fjärde man kom till och alla var överens om att våld kunde bli nödvändigt och var berättigat i kampen för arbetarklassens intressen. Men man kom också till det resultatet, att det allra första som borde ske var att skrämma bort strejkbrytarna. De var ett hot mot organisationerna och sammanhållningen. Dynamiten skulle bli ett medel för att nå detta mål.

Äterigen fick vi således bevittna hur brinnande idealister med stark tro på friheten använde medel som står i strid med det ideal de kämpade för: ett samhälle byggt på inbördes hjälp, på frivillighet i stället för tvång och våld. Den stora frågan är dock om man med våld kan uppnå vissa resultat: kan man bygga ett solidaritetens eller kärlekens samhälle med våld? Blir inte våldets konsekvenser diktatur? Måste inte mål och medel stå i samklang med varandra? Om medlen står i strid med målet är det då möjligt att nå det man önskar? Förintar inte medlen slutligen målet?

*

Dessa frågeställningar existerade inte i detta ögonblick hos de agerande i dramat. De unga män

det här gällde kände sig som anfallna och måste försvara sig. De tillgrep vapen som ansågs vara effektiva och låg närmast till hands. Man hade inte tid att välja. Det gällde att handla. De i dramat engagerade identifierade sig med hamnarbetarna som kämpade en hård strid mot en makt med väldiga resurser till sitt förfogande. Därtill kom ytterligare en sak. Propagandan för revolution och radikalism nyanserades inte.

Den som ville vara radikal måste vara revolutionär och en revolutionär måste anamma våldet, försvara våldet, anse våldet vara viktigt och nödvändigt. Och vem ville inte vara radikal och revolutionär? Det fanns ju så många anledningar att resa opposition och revoltera. Den stora revolutionen, som var på väg, skulle vara både hämnare och befriare, en rättvisans oblidkelige tjänare och en ljusgestalt och frälsare från allt ont. Med ett slag skulle den göra världen fri. Det var drömmar om det godas seger över det onda. Det sjöngs om djävulskt hat och drömda framtidsland.

Jag har ej rum för frid, för kärlek och försoning, en känsla har jag blott: ett djävulskt hat det är. Och i min egen själ har helvetet sin boning, det är en avgrundselld, som sargar och förtär.

Men samme skald, Leon Larsson, sjöng också om lyckan som skulle erövras.

Vi vilja uppåt storma från mörkret och från gruset,
vi vilja sönderspränga vart hinder och vart band,
vi skola fram ur mörkret till friheten och ljuset
och här på jorden grunda vårt drömda framtids-
land!

Revolutionen som skulle komma som en stormvind kunde emellertid inte tänkas utan våld. Våldet som medel, våldet som på en viss tidpunkt skulle upphöra att verka och vändas i sin motsats. Våldet som ingen tänkte kunde leda till en diktatur, vilken en gång upprättad skulle bli svår att avskaffa utan en ny revolution. En serie av revolutioner skulle således kunna sträcka sig hur långt som helst in i framtiden utan slut. Ingen tänkte sig detta.

Våldsfria medel som vägen till ett våldsfritt samhälle eller önskvärdheten eller nödvändigheten av samklang mellan mål och medel sysslade man sällan eller aldrig med. Men den verkliga radikalismen och revolutionen, är det ej att befria samhället från våldsmedel, att i stället för våld sätta rätt, frivilliga överenskommelser, inbördes hjälp och solidaritet med följd att frihet, rättvisa och fred uppstår och förverkligas utan att strömmar av blod ljutes. Om våld och blod vore tecken på radikalism skulle det betyda att världshistoriens största reaktionärer är revolutionärer.

En av de första och viktigaste förutsättningarna

för att en revolution skall kunna genomföras är att människan själv gör revolution. Andlig revolution krävs för social och ekonomisk revolution. Den enskilde måste bilda utgångspunkt för helheten, samhället.

*

Instinktivt skyggade dock ynglingarna AAA för våldet. Bomben mot strejkbrytarna var absolut inte avsedd att döda men skrämma, att bryta förrädarnas trygga ro och övermod, att tydligt visa dem att deras närvaro inte var önskvärd. Man hoppades att genom handlingen jaga strejkbrytarna på flykten, att sätta stopp för importen av utländskt slödder som medel att slå sönder arbetarnas aktioner för förnuftigare och mera rättvisa förhållanden på arbetsplatserna. De stora orden om handling borde omsättas i praktiken, ansåg de fyra. Av solidaritetsskäl kände de sig förpliktade att handla. Det de gjorde var för dem en helt naturlig sak. De kunde inte annat.

En av de fyra svek i sista minuten. Attentatet måste uppskjutas en dag, till lördagen den elfte juli*. Det var år nittonhundraåtta. På natten rodde

* Nordisk Familjebok 1923 uppger att attentatet skedde natten mellan den 12 och 13 juli. Det är fel. När Rosberg i sin bok, sidan 18, påstår att attentatet utfördes den 13 juli är det också fel. Attentatet ägde rum natten mellan lördagen den elfte och söndagen den tolfte vid tvåtiden. Se rättegångsprotokollen.

AN ut till skonerten Amalthea, strejkbrytarfartyget. Han placerade bomben ombord, tände stubintråden och rodde tyst tillbaka till land. Bomben innehöll två kilo dynamit. Någon ingående kännedom om dynamitens verkningar hade inte Amaltheamännen.

Midnattstimman hade slagit när bomben exploderade. Det blev en väldig skräll, som hördes likt ett kanonskott över hela staden denna vackra sommarnatt. Bomben hade placerats i en lucka framför vilken en järnkätting spikats härs och tvärs. Kättingen splittrades i småbitar, sårade ett tjugotal strejkbrytare och dödade en, den internationelle förrädaren Close från Hull, vilken låg mitt framför luckan där bomben placerats.

Söndagsmorgonens extrablad den tolfte juli 1908 slukades med ivrigt intresse av allmänheten i staden vid Sundet och i hela landet. Bombattentatet var det allmänna samtalsämnet och ilskan över handlingen var stor hos arbetsgivarna, men det fanns också oro och fruktan.

Arbetarna kände ingen indignation över attentatet. Tvärtom fanns hos dem en tydlig tillfredsställelse: strejkbrytarna och även arbetsgivarna hade fått något att tänka på. Opinionen var delad. I båda lägren fanns emellertid graderingar och nyanser, men det existerade en tydlig skiljelinje. Betecknande är emellertid det yttrande chefen för detek-

tiva polisen i staden vid Sundet fällde till Alfred: "Varenda upplyst människa förstår er handling, fastän de för sina intressens skull måste ropa korsfäst över er".

Efter den tolfte juli följde häktningarna, domstolsförhandlingarna och domarna: två dödsdomar, en dom på livstids straffarbete. Det tillhörde dramat Amalthea.

Processen

Mord och mordförsök med mera — det var åklagaren, t. f. stadsfiskalen M. Berger i Malmö, som formulerade dessa anklagelsepunkter mot Amaltheamännen.

Enligt rättegångsprotokollen, förvarade i Malmö stadsarkiv, tjänstgjorde vid processen som ordförande t. f. rådmannen H. Brodin, protokollet fördes vid första rättegången av stadsnotarien F. Trotzig, sedan av t. f. rådmannen K. Dahlberg, medlem av rätten var även rådmannen S. E. Tillström.

Attentatet skedde natten mellan den elfte och tolfte juli och dagen efter anhölls Anton Nilsson, den trettonde anhölls Algot Rosberg och den artonde Alfred Stern. Anhållna och anklagade för mord, mordförsök m. m. var också muraren Hans Thure Andersson Reimer, målaren Albin Reinhold Pålsson Sturm, ogifta Amalia Natalia Agnes Malmström, Rosbergs hustru, som av åklagaren alltid titulerades den ogifta trots att Rosberg förklarade att han betraktade sin förbindelse med henne som äktenskaplig. Anhållna var också bagaren Jöns Jönsson och den danske undersåten Andreas Ørsted Johansen Fritzner.

Samtliga anhängna var fackligt organiserade, de flesta tillhörde nykterhetsorden Verdandi eller IOGT. Rosberg tillhörde också det socialdemokratiska partiet sedan fyra år. I likhet med de flesta av de anhängna var också bagaren Jöns Jönsson medlem av någon ungsocialistisk klubb. Jönsson tillhörde dessutom även Malmö socialdemokratiska förening.

*

Processen ägde rum i en stad där de makthavande var starkt fientligt sinnade mot de anhängna. Det är ej överdrivet om man säger att inte endast hatet utan också skräcken besjälade de flesta medlemmar i stadens borgerskap. Det bevisades bland annat av att köp av revolverar ökades starkt. I en enda affär såldes 400 browningar. Telegram från Malmö den artonde juli 1908 meddelade att inköpen av revolverar fortsatte. En av de främsta på arbetsgivarsidan, skeppsredaren Sigurd Hedberg, försvann från staden, hans kontor förseddes med extra stark bevakning och hans villa i närheten av Limhamn bevakades dag och natt av ridande polis. Oron spred sig också till andra platser. I Stockholm indrogs all semester för poliser och konstuplar som fått ledigt. De fick order att omedelbart inställa sig.

Ett mycket stort antal ungsocialister anhölls. Polisarresten i Malmö fylldes. Bland de anhängna märktes K. Eneroth, stereotypören och poeten Elis

Höglund, typografen Gustav Bäckström, Carl G. Schröder, Ernst Gullberg, sedermera redaktör för Hallands Tidning, och Oscar Hedberg, vilken i arresten skapade stämning genom att med hög röst deklamera K. J. Gabrielssons "Skulle jag glömma min fana röd och glömma min svurna ed, och glömma all hunger, möda och nöd, som härjar de armes led. — O måtte mitt hjärta förtorka då, en sådan förskräcklig dag."

Poliskammaren utfäste en belöning på tusen kronor för viktiga upplysningar, beloppet höjdes till tre tusen kronor, en stor summa på den tiden. "Hugade spekulanter" skrev tidningen Nya Folkviljan, "kan erinra sig Judas Iskariots öde. Han fick sådana samvetskval att han gick bort och hängde sig och remnade mitt itu, så att alla hans inälvor gävo sig ut. (Apg 1:18)."

*

Kungen, Gustaf V, som vistades på Skabersjö slott, begav sig i bil med sin uppvaktning och i sällskap med greve Thott till Allmänna sjukhuset i Malmö, han stannade där en hel timma, gjorde sig noga underrättad om strejkbrytarnas tillstånd och fick tillfälle att både se och tala med strejkbrytarna.

Tidningen Social-Demokraten skrev dagen efter detta egendomliga kungabesök den tolfte juli 1908 följande: "Det kungliga besöket var en synnerligen

olämplig demonstration. Strejkbrytarna har sålt sig för att ta brödet ur munnen på svenska arbetare — den gärningen bör icke under *några* förhållanden uppmuntras av Sveriges konung.” Tidningen erinrade om att den utländske strejkbrytaren Collins knivskar ett par svenska arbetare i Norrköping så illa att de var nära mista livet, men *då* hörde man inte av någon kunglig bilfärd för att efterhöra de sårades tillstånd. Borgarpressen angrep Social-Demokratens artikel och den fjortonde svarade tidningen med att upprepa vad den sagt om kungens beteende.

Sveriges kung gjorde ytterligare ett besök hos de av fosterländska arbetsgivare importerade strejkbrytarna och lovade dem extra ekonomiskt stöd under tillfrisknandet, men stämningen blev inte bättre: strejkbrytarna ville resa hem, de var rädda och skrämda och nekade fortsätta med arbetet.

Kapten Lindahl, disponent i Stuveriaktiebolaget, erkände i ett uttalande, publicerat den 15 juli, att strejkbrytarnas ”hitkallande var nästan ett misstag”. Han var olustig och långt ifrån nöjd med strejkbrytarna och det undrar man inte på. Strejkbrytarna behövde tre veckor att lossa ett fartyg, ett arbete som de svenska arbetarna gjorde på två, högst tre dagar.

De åttio strejkbrytarna sändes hem den sextonde juli, fyra dagar efter attentatet. Ångaren ”Union”

förde dem från Malmö till Grimsby, f. v. b. till Hull, ombord fanns också den dödade strejkbrytaren. Vid jordfästningen i Malmö samma dag följde stadens högsta herrar sin konungs exempel: de paraderade för strejkbrytaren, klädda i frack och stormhattar, bevakade av dubbla led detektiver och poliser. När detta kuriösa tåg passerade Östergatan, där Sparbanken Bikupan byggdes, ramlade av misstag en tegelsten ner från fjärde våningen mitt framför den originella skaran. Det blev stor uppståndelse och förvirring, ty man trodde att det var frågan om en ny bomb.

*

Hur uppjagad stämningen var bevisar också häktningen av Andreas Fritzner, en dansk ungsocialist, som vistades i Skåne för att värva prenumeranten på ”Socialistisk Arbejderblad”. I Falkenberg anhölls han och betecknades som lösdrivare. Man fann hos honom en anteckningsbok med Rosbergs namn och detta var nog för att transportera honom till Malmö där han häktades och åtalades för mord och mordförsök m. m.

Vid första rättegången, den 29.8.1908, yrkade försvarsadvokaten Carl Romanus att de häktade Natalia Malmström, Sturm, Jönsson och Fritzner skulle försättas på fri fot, men rätten beslöt att samtliga måste kvarstanna i häkte.

Av rättegångsprotokollen framgår att Albin Reinhold Sturm vid förhör berättade att Anton Nilson till honom sagt "att man borde sätta dynamit på strejkbrytarna". Nilson hade också, påstod han, anmodat honom vara med och stjäla dynamit i Klagshamn. När Nilson kom för sent till ett möte i Novillasalen hade Sturm frågat efter orsaken och Nilson hade då upplyst om att han varit ute och försökt bärgat dynamiten. Sturm hade också träffat Oscar Hedberg och denne hade berättat att Nilson uppmanat honom att bli med för att stjäla dynamit i Klagshamn.

Flera av de häktade förnekade på det bestämdaste att det på klubbmötena behandlats frågor om våld eller att det hos ungsocialisterna fanns något i programmet som förordade våld.

Vid kroppsvisitationen av Anton Nilson fann polisen ett handskrivet upprop "Till Kamp Proletärer", vilket enligt rapporten var avsett att tryckas och spridas. Anton sade att uppropet tillsänts honom av en okänd person utan någon upplysning om vad han skulle göra med detsamma. Uppropet löd:

Kamporganisationens upprop nr 3.

Till Kamp Proletärer!

Kamrater!

De fackliga stridernas år skulle man förvisso kunna kalla innevarande år. Lockout tycks vara

dagens lösen och ännu ha vi icke visat något kraftigare motstånd. De lugna och sansade socialdemokraterna predika lugn och åter lugn — i stället för *handlingens propaganda*. Svälta lugnt rekommendera socialdemokraterna — annars kanske valen i höst bli fördärvade. Arbetarna borde givetvis vid sådana tillfällen *tillgripa generalstrejk*, en strejk som ej tager hänsyn vare sig till person eller ägen- dom, och med en dylik strejk som har stor utsikt till seger, kanske saken vore klar inom en vecka. Under den veckan behöva vi ej vara rädda för svält, de rika ha gott om livsförnödenheter magasinerade, och vi skola *plundra* deras magasin.

Men vid generalstrejkens utbrott är det nödvändigt att militären är på vår sida. Lika nödvändigt som det är att vi själva äro *beväpnade* och beredda att sätta in vårt liv i frigörelsekampen.

Därför: Varje militär måste bearbetas, så att han är redo att gå över på vår sida. Eller med andra ord, han skall vara mogen för *myteri*.

Du hör alltid och över allt tutas dig i öronen, att våld ej får användas. Men vi revolutionärer, vi som vilja störta tjuvsamhället, vi som vilja slå allt det gamla i grus och spillror, vi vilja göra det, om så behövs, med våld.

Låt därför våra strejker hädanefter ej bli så fridfulla som de hittills varit. Låt oss använda medel som de rovgiriga kapitalisterna förstå, och dessa

medel äro: *det personliga våldet* samt *skadegörelse å deras ägendom.*

Alltså: spräng strejkbrytarlogementen och däräs arbetsplatser, och det skall visa sig att kapitalisterna äro villiga till uppgörelse.

Bilda hemliga klubbar för bedrivande af revolutionär agitation och minns att alla medel äro tillåtna såväl stöld som bomb.

Må vår lösen vara:

med våld!

Kamporganisationen.

Försvarsadvokat Carl Romanus hänvisade i sin inlägga vid första rättegången att det ifråga om Amaltheamännen tarvades en omfattande utredning. Gärningen tillhörde en för riket tillförne okänd brottskategori. Han pekade på att rättsuppfattningen inte längre var homogen. Arbetarrörelsen hade skapat nya fasta begrepp, som hålles i helgd likt oskrivna lagar med nästan religiös vördnad.

Striden mellan arbetsgivare och arbetare har förts med stor intensitet, sade advokaten. Det har uppträtt eller utsöndrat sig en samling unga män, som i sin livliga fantasi och i känsla av att striden gäller liv eller död vill realisera sina planer i hastiga och kraftiga slag. För en del av dem har vid en längre tids arbetslöshet bitterheten och entusiasmen utbildats till fanatism.

Advokat Romanus hänvisade till riksdagen som enhälligt beslutat att i de fall där personer dömts till döden eller livstids straffarbete utlåtande angående den tilltalades sinnesbeskaffenhet skall införas innan den högre domstolen företager målet till prövning. Han hänvisade både till motionärerna och lagutskottet:

”I särskilt svåra fall kan det inte för underrätten vara tilltalande att fälla sin dom utanför grunder som saknats endast genom domstolens egen underlåtenhet att låta skärskåda och pröva alla omständigheter.” Romanus hänvisade också till dr Olof Kinberg, som i ett offentligt yttrande sagt: ”Inför Malmö-bomben måste man förstå att hålla huvudet klart och fråga efter orsakerna. Det vore ej nog med att säga: Se där socialismens frukter.”

Ginge man på djupet, slutade Romanus, skulle man kanske finna att ärftlighet och andra omständigheter spelat in. Medicinalstyrelsen borde få yttra sig, innan domstolen fällde dom och meddelade sitt beslut.

Ny rättegång ägde rum den femte september.

Vid denna rättegång berättade Andersson Reimer i ett förhör, som upptar åtta protokollssidor, bland annat att både Anton Nilson och Rosberg för honom omtalat att de stulit dynamit i Klagshamn och ämnade använda den till en bomb, som skulle anbringas på strejkbrytarfartyget Amalthea, för att spränga

det i luften. Rosberg hade sagt att stubinråd inköpts i Köpenhamn. Då Andersson Reimer förklarat att han inte ville vara med hade Rosberg sagt att det skulle gå så fint att ingen skulle få reda på vem som gjort det. Anton Nilson hade bett honom anskaffa gjutgoods, som kunde slås sönder och läggas i bomben. Andersson Reimer hade vägrat. Dynamiten hade hämtats på nyaste kyrkogården där den var nedgrävd. Bomben tillverkades hos Rosberg, men varken genom tal eller i handling hade Reimer deltagit i det arbete som förehades och förbereddes. Han sade även att Rosberg hade gömt knallhattarna och stubinråden i spiseln i sitt hem.

Innan förhöret med Natalia Malmström började anmärkte advokat Romanus, att han funnit henne nedbruten till sinnet och minnessvag beroende på hennes havandeskap i förening med de själsrörelser hon varit utsatt för. Romanus begärde att hon skulle försättas på fri fot. Utan angivelse till åtal skulle hon inte ha kunnat avvärja attentatet.

Åklagare Berger: — Utan angivelse till åtal skulle hon ha kunnat förhindra brottet.

Romanus: — I havandetillstånd, överretad och skrämd kunde hon inte utveckla någon större verksamhet. Han upprepade kravet på frigivning.

Pålsson Sturm godkände polisrapporten och berättade att han genast vid underrättelsen om atten-

tatet dragit den slutsatsen, att Anton Nilson utfört bombattentatet.

Jöns Jönsson hade aldrig märkt att det i den ungsocialistiska litteraturen uppmanats till våldsamheter. Han visste ingenting om bombattentatet och bestred fortfarande att han haft del eller vetskap om detsamma.

Åklagaren Berger: — Verket som användes vid stölden av dynamit och cyklarna tillhör Jönsson och hans restaurant har varit gärningsmännens tillhåll.

Romanus: — Då ingen bevisning att Jönsson varit delaktig förelåg yrkar jag på att Jönsson försättes på fri fot.

Fritzner medgav att han i Köpenhamn köpt stubinråd åt Rosberg. Jag trodde den skulle användas till något fyrverkeri, sade han.

Åklagaren: — Fritzner har främjat brottet. Han är löskerman och anhållen för lösdriveri.

Romanus: — Då det inte finns några bevis på Fritzners brottslighet borde Fritzner försättas på fri fot, i all synnerhet som den handling som lagts honom till last inte utförts här i landet.

Åklagaren bestred bifall till Romanus hemställan.

Kapten Lindahl, disponent i Malmö stuveriaktiebolag, upplyste om att Redareförbundet importerat strejkbrytarna (genom International Shipping Federation; på handens översida hade de likt boskap

stämplats med ISF). Stuveriaktiebolaget hyrde Amalthea. De vidtagna åtgärderna väckte mycken ovilja bland stadens arbetarbefolkning. På arbetsplatserna var engelsmännen alltid bevakade av polis och vid Amalthea fanns dygnet om polisvakt. De vidtagna åtgärderna ansågs betryggande. Men på polisens förslag hölls också nattetid vakt ombord på Amalthea. Även den natten då attentatet skedde hade dylik vakt funnits.

Detektivkonstapel Forssén hade kommit ut till Amalthea en halv timma efter attentatet och funnit engelsmännen slagna med skräck.

Polis Jönsson intygade att Nilson och Rosberg upprepade gånger demonstrerat mot strejkbrytarna vid deras arbetsplats.

Anton Nilson och Rosberg förnekade att det varit frågan om att använda järnskrot i bomben.

Andersson Reimer vidhöll att det varit tal om att bruka järnskrot. Han sade också att Nilson sagt att det var meningen att göra en kupp; han skulle spränga Amalthea i luften och sedan försvinna.

Anton Nilson förnekade att han sagt något dylikt.

Andersson Reimer: — Säkert att Nilsons ord fallit så.

Rosberg förklarade, att påståendet att striden gällde en maktfråga var oriktigt. Det gällde en brödfråga. Arbetsgivarna skulle tillintetgöra arbetarnas organisationer. Om detta lyckades skulle alla

arbetare lida därav. Till följd av det intima sammanhanget mellan landets alla arbetareorganisationer, som var att anse som länkar i en och samma kedja, så skulle ett nederlag för det fackförbund, som förde striden, komma att menligt inverka på alla arbetares förhållanden. Det borde inte väcka förvåning att de som gått arbetslösa sedan flera månader gripits av bitterhet mot de utländska arbetare som genom att åta sig det av fackföreningen blockerade arbetet begått förräderi mot sina svenska kamrater.

Anton Nilson instämde tillfullo med Rosberg.

Rätten beslöt att alla de häktade utom Natalia Malmström skulle kvarstanna i häkte.

*

Vid rättegången den elfte september sökte åklagaren göra sensation av ett samtal mellan Stern och en fångvaktare. Stern skulle ha sagt att han var nöjd med att sitta i fängelse, ty om han blev frigiven skulle han säkert bli ihjälslagen därför att han erkänt. Åklagaren ansåg detta vara belysande för åsikterna bland ungsocialisterna.

Stern genmälde helt lugnt att det han sagt var att kamraterna förmodligen var illa berörda över hans erkännande, men därmed hade han inte alls velat säga att hans kamrater gillade attentatet.

Fångvaktaren, som rapporterat Sterns yttrande

till åklagaren, hade tydligen inte varit i stånd till att korrekt återge samtalet. Alla tre hade förresten erkänt (Rosberg den 20.7, Nilson den 21.7). Det skulle innebära, om åklagarens-fångvaktarens påstående vore riktiga, att de alla skulle bli "ihjälslagna" av sina kamrater och vänner ungsocialisterna, vilka inte alls ville dem något ont utan tvärtom sökte hjälpa och stödja efter måttet av förmåga.

Rosberg sade vid denna rättegång att Andersson Reimer tagit befattning med blecklådan som användes till bomben.

Andersson Reimer nekade, han hade inte ens rört vid den.

Åklagaren Berger yrkade ansvar på

Anton Nilson, Rosberg, Stern och Andersson Reimer "såsom gärningsmän jämlikt 19 kapitel 6 § strafflagen jämförd med 14 kapitel 1 och 2 §§ samt 3 kapitel 5 § samma lag;

och övriga tilltalade för delaktighet i åtalade förbrytelsen, nämligen

Sturm enligt 3 kapitel 8 och 9 §§,

Natalia Malmström jämlikt 5 kapitel 8 § samt

Jönsson och Fritzner enligt 3 kapitel, 4, 5 eller 6 §§, allt strafflagen".

Försvarsadvokaten Romanus begärde att de häktade Jönsson, Fritzner och Sturm skulle försättas på fri fot. Han ingav också påminnelse om sin begäran att sinnesundersökning borde bifallas.

Rätten beslöt att de häktade skulle kvarstanna i häkte och att målet åter skulle förekomma den 18 september 1908.

*

Vid denna rättegång, den fjärde och sista vid rådhusrätten, fälldes de hårda domarna.

Man lyssnade inte till försvarsadvokatens rimliga begäran om en undersökning om förhållandena och personerna i dramat. Huvudsaken var tydligen att komma fram till ett avgörande, få fälla domarna, ju förr desto hellre.

Stern gjorde vid rättegångens början en anmärkning om protokollet av den 29 augusti. Det står där, sade han, att jag skulle ha yttrat att Rosberg eller Andersson sagt att Nilson ännu ej vore riktigt färdig med sin plan. Det har jag inte yttrat, sade Stern, som också rättade andra misstag.

Anton Nilson sade: Av protokollet den 29 augusti framgår att jag var ledaren som lockade de andra med mig. Beslutet om attentatet fattades av mig, Rosberg och Andersson gemensamt. Först efter det beslut fattats, åtog jag mig att verkställa det.

Rosberg påpekade att han inte yttrat att Nilson till honom sagt att Stern och Andersson vore villiga delta i attentatet. Han hade heller inte sagt, att Natalia Malmström otvivelaktigt höll attentatet för brottsligt. Jag saknar, sade Rosberg, befogenhet att fälla ett dylikt yttrande.

Andersson Reimer framhöll att han inte sagt, att Nilson då han bad om skrot skulle ha upplyst om att detta skulle användas till bomben. Men Andersson var övertygad om att skrotet skulle användas till bomben, även om inte Nilson sagt det.

Sturm sade att avsikten med att gömma förteckningen på medlemmar i Norra socialistiska ungdomsklubben var att förhindra att klubben drogs in i polisundersökningen, inte att lägga hinder i vägen för utredning av brottet.

Då kom en sensation!

Anton Nilson bestred att han yttrat att bombattentatet utförts efter gemensam överenskommelse mellan honom och Rosberg, Stern och Andersson. Han hade endast sagt, att Rosberg, Stern och Andersson haft reda på att Nilson skulle utföra attentatet.

Med anledning av "vad Nilson anfört beslöt rådhusrätten att vitsorda att det av Nilson bestridda yttrandet vore i protokollet riktigt återgivet, sådant det vid rannsakingen framkommit".

Tydligen ändrade sig Anton Nilson efter hemställan av försvarsadvokaten Romanus, som ville förhindra ett erkännande av att attentatet beslutats efter samråd för att därigenom undvika att det dömdes efter 3 kapitel 5 §, samråd och avsikt att döda. Hans bemödanden misslyckades.

Rosberg inlämnade en skrift, bilaga 3786, i vilken

han bland annat påpekar att rätten, för att kunna fälla dom måste ta hänsyn till under vilka omständigheter brottet blivit begånget. Han hänvisar till "kampen mellan herren och slaven, den besuttne och obesuttne, de härskande och förtryckta. En kamp som aldrig kommer att upphöra så länge det finns olika klasser och intresse motsatser mellan dessa.

Det enda vapen som stod oss till buds var den fullt lagliga strejken och blockaden. — Då det nu uppträder folk ur den klass vi tillhör för att hjälpa våra motståndare att beröva oss detta vårt enda vapen i kampen för en mänsklig existens, är det förklarligt att detta väcker hat mot förrädarna.

Att det under sådana omständigheter hos oss bildas en annan rättsuppfattning än den, som av lagen sägs vara rätt eller orätt, förvånar nog ingen. En rättsuppfattning som säger att detta brott icke är brott som bör mätas med den vanliga juridiska måttstocken. Och att om så sker, detta blir ett ännu större brott än det föreliggande. — Min mening är att dra handlingen fram i den rätta och sanna belysningen. — Det är kärlek och hat som uppehåller mänskligheten, utan detta vore människan intet. Det ena är starkt förbundet med det andra, utan det ena är det andra intet. Älskar man ett ting hatar man orsaken till att detta lider. Så ock här. Hatet var den drivande kraften för handlingen. Hade det be-

sinningsfulla fått råda, hade säkerligen handlingen varit ogjord. Men hatet fick råda, denna stora mäktiga, men mänskliga känsla fick ge utslaget.”

Rosberg slutar sin inlägga med att påpeka att det ”synes mig för övrigt att protokollen ej tillräckligt klargör förspelet till attentatet, varför jag ber att få tillägga: Det är tillräckligt styrkt, genom samstämmiga utsagor, att talet om attentatets utförande endast varit ett löst resonemang och att någon överenskommelse aldrig träffats. Även är det fullkomligt styrkt att jag åt Nilson sagt mig ej vilja vara med om attentatets utförande. Detta har Nilson själv vitsordat. Följaktligen står då endast kvar, att jag på Nilsons anmodan hjälpt honom med den använda bombens fyllande. Detta var omöjligt att neka på grund av vad jag anfört här ovan.”

Försvarsadvokaten Romanus överlämnade målet. Avsikt att döda förelåg inte, sade han. Bestred för den skull, att brottet i sig innebure mord eller mordförsök. Det var icke bevisat att Nilson, Rosberg, Stern och Andersson i samråd beslutat om bombattentatet. För den skull var bestämmelserna i 3 kapitel 5 § strafflagen icke tillämpliga.

Beträffande Rosbergs och Sterns delaktighet i det av Nilson verkställda brottet ansåg Romanus att 3 kapitel 3 § strafflagen borde tillämpas. Ifråga om Andersson hänvisade han till vad denne själv under rannsakningen andragit. För dessa fyra hemställd

Romanus på nytt att sinnesundersökning borde genom rådhusrätten anordnas före målets avgörande.

För Jönsson, Sturm, Natalia Malmström och Fritzner yrkade han frikännande.

För samtliga som till ansvar fälldes borde häktningstiden avdragas.

Det antecknades att de tilltalade blivit av poliskammaren i Malmö häktade, Fritzner den 7 augusti 1908, de övriga den 20 juli. I verkligheten anhölls Anton Nilson den 12 juli, Rosberg den 13, Stern den 18 och Jönsson den 19 juli 1908.

*

Under stor spänning meddelade rätten följande utslag:

”Yrkandet om sinnesundersökning innan dom fälles lämnas av rådhusrätten utan avseende.

Som tilltalade Jönsson, Sturm och Fritzner icke mot sitt nekande blivit övertygade om delaktighet ogillas åklagarens talan mot dem.

Alldenstund det genom vad vid rannsakningen förekommit är utrett,

att tilltalade Nilson, Rosberg, Stern och Andersson, i syfte att därmed föröva våldsgärningar vid inträffad allmän arbetsnedläggelse, natten mellan den 29 och 30 juni gemensamt efter samråd genom olovligt tillgrepp anskaffat tjugu kg

dynamit jämte knallhattar, vilket dynamitparti de dolt i ett sädesfält söder om staden;
 att de för att förekomma upptäckt förflyttat nio kg dynamit;
 att Rosberg rest till Köpenhamn och köpt stubintråd;
 att Nilson och Rosberg på avsides belägna platser avbränt två bomber på prov;
 att Nilson till Rosberg, Stern och Andersson, en och en, framställt en plan att medelst en dynamitbomb injaga skräck i de engelska arbetarna på Amalthea för att förmå dem att avstå från arbetet och resa från staden;
 att denna plan mognat och att Nilson med Rosberg och Stern utforskat bästa sättet att anbringa bomben och bestämt att planen skulle utföras natten mellan den 11 och 12 juli, därvid Stern åtagit sig att bära bomben till hamnen;
 att de tilltalade hämtat dynamiten och den elfte juli samlats hos Rosberg för att tillverka bomben;
 att det mellan Nilson och Rosberg varit tal om att anbringa skrot i bomben, vilken bestått av två kg dynamit och något över 50 patroner och i dynamiten instuckits en knallhatt jämte ett stycke stubintråd;
 att Nilsson bestämt sig för att själv placera bomben och vid tolvtiden på natten den elfte juli från

Rosbergs bostad begivit sig till Citadellbron vid Västra hamnområdet för att utse en roddbåt och där sammanträffa med Rosberg och Stern, som i sällskap gått dit medförande bomben, som Stern under vägen burit;
 att Rosberg och Stern gemensamt överräckt bomben till Nilson vid den över kanalen ledande järnvägsbron och rott ut till Amalthea, där han inträffade vid tvåtiden på natten;
 att Nilson oförmärkt av vakten placerat bomben och med en cigarrett antänt stubintråden, sedan rott tillbaka och undkommit;
 att genom explosionen engelske undersåten Wallace Close dödats och 23 andra av arbetarna på Amalthea tillfogats större och mindre kroppsskador, ävensom å fartyget åstadkommits förödelse;

fördenskull och emedan — — —

dömes Anton Nilson att i en bot mista livet och vara förlustig medborgerligt förtroende under sin återstående livstid;
 dömes Algot Florentin Rosberg att i en bot mista livet och förlustig medborgerligt förtroende under sin återstående livstid;
 dömes Alfred Stern att undergå straffarbete på livstid och vara förlustig medborgerligt förtroende under sin återstående livstid;

dömes Hans Ture Andersson Reimer att i en bot undergå straffarbete i sex månader;

dömes Amalia Natalia Malmström att böta 100 kronor till kronan, vilket straff skall anses verkställt genom Natalia Malmströms hållande i häkte;

dömes Jöns Jönsson att undergå straffarbete i två månader.”

Detta var således epilogen i rådhusrätten i Malmö. De dödsdömda, liksom de övriga dömda, mottog domarna med stort lugn, utom Natalia Malmström, som grät bittert. När Rosberg lämnade salen smekte han henne.

*

Juris kandidat Carl Romanus gjorde utan tvivel allt han förmådde när det gällde försvaret för Amaltheamännen; han deltog också senare i opinionsrörelsen för dem. Hinke Bergegren, vilken anmälde sig som biträde åt de häktade, vägrades att uppträda som försvarare. Men nog borde de alla tre haft var sin advokat.

Domarna var oerhört hårda och ur moralisk och social synpunkt måste man beklaga att det dömdes på ett sådant sätt. Juridiskt sett borde det ha funnits möjligheter att döma annorlunda, man funderar också över om domarna är juridiskt riktiga. Kunde och borde inte Romanus yrkande bifallits, att 3

kapitel 3 § i stället för 3 kapitel 5 § kommit till användning när det gällde både Rosberg och Stern? Togs verkligen någon som helst hänsyn till föreliggande faktiska omständigheter och de handlandes personer? Dömdes inte efter de allra strängaste paragraferna mera eller till stor del just på grund av förutfattade meningar och det tryck som uppstod genom den stämning av ovilja och hat mot de tilltalade som rådde bland de kretsar i vilka de dömande rörde sig och var uppfostrade? Deras uppfostran omöjliggjorde säkerligen också förståelse för arbetarnas sätt att tänka och känna, i allmänhet och i all synnerhet när det gällde ungsocialisterna eller radikalt sinnade arbetare.

*

Socialdemokratiska partiet i Danmark höll kongress i Odense när telegrammet om domarna i Malmö anlände. Kongressens ordförande uttalade under livligt bifall en indignerad protest mot domarna.

Tidningen Social-Demokraten skrev dagen efter domarna, den 19.9.1908: ”Dessa hemska domar går till högre rätt, där man väl må hoppas att advokatens fordran på undersökning av deras psykologiska ansvarighet ej *kan* avvisas.”

I samma nummer av tidningen skriver Emanuel Franzén i en ledare att ”djupare sett måste man ha

mod att beteckna de dömda som oskyldiga. — Hade nationen ett ansikte borde det denna dag vara bortvänt av blygsel över att ett slags nödvändighet fordrat dessa unga människors utlämnande”.

Olof Sundström i Arbetarbladet skrev att ”det kastats nog bränder på klasshatets bål, avrättandet av de båda attentatsmännen skulle bli en draksådd mycket farligare än något aldrig så bloddrypande ordfyrverkeri”.

Sigfrid Hansson skriver i en ledareartikel i Social-Demokraten den 23 september 1908: ”Dödsdomarna i Malmö har upprört sinnena långt utanför vårt lands gränser. Man har förundrat sig över att vederbörande ej tagit någon hänsyn till förhållandena ur vilken gärningen framsprungit.” Domen i Malmö kändes som en kränkning av rättsmedvetandet hos stora delar av Sveriges folk, fastslår Sigfrid Hansson, som också intervjuat försvarsadvokaten Romanus.

Romanus, som besökt de båda dödsdömda, berättade för Social-Demokraten att Anton Nilson inte alls var förvånad över att domstolen dömde honom till döden. Rosberg var mycket hätskt stämd mot domstolen; han sade att denna gjort sig skyldig till felaktig protokollsföring. Romanus uttalade sitt stora missnöje med att inte rätten föranstaltat om undersökning av de tilltalades föregående liv och de sociala förhållanden under vilka de växt upp. Det

finns en tydlig bestämmelse härom i en statut från 1820: ”Domaren bör ock söka upplysning om den tilltalades levnadsomständigheter och i övrigt noga utreda de motiver som till gärningen föranlett, och den tilltalades förhållande före och efter brottets utövande.”

Anders Örne skriver i samma nummer, Social-Demokraten 23.9, med anledning av häktningen av den ansvarige för flygbladet ”Tänk först — handla sedan”, att ingen får trösta sig med att reaktionens anlopp riktar sig mot ungsocialisterna. Nästa gång är det vår tur.

Karlstads-Tidning publicerar en längre artikel i vilken det heter: ”Dödsstraffet är en barbarism, som vanärar en modern kulturstat.” Tidningen berättar att Sverige redan 1876 var nära att avskaffa detta straff, det fanns bara en rösts majoritet i riksdagen för att bibehålla dödsstraffet.

*

Domarna över Amaltheamännen överklagades. Målet gick till Skånska hovrätten. Hovrättens utslag kom den 26 oktober 1908 och löd:

”Hovrätten prövar rättvist fastställa häradsrättens och rådhusrättens utslag beträffande Anton Nilson, Algot Rosberg, Alfred Stern.”

Hjalmar Branting skrev samma dag i Social-Demokraten: ”Döden med 3 röster mot 2. Trots

domens ohygglighet lyser dock i minoritetens tillvaro en första stråle av hopp." Branting påpekar att assessorn Schlyter också ville bifalla försvarsadvokatens krav på bättre utredning om de psykologiska förutsättningarna för brottet.

"Detta krav är inte", skriver Branting, "detsamma som en del ungsocialister tror, att deras kamrater skall avfärdas som sinnessjuka, men att nödig hänsyn vid straffets utmätning tas *även* till de psykologiska faktorer, som drev attentatsmännen så långt från alla landfästen."

För dödsstraff röstade hovrättsråden Schartau, Stenberg, Christenson, mot röstade Schlyter och Kallenberg.

Schlyter yrkade på "att en utredning skulle ske dels om Nilsons, Rosbergs och Sterns sinnelag, lynne och karaktärsegenskaper i allmänhet, dels angående deras vanor och levnadssätt samt det anseende de åtnjutit å orter där de vistats, dels ock angående deras föräldrars hälsotillstånd och sinnesbeskaffenhet ävensom dessas förhållande till sina barn." Schlyter önskade också att muntligt förhör skulle anställas med dem inför hovrätten och att en undersökning skulle begäras av fängelseläkaren om deras sinnesbeskaffenhet.

*

Processen gick vidare. Högsta domstolens avgörande skedde den 11 januari 1909.

Fem medlemmar av denna domstol röstade för dödsdom över Anton Nilson. Två ville ändra straffet till livstids straffarbete.

De fem var justitieråden Quensel, Bohman, Billing, Claëson, Lilienberg; de två Skarstedt, Petrén.

Två justitieråd, Claëson och Lilienberg, ville fastställa dödsdomen över Rosberg, men för livstids straffarbete röstade Quensel, Skarstedt, Petrén, Bohman och Billing.

Sterns besvär föranledde ingen ändring i hovrätten.

Dödsdomen över Rosberg upphävdes således, men dödsdomen över Anton Nilson stod kvar. Det fanns justitieråd som ville sätta giljotinen i gång.

*

Efter Högsta domstolens utslag anhöll Anton Nilson att av nåd bli befriad från dödsstraffet. Hans ansökan behandlades av HD den nionde februari 1909.

För att dödsdomen skulle verkställas röstade följande justitieråd: Lilienberg, Bohman, Grefberg och Quensel. Deras ja till avrättning formulerades på byråkratsvenska sålunda: "Fanns ej anledning förekomma att tillstyrka bifall till ansökningen."

Tre justitieråd röstade mot dödsdomens iscensättande: Cassel, Marks von Würtemberg, Skarstedt.

Hos de juridiskt högt bildade personer, som rös-

tade för avrättning, saknades tydligen i detta fall mänskliga känslor och ingen som helst förståelse för tidens sociala strömningar och våldsamma brytningar. De var efter allt att döma helt fångna av sin överklassmiljö och uppfostran. Ur denna synpunkt var de själva ingenting annat än beklagansvärda offer, utan förmåga att frigöra sig. Att de helt enkelt var redskap för hetssporrar inom sin egen klass vill man ju inte gärna ifrågasätta.

Med glädje konstaterar man att det fanns tre justitieråd, vilka uppträdde som humana människor med en helt annan livssyn än de fyra först nämnda justitieråden.

Justitierådet Cassel yttrade: "Med hänsyn till Anton Nilsons ungdom och då tillämpning av dödsstraffet icke synes av förhållandena oundgängligt påkallat tillstyrker jag att K. M:t täcktes av nåd förskona Nilson från dödsstraff."

Marks von Würtembergs yttrande är ett synnerligen intressant aktstycke. Han säger bland annat: "Dödsstraffet som en akt av vedergällning eller hämnd, har allt mera fått ge vika för noblare och människosläktet mera värdiga åsikter om syftet och meningen med straffet. Vedergällningsgrundsatsen är i det hela ett lyckligtvis övervunnet tänkesätt."

Om samhället oundgängligen behöver använda dödsstraffet för upprätthållande av rättsordningen bör det noga pröva huruvida det för tillgodoseende

av samhällets trygghetskrav är nödvändigt och lämpligt att vidta en i och för sig så motbjudande åtgärd som att taga en människas liv.

Denna prövning måste mer än någonsin bli ömtålig och ansvarsfull när förbrytelsen har en politisk eller social färg.

Den avskräckande verkan kan ej i detta fall räknas med. Ty för många även bland samhällets laglydiga medborgare framstår gärningsmannen som skild från vanliga förbrytare därför att hos honom finns ideella motiv.

Under sådana förhållanden förlänar dödsstraffet martyrglorian åt den straffade och länder till menliga följder för samhället och fördjupande av förut befintliga farliga klyftor i samhället.

Den beklagliga bitterhet mellan olika samhällsklasser, som under ständiga stridigheter synes allt mera sprida sig inom vårt folk, skulle få ökad näring därav, att, utan verkligt nödtvång, lagens strängaste straff tillämpades å ett brott, som haft sin rot i sociala missförhållanden för vilka samhället själv och dess hittills ledande klasser ej kunna göras helt oansvariga."

Justitierådet Marks von Würtembergs kloka ord borde verkligen allvarligt ha begrundats av hans kolleger justitieråden, men majoriteten av dem var tydligen förblindade.

Ett intressant och om modern syn vittnande ytt-

rande avgav även justitierådet Skarstedt, som redan vid prövningen första gången i HD ville befria Anton Nilson från dödsstraffet. Han pekade på den dömdes ungdom och framhöll att Anton Nilson i hög grad påverkats av den tillspetsade situationen, spänningen mellan arbetsgivare och arbetare vid händelsernas utspelande i Malmö. Skarstedt fortsatte:

”Anton Nilson har icke själv haft något eget omedelbart intresse utan påverkats av den ungsocialistiska agitationen, som hos honom stärkt tron på att genom handlingen åstadkomma något till gagn för arbetarna i deras kamp mot arbetsgivarna. Dessutom har jag *icke* blivit övertygad om att Nilson handlat i sådan medveten avsikt att taga människoliv, som enligt lag skolat föranleda till Nilsons dömande till ansvar för mord och mordförsök.”

Justitierådet påpekade slutligen att han inte ansåg det vara för samhället oundgängligen nödigt, att Anton Nilson undergick dödsstraff.

Efter HD:s behandling av Anton Nilsons ansökan om befrielse från dödsstraffet gick frågan till kunglig majestät.

*

Den 26 februari 1909 föredrogs saken inför k. m:t i statsråd.

Kungens yttrande till statsrådsprotokollet lyder:

”Den synnerligen allmänfarliga beskaffenheten

av ifrågavarande brott har hos mig starkt talat för att låta den meddelade dödsdomen gå i verkställighet. Då jag det oaktat beviljar nåd, gör jag det i viss mån med hänsyn därtill, att den dömde till följd av sin ungdom icke ägt förmåga att värja sig för intryck av de samhällsfarliga uppmaningar, som framkommit från personer, vilka kanske djupast bär ansvaret för brottet. Jag har också tagit hänsyn till den stora minoriteten, som i Högsta domstolen tillstyrkt nåd, som ock vid den enhälliga tillstyrkan som gjorts av mina statsråd. Framförallt har jag emellertid tagit hänsyn till att detta brott är det första av sitt slag i vårt land.” Därför, sade kungen, bifaller jag föredragandes hemställan om nåd, ”en hemställan, som jag emellertid, därest detta brott icke varit det första i sitt slag i landet, skulle hava avslagit”.

Kung Gustaf den femte var således böjd för att låta verkställa avrättningen. ”Den allmänfarliga beskaffenheten av ifrågavarande brott har hos mig starkt talat för att låta den meddelade dödsdomen gå i verkställighet.” Med stöd av sådana fraser ville kungen således praktisera den mest barbariska straffformen i stället för de noblare och mänskligt sett mera värdiga straffnormer som Marks von Würtemberg talade om i sitt yttrande i HD. Kungen kunde emellertid inte med någon som helst framgång hävda sin brutala ståndpunkt därför att

samtliga statsråd — av politiska skäl — var motståndare till att dödsdomen skulle verkställas.

Kungen fullföljde emellertid sin sicksack-linje. Han tog parti för utländska strejkbrytare, därom vittnade hans besök hos det importerade slöddret i Malmö och hans hätskhet när det gällde Amalthea-männen. Men detta hindrade inte att han i ett uppmärksammat tal i Svalöv talade om att uppmuntra svenska varor. Varför — frågade grovarbetarnas fackförening i Norrköping — då importera utländsk arbetskraft i stället för att skydda den svenska?

*

Vad följderna av en avrättning blivit är svårt att säga. Men uteslutet är väl inte att kungen fallit offer för ett attentat, ty *han* skulle ha utpekats som den ansvarige och våld föder våld. Visserligen inte alltid, men ofta.

”Med odelad tillfredsställelse”, skriver tidningen Arbetet, den 27 februari 1909, ”har Anton Nilssons benådning emottagits, även om förbenade hjärnor torde finnas, vilka i den kungliga benådningsrättens användande se en handling av svaghet och undfallenhet. — Vi vilja markera vår uppfattning, att ett brott vilket som det föreliggande är starkt påverkat av sociala övertygelser och vilket så att säga naturligt uppvuxit ur de sociala förhållandena, bör behandlas helt olika mot de brott, som grundas i

kriminella anlag. Moraliskt måste ju varje på övertygelse byggd handling anses till det väsentliga vara berättigad.

Att lag och moral vid dylika fall måste divergera är naturligt, men anser vi likväl, att intet vägande skäl förelegat för att divergensen skulle bli så stor att dödsstraff behövde användas.

Just de synpunkter, som för oss härvidlag är av betydelse, har justitieråden Marks von Würtemberg och Skarstedt skarpt betonat.”

Författare till den sympatiska artikeln var Gunnar Löwegren.

I Social-Demokraten, den 27/2 1909, där tydligen Branting fört pennan, heter det: ”Kungens beslut kommer tvivelsutan att hos mångtusenden skingra en berättigad oro för att dramat skulle få sin bittra tillspetsning i en dödsdoms verkställande. Beslutet är dikterat med hänsyn till den dömdes ungdom, men därvid med ett tillägg om ’samhällsfarliga uppmaningar’. För att bilden av brottets miljö skall bli fullständig fattas dock de kapitalistiska kampmetoderna, som stundom innesluta samhällsfarliga verkningar”.

Nya Dagligt Allehanda var missbelåten, särskilt med justitierådet Marks von Würtemberg. Just när en förbrytelse har en politisk och social färg är summarisk rättvisa påkallad, skrev tidningen.

Vad som i allmänhet, svarar Social-Demokraten,

plägar betraktas som förmildrande omständigheter, vändes således i detta resonemang till försvårande omständigheter.

Ingen sentimentalitet! Samma metoder som rysk byråkrati använde och ett försvar för det franska skräckväldets giljotin! Ner med både kultur och humanitet! Det var Nya Dagligt Allehandas paroller.

Stockholms Dagblad skrev: "Med tillfredsställelse har vi mottagit meddelandet om benådningen, i det vi ej kunnat inse att hänsynen till samhällets väl här krävde ett människoliv. — Även om dödsstraffet bibehålles — det pågick en debatt om dess avskaffande — bör dock detta straff, anser tidningen, *i regel* på benådningssvägen kunna suspenderas.

Till en så behärskad uppfattning, säger Social-Demokraten, har ultrahögerns press ej hunnit och — kommer väl aldrig dit.

*

Processen var slut.

De hårt dömda började avtjäna sina straff. Men de glömde inte kampen för sitt människovärde och sina idéer och av den svenska arbetarklassen var de inte glömda. Fängelserna, cellerna och straffarbetsplatserna där de vistades har jag sett. Och Peder Bläck (Ernst C:son Bredberg) har i sin diktsamling

"Genom ett galler", Bonniers 1944, gett en god bild av fängelseliv:

Steg, steg
fyra steg fram,
fyra tillbaka
— — — steg i tårar och skam
steg i ångest och vaka,
fyra steg fram,
fyra tillbaka.

Man hinner ej långt på en fängelsegård
och ej längre än cirkeln når.
Blott vägen är ändlös och tröstlös och hård
och ett år är som tusen år.

Mätt med *det* måttet har de tre Amaltheamännens
strafftid varat sammanlagt nära trettio tusen år!

Algot Rosberg var en reslig blond man. Han hade ett djärvt markerat ansikte, fint format med regelbundna drag. Munnen var nervös, ögonen livliga, men de bar spår av lidanden och kunde ibland bli mycket sorgsna. Hans tal var lugnt och vårdat, verkade genomtänkt. Klarhet strävade han alltid efter. Grumlighet sökte han komma bort från.

En viss hetsighet kunde han emellertid aldrig frigöra sig från. Orättvist behandlad sade han alltid ifrån med knivskarp skärpa. Han gick alltid rakt på sak, sökte undvika fraser och tomma ord, gav besked. Han "skällde" inte, han argumenterade. Och när han gjorde det var hela hans jag engagerat, både känslor och tankar, själ och hjärta. Han hade ett mycket känsligt hjärta, njöt av poesi, läste och reciterade gärna dikt. Ett stycke filosof var han också.

Mycket mån om sin integritet var han. Hans yrke hade varit sjömannens och murarens och dessa yrken, som ger möjlighet till självständighet och viss frihet, gav honom impulser till hans bestämda reaktion mot alla och allt som försökte eller som han trodde försökte behärska honom. Han hade ett medfött sinne för värdet av oavhängighet. Det

fällde utslaget när det gällde hans förhållande till andra människor. Med stor öppenhet, snabbt, intensivt och inte så sällan våldsamt reagerade han mot fiender eller presumtiva sådana.

Antipatier och sympatier var starka, impulsiva. Han kunde inte anpassa sig, ville det tydligen inte heller och han tvekade inte att framkalla en konfliktsituation. Medvetet skedde det kanske inte — han handlade så som hans natur bjöd vid olika tillfällen, det vill säga så som han ansåg vara rätt. Han frågade mycket litet efter konsekvenserna och han sörjde säkert inte mycket eller inte alls över att han kom i konflikt med människor. Han hade rätt, ansåg han, och det var nog för honom.

Utan tvivel hade han ofta rätt, i alla fall ansåg han det själv, och man kunde ju inte fränkänna honom goda portioner intelligens och kunnande. I de fall han inte hade rätt bar hans egen övertygelse honom fram över svårigheterna och de strider som uppstod.

Stark var han och trotsig, han ville inte böja sig. Ville någon tillfoga honom skada eller på något sätt förödmjuka honom var han oförsonlig i sin försvarskamp.

Striden med fängelsedirektör Wollin i fängelset på Långholmen varade under alla fem åren Algot vistades där. Denna kamp var bitter och var nära att kosta honom livet — han tillfogades stor kropps-

lig skada, men hade inte en tanke att ge sig. I detta fall stod emellertid Goliat eller Makten mot en liten David, som inte hade några möjligheter att besegra sin fiende. Om inte Algot förflyttats från Långholmsfängelset och direktör Wollins maktsfär hade man kanske eller säkerligen fått bära ut honom som lik från gröna ön.

Efter de fem svarta och svåra åren på Långholmen flyttades Algot till Härlandafängelset. Där vistades han fyra år utan någon konflikt med fängelsemyndigheterna. Räknas rannsakingstiden satt han nära tio år i fängelserna innan han av den liberal-socialdemokratiska regeringen beviljades amnesti i konselj den 26 oktober 1917.

Tiden på Långholmen var fylld av konflikter med fängelsedirektören, som utdelade upprepade bestraffningar. Han har denna rätt för att upprätthålla disciplinen — strängt taget är en fängelsedirektör, eller kan vara, självhärskare eller diktator i ett fängelse, om han har den läggningen. Wollin hade varit major i armén och var besjälad av knektanda. Han passade säkert inte på sin post. För Algot förklarade han upprepade gånger att det var en dumhet att inte underrättens dom, dödsdomen, fastställdes. Genom barbarisk behandling av Rosberg sökte han tydligen korrigera högsta domstolen. Betecknande är ju också att när man säkert fått veta att Wollin skulle avgå, jublades det på Långholmen.

Och det var inte bara fångarna som var glada, även bevakningen deltog i glädjen — de kallade honom diabolen.

Men vari består straff i ett fängelse där människor befinner sig som redan är straffade. Jo, Wollin hade möjlighet att använda följande straffskala: 14, 21 eller 30 dygn utan arbete, därav 3,6 eller 8 utan sängkläder.

Mot Algot använde Wollin alltid den högsta straffsatsen. Strax efter sin ankomst till Långholmen dömdes han för att i en rågkaka sökt smuggla in en sågklinga. Straffet löd på en månads inneslutning i tomcell, varav åtta dygn utan säng och sängkläder. Vad innebär ett dylikt straff, som blir påbröd utöver det ordinarie straffet? Jo, cellen utrymmes så att den blir helt tom, inte ens handduk och handfat få finnas kvar. Vid måltiderna två gånger om dagen, minskades ransonerna. Golvet måste användas som både bord och stol.

Fången får under denna extra strafftid ingen sysselsättning alls. Han tvingas sitta, stå eller gå på en golvyta av ett par meter i fyrkant. I många fall stängs också värmeledningen. Plus kostförknappningen innebär detta vintertid en stark skärpning av lidandet som tillfogas fången. De sista åtta dagarna av straffet tvingas fången sova på golvet utan madrass, utan filt, utan någonting — inte ens

träkubb att vila huvudet mot. Och detta kallades vård, fångvård.

I Algots cell var kylan så stark att vattnet i fönsterkoppnen frös och cellens rutor var belagda med ett tjockt lager av is. Han sjuknade, hostade blod — blodet stänkte över golvet, men Wollin avbröt inte straffet, han lät den sjuke fången ligga på det iskalla golvet utan att ge honom det han behövde: sjukhusvård, läkartillsyn. Hela första året på Långholmen var Rosberg sjuk, i det närmaste arbetsoduglig. Att han överlevde denna tid var ett under — han var nämligen fysiskt klen. Men andligt var han stark. Det var säkert detta som räddade hans liv.

*

Ett problem som oroade honom var förhållandet till den kvinna han älskade och med vilken han hade ett barn, en gosse. Hon anhölls och tvingades sitta sju veckor i fängelset ehuru det redan i början av rättegången klart framgick att hon inte hade någon som helst del i attentatet. Det var en meningslös grymhet att på detta sätt tortera henne. Hon besökte Algot i fängelset så ofta hon tilläts göra det och de korresponderade med varandra under de följande åren ända fram till början av 1912, då breven upphörde att komma. Algot befann sig då på Långholmen och där hade han två år tidigare mottagit budskapet om att hans son dött.

Strax efter rådhusrättens dödsdom föreslog Algot henne att de skulle skiljas. Hon borde inte vänta på honom. Han ville inte att hon skulle vara kedjad vid en fånge, som om dödsdomen ändrades med säkerhet skulle få livstids fängelse. Och han upprepade detta förslag ett år senare. Men hon sade bestämt nej. Hon älskade honom, förklarade hon, och skulle fortsätta att göra det. — Om du håller av mig, skrev hon, blott ett litet grand, så upprepa inte detta förslag. Men vill du göra mig bittert ont, nåväl skriv då som du skrev i sista brevet.

I verkligheten handlade hon på ett helt annat sätt än hennes muntliga och skriftliga försäkringar. Hon hade inlett en förbindelse som visade synbart resultat. När Rosberg erhöll vetskap därom skrev han till henne — brevet smugglades ut från Långholmen. Han förebrådde inte henne att hon brutit förbindelserna, men han klandrade det sätt hon använde sig av gent emot honom. Hur falskt, lömskt och nedrigt hon handlade framgår också av att hon sände Algots utsmugglade brev till fängelsedirektör Wollin. Hon visste mycket väl att han var Algots fiende, för att inte säga bödel. Resultatet blev att Wollin dömde Algot till en månad i cell utan arbete och av denna tid skulle åtta dygn tillbringas på bara cellgolvet.

På nytt dömdes således Algot under sin fängelse-tid till högsta straffsats en fängelsedirektör kunde

döma. Och brottet var en så ringa förseelse som ett utsmugglat brev om en ömtålig äktenskapskonflikt. Hela denna affär borde ju ha behandlats med en smula mänsklig förståelse.

*

Vid ett annat tillfälle då Wollin på nytt dömt Algot till högsta extra straff begärde direktören hos fångvårdsstyrelsen att få ett tillägg på straffet av sex månader. Styrelsen nöjde sig med tre månader. Algot var "farlig för fängelsets säkerhet". Den som var farlig för säkerheten var alldeles säkert herr Wollin själv. Den 4 september 1912 misshandlades Algot med batonger, slogs i bojor och kastades på magen in i järnburen. Anledningen var att i en verkstadslokal intill där Algot arbetade hade hittats några böcker och socialistiska tidningar. Direktören utpekade Algot som den skyldige. Yngsjömördaren fördes fram som vittne. Som tack fick denne Wollins rekommendation till nåd och frigivning.

Om järnburen på Långholmen har Algot berättat att den var försedd med dubbelt järngaller och trådnät för fönstergluggen samt avgränsad till två tredjedelar med ett bastant galler från golv till tak, vilket betyder att den var en tredjedel mindre än andra celler. Stod man i mitten av cellen kunde man, berättade Algot, nå alla fyra väggarna. Någon möbel fanns inte, det smutsiga golvet fick tjänstgöra

som både bord, stol och säng. Genom att förklara hungerstrejk och genom pressens ingripande uppnådde Algot förflyttning från järnburen till en vanlig straffcell.

*

Det allra vanligaste brott som en brottsling begår i ett fängelse är att söka fly. Men detta brott betraktas av fången själv och säkert också av varje förnuftig människa som en nullitet. En fånges tankar rör sig utan att han själv vill det med frågan om möjligheten av flykt och frihet. LF stod det på vissa livstidsfångars kragar och fångarna översatte det till Leve Friheten. Den historien från ett visst fängelse, som kanske bara är en historia, speglar fångens tankevärld. Att en fånge sysslar med friheten eller möjligheten att nå den kan under inga förhållanden anses vara ett tecken till dåligt uppförande eller brist på karaktär. Snarare tvärtom!

Flykt eller försök till flykt anses för övrigt vara fullt legitimt när det gäller krigsfångar. Efter andra världskriget har ju kring detta tema en hel del litteratur utgivits och en rad filmer spelats in. De djärva och ibland lyckade flyktförsöken har prisats och de medverkande har framställts som hjältar, vilket de också i många fall varit.

Samma känslor som besjälade dessa krigsfångar fanns hos de tre AAA. De kunde aldrig övertygas

om att de begått något brott och de kände sig som krigsfångar, tillfångatagna i det sociala kriget eller klasskampen. Deras rättsmedvetande stod inte alls i samklang med juridikens och lagens paragrafer.

Att fly framstod för de fångna som en rätt, vilken inte ens kunde eller behövde diskuteras. Och att förbjuda en fånge att tänka på flykt är lika lönlöst som att förbjuda solen att skina. Detta vet var och en som genom praktisk erfarenhet har en smula kännedom om fängelse och fängesliv.

När det gällde de tre fångarna AAA gjordes förberedelser till flykt vid olika tillfällen. Det plötsliga uppbrottet från fängelset i staden vid Sundet hade en bestämd given orsak: myndigheterna fruktade för att fängelset skulle stormas. Och visst fanns det planer på att befria de tre fångarna. Algot Rosberg berättade själv att han hade gjort upp en plan till flykt, som han avstod från därför att det förklarades att detta skulle innebära att befrielsen av hans kamrater därigenom skulle hindras eller omintetgöras. På direkt uppmaning avstod han från den planerade flykten. Han ville inte skada sina kamrater i fångenskapen.

Från staden vid Sundet fördes de tre till Karlskrona fängelse. Meningen var att förflytta dem från Malmö gamla länsfängelse till Långholmen, men så läckte flyktplanerna ut. Under Karlskronatiden gjordes emellertid också försök till flykt. Både fång-

arna själva och personer utanför fängelset var därvid aktiva. Medlemmar i Kalmar ungsocialistiska klubb bildade en liten grupp, som skulle organisera och genomföra flykten. Gruppens medlemmar kunde nattetid ta sig in på fängelsegården och mörka nätter fanns det möjlighet att utifrån tala med fångarna, som satt i första våningen.

*

Natten för flykten hade bestämts. Allt var klart. Från Stockholm hade anskaffats en speciell sax, varmed gallren skulle klippas sönder. En bil och en motorbåt stod i beredskap. Stenhuggarna på Sturkö hade byggt ett väl dolt, gott utrustat och praktiskt gömställe. I Kalmar hade vi också förberett oss. Vi hade gjort i ordning ett rum under en stuga, som tillhörde en av våra vänner och vilken låg mycket lämpligt till. Men den natten satte naturen stopp för flykten. Det blev ett strålande månsken. En av deltagarna i expeditionen kastade sig i full förtvivlan på sängen i det rum vi hyrt och grät som ett övergivet barn.

Saxen som sänts från Stockholm var inte alls av den prima beskaffenhet som förespeglats. Den var i det närmaste totalt oduglig. Algot Rosberg var förtvivlad. Han begärde en revolver för att skjuta sig ut ur fängelset. Han fick nej därför att vi hoppades kunna realisera flyktplanen. Då blev han desperat.

Hans omdömen om oss var oerhört bittra och anklagelserna många.

— Ni eländiga feglingar, som inte vill eller kan göra något. Ge mig en revolver, det har ni, och jag ska skjuta mig ut till friheten, er hjälp förutan.

Vi förstod honom, men sa nej. Två sågklingor smugglades emellertid in i fängelset. Vid provningen av gallren, som sker medels hårda slag på gallerjärnet med en träklubba, upptäcktes dock den nyfilade blanka skåran. Kontrollen skärptes.

*

Sågklingan spelade också en roll vid en fångtransport. Algot var fast besluten att rymma vid transporten från Karlskrona till Långholmen. Det skulle ske i Linköping vid färden från stationen till fängelset därstädes för övernattnings. Algot hade sågat igenom kedjan som sammanband hand- och fotbojorna och kunde på ett ögonblick frigöra sig. Vid hoppet från droskan, i vilken han och Alfred satt bevakade av två vakter, kunde endast en vakt förfölja honom. Den andre måste bevaka Alfred. Algot räknade med att han skulle kunna springa fortare än vakten och försvinna in i gränderna.

Men vid avstigningen i Linköping tog han ett för långt steg med påföljd att bojorna föll rasslande till marken på stationen. I ren desperation kastade Algot hatten i luften och ropade så högt han för-

mådde: Leve folkets revolution! All bevakningspersonal kastade sig över honom. Flyktförsöket var omintetgjort.

*

För två av de tre AAA var väntan i Karlskronafängelset en pinsam väntan på om dödsdomarna skulle ändras eller stå kvar och verkställas. Det senare, avrättningar, var mycket väl möjligt i den tidens Sverige. Båda var beredda att dö. Betecknande är det brev, som Algot smugglade till Anton i fängelset i Karlskrona:

— I dag har jag talat från schavotten. En tät krans av militär och polis omslöt den. Nedanför satt de herrar, som skulle se till att det statliga mordet, väl betalt, skulle utföras efter konstens alla regler. Representanter för pressen hade också fått tillträde. Mitt tal gjorde starkt intryck och alla gubbarna vände bort ansiktena. Allra kraftigast verkade det på skarprättaren; han nekade dra i snöret. Och därför har jag också huvudet kvar och kan meddela dig dessa intressanta detaljer. Ja, min käre broder, vi får se hur det går. Men hade någon sett mig där uppe på sängen hålla tal för vägglössen, skulle han säkert ansett mig för åtskilligt galnare än jag är.

I ett brev från Algot Rosberg till Hinke Bergegren har de bistert galghumoristiska tongångarna vikit för ett dystrare allvar med små glimtar av hopp och ljus, men endast när det gäller idéerna:

— Du vill, heter det i brevet från Rosberg till Hinke, att jag skall skriva några synpunkter, men det kan jag inte, helt enkelt därför att jag ej vet hur jag skall behandla synpunkterna för att göra dem förstådda. (Rosberg hade bett Hinke skriva en inlägga till hovrätten, vilket den senare lovat.) Men jag resonerar så här. För det första hyllar jag satsen lika mot lika. En fråga först, har du någonsin tänkt på, hur många år blir arbetarnas liv förkortade genom de många strejkerna. Förut lever de vid svältgränsen, men under en långvarig strejk, var är då gränsen? Man kan ej komma åt kapitalet och dess män utan genom samlad, enig makt. Vi har på vägen till vårt sköna mål många fiender att nedgöra på ett eller annat sätt, både hemliga fiender och sådana som uppträda öppet.

Vad skall jag göra? Skall jag först ge mig in i en strid och sedan sätta mig med armarna i kors och lämna fältet öppet för fienden? Kanske det beror på dej, kanske på mej, om striden skall vändas till seger eller nederlag. Nå, gör något då. Det har jag fått lära redan då jag var liten att i krig är allt till-låtet. Nåväl, kan det skada eller gagna? Eller väcka? I skolan har man fått lära sig hata förrädare, detta är väl förresten medfött hos de flesta människor.

Ja, käre kamrat, jag har ju sagt dig att jag inte kan skriva, så att jag känner igen något. Mitt huvud

är så tungt av alla de tusen tankar, som surrar där inne som bisvärmar.

Det var inte utan att en tår ville bana sig väg ur mitt öga, då jag läste ditt vänliga brev... Att lämna alla kamraterna. Å, du kan säkert känna hur hårt det är. Ack, tusen gånger lättare hade det varit för mig om jag med mitt förspilda liv hade uträttat något.

Du må icke tro att det är dödsstraffet som gör det så bittert för mig. Nej, käre vän, det kommer nog på ett ut att begravas levande. Visserligen matas man som en maskin, men allt känsloliv dör ut. Vad man får kvar är en gnagande bitterhet, en kuvad längtan. Hade man fått straff på viss tid, då hade hoppet ej alldeles slocknat, men i mitt och mina kamraters öden finns ingen ljusglimt, ingen, ingen. Vårt härliga mål är så långt borta ännu, det förmår ej lysa in genom fängelsets tjocka murar. Du har så rätt, kamrat, framtiden tillhör våra idéer, därom har jag aldrig tvivlat. Skulle ej det sköna och härliga segra? Jo, förvisso.

Jag har så svårt att hålla mina tankar samlade. Jag ligger jämt i sängen och stirrar i taket och tänker tusenden tankar, endast avbruten då man kommer med mat åt mig. Tack för hälsningen från din hustru.

Jag hade också en hustru och ett barn. Om det sades inget i domen, men kanske det var det hår-

daste i det hela. Jag har här ett kort av dem, men det ger mig ingen glädje, hur ofta jag än ser på det. Jag vet ju att det bara är papper. Du kan gärna sända mig "Faust" och några andra böcker, som du tror passar.

*

Algot Rosberg skrev också ett brev till kamraterna i Malmö som visar att han trodde att dödsdomarna skulle fullbordas. I detta brev citerar han Maxim Gorki:

Solen brinner och försvinner
städs min cell är mörk ändå.
Väl till frihet står min längtan
men ack, bojan råar jag aldrig på.

Jag har orsak att instämma, säger han i brevet. Vi längtar alla efter frihet men det finns bojor vi ännu inte rått på.

I fortsättningen blir han djupt pessimistisk. Nu har jag kämpat ut min strid för friheten, skriver han och tillägger: "Men en fluga gör ingen sommar. Tusenden finns dock som skall fortsätta att kämpa för frihet. 'Frihet, du största av alla bland orden', sjunger Snoilsky, och hur rätt har han ej? Vad går väl upp mot friheten? Med det ordet kan man säga allt, hela sitt hjärtas inneboende längtan. Kamrater! Detta är troligen mitt sista brev till eder. Jag tror så. Kamrater! Stupa hellre i kampen för friheten än dö som slavar.

Tack ni alla kära för gott kamratskap, tack! Jag trycker i tankarna edra händer och viskar: farväl! farväl!"

Brevet återges som ett bevis på de stämningar som behärskade A. under denna tid, i väntan på att dödsdomen skulle fastställas och gå i verkställighet. Att även Anton räknade med avrättning och var beredd att dö visar ett brev från honom: "För min del gör det detsamma hur det nya året blir. Får jag nåd tar jag emot den, får jag inte kommer inte en min att synas till tecken på att jag älskar livet och skulle vilja leva. Jag har smakat nog av detta livets bittra frukt. Den har för mig, såväl som för många bröder, ej smakat gott. Jag är nu nöjd och mottager min dödsdom, ej som en försagd och bruten man. Nej, jag vet själv motiven till min handling och de bär upp. Därför går jag min vanliga gång och drömer att frihetens timma snart skall slå för folket, så att livet blir värt att leva."

*

Högsta domstolens utslag föll i januari 1909. Dödsdomen över Anton fastställdes. Dödsdomen över Algot förvandlades till livstids straffarbete. Livstidsdomen över Alfred fastställdes. Den nionde februari samma år transporterades de båda senare till Långholmens fängelse i Stockholm. Och när kungen i slutet av februari detta år ändrade döds-

domen över Anton till livstids straffarbete fördes även han, det var den 24 mars 1909, till Långholmen.

Från Långholmen skriver Algot Rosberg till sin mor den första september 1912 bland annat följande:

Kära mor!

Ni, min kära mor, är utan skuld i mitt öde. Ni har gjort vad en mor i Er ställning kunde göra. Att göra mig blind för min klass' fruktansvärda lidanden och förnedring har Ni ej kunnat och detta är yttersta orsaken till att jag är livstidsfånge.

Kära mor, gråt icke när ni hör det fruktansvärda ordet livstidsfånge ringa i Edra öron. Jag tror icke att jag och mina två kamrater är livstidsfångar. Det heter så officiellt, men de maktägande kan aldrig ha menat det. Jag tror det inte. *Har* de menat det, kommer säkert deras mening att förändra sig. Ty för vad är vi dömda? Det var krig mellan kapital och arbete och under detta krig gick en man förlorad. Det var icke mord, det var icke dråp, det var en tillfällighet. En tillfällighet som varken jag eller mina kamrater rådde för. Men bomben var ingen tillfällighet.

Den var en naturnödvändig händelse, ty lika säkert som länk följer på länk i en oändlig kedja,

lika säkert och ofrånkomligt är den ena händelsen en produkt av andra föregående. Men att ett människoliv gick förlorat var en tillfällighet. Ty bomben var ej avsedd att taga människoliv.

Tro mig, kära mor, det var icke vår mening. Men jag är en snabbt reagerande människa och bomben var ett utslag av denna reagens mot det starka tryck som vilade på våra skuldror. Jag känner djupt med min klass och därför kände jag dennes oerhörda förtryck som vilade på mig själv. Då man nu tog utländska män och ställde mot oss blev detta den gnista som tände bomben. — — —

*

På Långholmen började för Amaltheamännen en period av större lidanden än vad som till och med var behövt i ett fängelse. Orsaken var att högsta chefen för fängelset saknade psykologisk blick och humanitärt sinne. Överdirektören Almquist besökte en gång vintern 1912 Algot när han avtjänade sitt fyra månaders extra cellstraff. Chefen för fångvårdsstyrelsen ville se om Algot var lugn och kunde släppas ut ur straffcellen. — Det är Wollin som inte förhåller sig lugn, svarade Algot. Han borde uppmanas att avstå från sina brutaliteter och bevilja fångarna deras lagliga rättigheter. Vid detta samtal medgav överdirektören att Wollin var olämplig

som fängelsedirektör. Han förstod inte att behandla människor efter deras olika karaktärsdaning eller deras temperament och kunde inte i fångarna se individer som krävde olika behandlingsmetoder.

När Algot frågade varför inte Wollin avsattes när han var olämplig, svarade överdirektören:

— Det är inte så lätt att desavuera en fängelse-direktör.

Antalet bestraffningar på Långholmen jämfört med andra fängelser talade sitt tydliga språk. Det fanns fyra centralfängelser. På Långholmen var antalet ådömda bestraffningar år 1910 fyrtionio, mot tre i Malmöfängelset och fyra i vardera Härlanda- och Härnösandsfängelset. Lägg också märke till antalet fångar. Det fanns på de sistnämnda fängelserna två hundra fångar vardera medan det på Långholmen fanns omkring trehundrafemtio fångar, fast det fanns plats för sjuhundra. De tre fängelserna med ett sammanlagt fångantal av sexhundra mot Långholmens trehundrafemtio når endast upp till elva bestraffningar. För att komma i jämnhöjd med Långholmen borde de ha haft åttio-fyra bestraffningar.

Siffrorna utgör en dom över Wollins regemente på Långholmen. Det var ett skräckvälde, förnedrande, människofientligt. Domen över Långholmen fälls också av det faktum att under hela den långa tid av fyra år som Algot vistades i fängelset på Här-

landa förekom inga slitningar med befälet, inga kollisioner eller bestraffningar.

Härlanda är ett fängelse som alla andra fängelser, men det finns skillnader också mellan dessa inrättningar. En fånge med stor erfarenhet av fängelser sade vid ett tillfälle: "Att jämföra Långholmen med Härlanda är som att göra en jämförelse mellan helvete och himmel."

När Algot Rosberg kom till Härlanda var han härdad och beredd att möta hårt med hårt. Men andra dagen efter ankomsten, berättade han, kom direktören in till honom i cellen och talade som en människa bör tala till en annan människa. Rosberg kunde snart konstatera, att befälet var humant och gjorde intryck av att vara människor, inte vilddjur sådana som han nyss lämnat. Det fanns, konstaterar han, en del av bevakningspersonalen som kunde jämföras med Långholmens, men då de inte hade sina överordnade med sig kunde de inte spela ut sin ondska så fritt som på Långholmen. Skillnaden mellan förhållandena i dessa båda fängelser var således uppenbar.

Naturligtvis smugglades även i Härlanda. Det sker i alla fängelser i hela världen, även i fängelserna och koncentrationslägren i det grymmaste av alla grymma system, diktaturens. Detta vet alla som har erfarenheter av fängelseliv.

*

Tillsammans med Hildur var jag med om att i mörka nätter, ofta när regnet öste ner, åla oss fram över dyvåta ängar och vattenfyllda diken till fängelset i Härlanda med smuggelgods till Algot. Hildur blev sedan Rosbergs hustru. Hon var en av de första som hälsade Rosberg hjärtligt och innerligt välkommen ut från cellen i Härlandafängelset den oktoberdag 1917, då Algot Rosberg frigavs efter närmare tio års fängelse.

Vid detta tillfälle var avskedet från fängelsedirektör Almén så okonstlat hjärtligt å ömse sidor, att man inte kunde undgå att bli rörd, skrev en närvarande journalist. Rosberg uttryckte sin tacksamhet för all visad vänlighet och fängelsedirektören lyckönskade honom till friheten och arbetet.

— Ja, jag kommer väl upp i morgon, sade Rosberg, och om jag sedan kommer till stan någon gång, så hälsar jag väl på, om jag är välkommen.

— Ja, mycket välkommen, blev det hjärtliga svaret från fängelsedirektören.

Så lämnade Rosberg det fängelse där han vistats nära fem år eller hälften av den tid han tillbringat i fängelserna. Journalisten frågade:

— Vad är det första intrycket av att åter vara ute i friheten?

— Kan knappast svara. Men det känns konstigt att åter vara ute i det pulserande livet, sade Rosberg.

— Vilka är planerna för framtiden, frågade journalisten.

— Har tänkt inköpa en jordlott, svarade Rosberg, och i samband därmed idka trädgårdsskötsel. Har tänkt föreslå Anton Nilson, att vi gemensamt skulle köpa en liten egendom, ty det kapital som står till vårt förfogande är inte så stort att det med fördel kan delas upp. (Summan var cirka 12.000 kronor.) Men planerna har inte ännu tagit fast form.

— Omgivningen ter sig väl ljusare än under den långa fängelsetiden?

— Jo, men när man kommer från mörkret in i allt för starkt ljus, förmår man inte se det.

— Känner man inte under en så lång vistelse i fängelse, avstängd från yttervärlden, som om all kamp vore meningslös?

— Ibland kan sådana tankar smyga sig på en, men det gäller att inte låta dem få hemvist. Ty om man ser frågorna i deras historiska sammanhang måste man ju inse att kampen är nödvändig.

*

Följande data kan här vara av intresse. Algot Rosberg föddes i Malmö den femtionde februari 1886. Fadern var polisman Anders Rosberg, modern Carolina Lindell. När Algot var femton år gammal började han arbeta hos en guldsmed. Han stannade där halvtannat år. Sedan gick han till sjöss och seg-

lade med olika fartyg i två års tid. Vid återkomsten till Malmö ägnade han sig åt muraryrket. Han tillhörde Svenska Murareförbundets avdelning numro två i Malmö. I Malmö norra ungdomssocialistiska klubb, var han en tid ordförande.

Efter frigivningen reste Algot Rosberg som föredragshållare för de ungsocialistiska klubbarna och lokala samorganisationerna. År 1919 valdes han till föreståndare för SAC:s bokförlag Federativ. Kassör i SAC blev han år 1929. Åren 1930—34 tjänstgjorde han som ombudsman för SAC:s stockholmsdistrikt. 1934 valdes han av LO till ombudsman för reservarbetarna, det vill säga de arbetslösa som fått sig anvisat arbete i av staten igångsatta arbeten av olika slag. Tjänstgjorde sedermera som ombudsman för LO när det gällde vissa Folkets hus-frågor, blev medlem av Socialdemokratiska partiet. Algot Rosbergs fysik undergrävdes totalt i fängelserna — han dog den tredje juli 1939 endast femtiotre år gammal.

*

Som avslutning på detta kapitel och som prov på att Algot Rosberg även var ett stycke filosof kan det kanske passa att trycka ett brev han skrev till mig påskdagen 1916.

Innerligt käre vän!

Jag har i kväll sökt upp ditt brev. Gömt bland

mina buntar av brev har det pockat på att besvaras. Men i kväll darrar min hand av nervernas uppror och kanske är det just därför jag tarvar att få tala med dig en stund.

Har särskilt i kväll tänkt på dina ord, att det råder antagonism mellan hjärta och intellekt — jag har haft särskild anledning härtill. Jag tror nästan att du har rätt, åtminstone i en hel del fall. Och din slutsats, att i så fall var harmoni omöjlig att nå, blir då fullt riktig. Det vill säga harmoni i vårt eget väsen.

Men är därmed också uteslutet att vi kan förnimma harmonin i vårt liv? Jag menar i dess utåtvända del. Det tror jag icke, fast du möjligen skall invända, att det stöter på bristande logik. Men jag tror att detta är mera skenbart. Om förståndet tystnar när hjärtat talar och tvärtom uppkommer en växelverkan, som kanske bottnar i något som är allt för naturligt för att det skall meddela sina motsättningar till vårt inre liv och såmedels störa den harmoni vi vill känna.

Våra handlingar, antingen de gillas av vårt hjärta eller förstånd, får därmed liksom ett adelsbrev, ett äkthetsintyg, såsom avkomlingar av sann mänsklig natur.

Tyvärr finns det mycket som villar bort oss och ibland driver oss att handla så som varken känslor eller förstånd bjuder. Men vill vi vinna harmoni

utåt — den inre ser jag bara teoretiskt — har vi inget annat att göra än följa dessa båda: hjärta och intellekt.

Kan man inte se det så? Åtminstone blir det då ej längre det där "hemliga" som du menar är svårt att många gånger förstå. Jag har aldrig tyckt om något som jag inte kunnat begripa och jag strävar därför gärna efter en förklaringsgrund, som kan duga för mig till dess jag av en lyckligare hjärna får en bättre.

Kanske vet du nu också hur jag ser sentimentaleten? Ingen kan såsom naturmänniskan lägga sina djupare känslor i dagen och jag tror det vore lyckligare för oss om ej kultur och civilisation nästan stämplat som en skam känslans öppenhet. Ty känslan är ju en så stor maktfaktor i livet, att det är svårt att leta upp något att ställa bredvid.

Men konvensansen och "naturligheten" söker hålla den nere och berövar därmed livet och den mänskliga samlevnaden ett oerhört värde. Ett värde som delvis kan gå förlorat men aldrig återvinnas.

De toner som framkallar de djupa känslorna och tvingar oss att föra ut dem, de är toner som har hemortsrätt i vårt finaste väsen. Och människorna skulle säkert vara lyckligare om de mera aktade på dessa, tyvärr för många ohörbara toner.

God natt, käre!

Din Algot Rosberg.

Rådhusrätten i Malmö dömde Anton till döden.

Hovrätten fastställde domen.

Högsta domstolen avkunnade också dödsdom.

K. m:t benådade.

I Sverige rådde vid denna tid en hätsk stämning. Men nationen var delad. Det fanns två nationer i landet. Arbetarna var upprörda över de hårda domarna, politiskt färgade klassdomar i stället för rättvisa. Dödsdomen över Algot ändrades till livstids straffarbete i högsta domstolen, men i alla tre instanserna fastställdes livstidsdomen över Alfred och dödsdomen över Anton.

Tidningen Politiken i Köpenhamn, som noga följde hela rättegången, sammanfattade sitt slutomdöme på följande sätt:

— Det är inte för mycket sagt när man säger, att det för dessa tre män fanns minst 100 förmildrande omständigheter. Faktum är att de svenska domstolarna skuffade dem alla åt sidan. De tre männen blev noggrant dömda efter rov- och lustmordsparagraferna.

Det var politiskt färgade domar och det är en fläck på den svenska Justitia, vad man än må säga!

*

När dödsdomen över Anton fälldes var han något över tjugo år. Han är född den elfte november 1887 i Norra Sandby församling, Kristianstads län. Fadern var lantbrukare. Vid femton års ålder måste han ut och tjäna, blev dräng hos en mjölnare, men arbetade även på hemmagården. Fadern gav honom aldrig någon ersättning, vilket ledde till konflikter. Anton for till Malmö och blev byggnadsarbetare. Han skrevs in i Malmö träarbetarefackförening och tillhörde även Malmö socialistiska ungdomsklubb och Norra socialistiska ungdomsklubben, som han var med om att stifta.

På café Utposten syntes han ofta, en ganska tystlåten och till synes rätt ensam yngling. Caféet, som främst frekventerades av ungsocialister, tillhörde en bagare, Jöns Jönsson, medlem i en av stadens två ungsocialistiska klubbar. Det var beläget i Södra Förstadsgatan 55 och upphörde 1911. Jöns Jönsson dömdes vid Amaltheaåttetången till två månaders straffarbete. Det gällde innehavet av en liten kofot, som kom till användning vid anskaffandet av dynamit till Amaltheabomben. Jöns Jönsson brukade använda kofoten till att bryta upp sockerlådor i sitt café Utposten. Anton hade lånat kofoten på

dynamitexpeditionen till Klagshamn. Jöns Jönsson visste ingenting om detta lån, lika litet som han hade vetskap om det planerade attentatet. Men han dömdes i alla fall.

Attentatsmännen var idealister. Motivet till handlingen var rent. Belysande är att hos de tre, Anton, Algot och Alfred, fanns en brinnande tro på socialismen och vilja att skaffa sig kunskap, bland annat i konsten att diskutera. Tillsammans med en annan kamrat, också byggnadsarbetare, bildade de en studiecirkel. Den sistnämnde, Oscar Sjögren, måste emellertid lämna Malmö på grund av arbetslöshet. — Annars hade jag säkert varit fjärde man i attentatet mot Amalthea, säger han vid ett samtal, ty vi umgicks dagligen och samarbetade i allt. Hos ungsocialisterna i Malmö fanns bara en mening, att den engelska strejkbrytarligan måste bort från staden, påpekar Sjögren. Hur polisen arbetade denna tid framgår av att jag skuggades ivrigt och länge i den stad jag då arbetade.

Antons förklaring till sitt handlingssätt när det gällde strejkbrytarna gäller säkerligen också i sina huvuddrag de övriga personerna som deltog i dramat. Till Anton riktade jag en dag följande fråga:

— Vad var främsta anledningen till att du handlade som du gjorde när det gällde de utländska svartfötterna i Malmö 1908?

— Då strejkbrytarna hånade oss och sköt skarpt

mot oss, då förstod jag att något måste göras. Tre skott lossades mot oss och i samma ögonblick fattade jag beslut om att göra allt för att jaga i väg detta avskum. De tre kulorna satt kvar i en järnvägsvagn vid hamnen. Kulorna var corpus delicti, beviset på brottet. Strejkbrytarna åtalades men frikändes av de samhällsbevarande. Vi svenska arbetare var således utlämnade som fritt byte åt en importerad liga, som tog brödet ur munnen på oss, vi skulle arbeta för otillräckliga löner och under odrägliga förhållanden och om det blev krig skulle vi försvara landet. Nu förde överklassen krig mot oss, vi skulle inte ha några rättigheter, vi var fågelfria, man sköt på oss. Det var detta som gjorde att jag och mina kamrater Algot och Alfred beslöt att gå till aktion.

Vi tillverkade bomben och jag rodde ut med den till strejkbrytarfartyget Amalthea på reddan. Det var mitt i ljusa julinatten och jag räknade till fem personer som såg mig, men ingen trodde väl att jag var ute i så allvarliga ärenden. Jag lyckades emellertid anbringa bomben på fartyget, jag tände stubinträden och rodde sedan tillbaka.

— Resten vet du, häktningarna, processen och dödsdomarna.

— Hur kände du det efter häktningen?

— Första tiden i fängelset uppstod hos mig något som man kan kalla en själslig kris. Det gällde

idéerna, vår tro. Jag var ju ung och jag var oerfaren. Jag kände att min tro började svikta. Det var en mycket svår tid, avspärrad som jag var från umgänge med kamrater och vänner. Men när dödsdomen fälldes fick jag en chock. Krisen försvann. Jag blev stålfast och kände mig helgjuten och sedan denna tid i cellen i Malmö har jag aldrig varit utsatt för en liknande kris. Jag förstod att jag och mina kamrater hade rätt, inte de som klandrade oss.

— Klandrade?

— Ja, man klandrade och hetsade mot oss. Man angrep oss därför att vi agiterat för "handlingens propaganda". Detta var, sades det, att rekommendera våld och terror. Men det ville vi inte, i varje fall inte jag. Jag vill inte rekommendera eller uppmåna någon att begå våld eller terror eller ladda en bomb och begå samma handling som jag varit med om. Med handlingens propaganda menade vi att vi inte bara skulle prata, vi skulle handla, vi skulle med större kraft möta arbetsgivarnas attacker och deras lockoutraseri. Vi krävde generalstrejk 1908, innan arbetsgivarna hade hunnit förbereda sig. Nu kom generalstrejken 1909, men då var arbetsgivarna förberedda. Med vår handling under transportarbetarlockouten 1908 ville vi skrämja, inte döda. Bomben var svar på tal. Eller våld mot våld, om man så vill. Rättare är väl att säga att bomben var försvar mot våld. Vi var angripna. Av utländskt strejkbry-

tarslödder. Det svenska samhället svarade med våld — när vi försvarade oss. Vi dömdes till döden. Men dödsdomar är inte argument. Vi skulle uppfostras. Men vägglus i celler, extra hårda straff och barbarisk behandling, kan det det kallas uppfostran?

*

Efter dödsdomarna i Malmö fördes Anton och hans kamrater som tidigare sagts från fängelset i Malmö till Karlskrona.

Det kändes skönt berättar Anton, när dåvarande direktören för Karlskronafängelset, Ulrik Leander, kom in i cellen och sade:

— Jag högaktar er! Han räckte mig handen och hoppades att jag skulle kunna finna mig i förhållandena i fängelset. Samma hälsning gav han mina kamrater. Direktör Leander valdes under vår tid i Karlskrona fängelse till riksdagsman av liberallerna.

Med nöje erinrar jag mig också fängelseprästen i Karlskrona, Harald Erics, sedermera präst i S:t Petri församling i Malmö. Jag fick inryck av att hans religiositet var äkta, han ville göra sina medmänniskor väl och han gjorde sig besvär med att skaffa mig böcker från Folkets hus' bibliotek. Han sökte också förbättra fängelsebiblioteket. En av Selma Lagerlöfs böcker fick han emellertid inte köpa in, vad det nu kunde vara för farligt i den.

Naturligtvis saknades också i stor utsträckning pengar för inköp av böcker.*

Under tiden vi satt i Karlskronafängelset arbetade kamraterna på att söka befria oss. En fångvårdstjänsteman erbjöd sig att mot en ersättning av

* I en intervju publicerad i "Blekinge läns tidning" har fängelsepastor Erics uttalat sig om Amaltheamännen Nilsson och Rosberg.

— Är Anton Nilson fanatiker, frågar tidningsmannen.

— Till en viss grad, svarar Erics, om man därmed förstår hängivenheten för de idéer han omfattar och att vara sig själv och lida för sin övertygelse. — Han tror ej att människorna kan omskapas med ens eller att världen skall bli ett paradiset blott och bart genom en social omvälvning, framkallad genom en generalstrejk eller något dylikt. Det är åtminstone mig omöjligt att jämställa honom med en vanlig mördare. Anton Nilson är en ren och fin personlighet, besjälad av vad jag kan finna uteslutande idéella intressen. Han har studerat mycket, i synnerhet social litteratur.

Om Algot Rosberg sade pastor Erics:

— Han är delvis av en helt annan natur än Anton Nilson. Han är bitter och fanatisk, fullt övertygad om att den sociala revolutionen är en nödvändighet och att den är det enda som kan undanröja alla missförhållanden och skapa ett nytt och lyckligare släkte. Rosberg är mycket intelligent, har läst mycket och är den som lider mest av fångenskapen. Han har ju också mer än de flesta fått pröva på livets allvarliga och dystra sidor. Fadern dog tidigt, efterlämnande änka och många oförsörjda barn.

— Anser ni att en undersökning av åtskilliga förhållanden borde ha ägt rum?

— Ja, en dylik undersökning borde ha ägt rum. Hänsyn borde ha tagits till den upphetsade stämningen bland arbetarna denna tid. Det borde ha tagits hänsyn till att de båda gått arbetslösa en längre tid och rent av svultit. Brottet borde ha betraktats som ett led i den sociala striden. Om denna strid ej rasat hade det aldrig förövats.

tusen kronor öppna fängelseportarna. Han ville inte tjäna på företaget, pengarna skulle han använda för att försvinna till Amerika. Det var emellertid för oss omöjligt att arrangera det hela så kvickt som det krävdes. Våra kamrater smugglade emellertid in två sågklingor till oss, en till Rosberg, en åt mig.

Vid en visitation upptäcktes min sågklinga, som jag fäst på ena benet. Den som vid det tillfället förde befälet, en direktör Fernström, var en verkligt hygglig karl. Han sade: ni har skött er så bra att vi inte låtsas om detta, jag säger ingenting och ni gör naturligtvis detsamma.

Nu, så många år efteråt, kan jag väl i alla fall berätta händelsen, säger Anton, utan att direktör Fernström behöver råka i fara att bli straffad för sin humanitet. Men Rosberg smugglade med sig sin sågklinga till Långholmen. Där skedde upptäckten och han råkade verkligen mycket illa ut för den man som då regerade på Långholmen, major Wollin. Han dömde Rosberg till det hårdaste straff en fängelsedirektör själv kan döma: en månads inneslutning i tomcell utan arbete, därav åtta dygn utan sängkläder och säng. Kostnedsärning och värmen avstängd hörde till. Det var på vintern, februari månad, och det slutade för Rosberg med blodhosta och ett års sjukskrivning. Vid ett annat tillfälle åkte Rosberg ner i järnburen och misshandlades så

att det höll på att bli uppror bland fångarna. Blod flöt och ropet ljöd:

— Man slår ihjäl Rosberg.

— Men du råkade också illa ut på Långholmen?

— Både major Wollin och överdirektör Sigfrid Wieselgren var människoplågåre. Den senare var förresten en son till nykterhetsaposteln Peter Wieselgren. Vi fick smaka på det barbariska fängelse-system som då rådde. Med detta grymma system bröt Victor Emanuel Almquist när han blev chef för fångvården. Nya vägar öppnades. Almquist var humanist, han var också med om att utarbeta en ny strafflag och han var ordförande i Samfundet De nio. Långsamt gick det framåt med reformeringen av fångvården.

— Men i vilken form fick du smaka på grymheten i det wollinska och wieselgrenska systemet?

— Ett par små exempel. Jag var sjuk; så sjuk att jag inte kunde lämna sängen i cellen. En dag kom fångplågaren Wollin och hans lakejer, bland dem en som hette Hurtig. De slet av mig sängfilten. Med våld släpades jag ner i tvätteriet, där jag då arbetade. Jag hotades av Wollin med både prygel och extra cellstraff om jag inte arbetade. Men jag kunde inte arbeta. En man vid namn Vretholm sade: — sitt här, du behöver inte arbeta, jag ser att du är sjuk. Jag var också verkligen sjuk, jag stupade dagen efter och måste bäras till sjukhuset, där

jag tvingades stanna i fyra månader. Jag hade lyckats smuggla ut en lapp till mina vänner ungdoms-socialisterna, som slog larm med följd att professor Edgren tillkallades och jag är övertygad om att det var denne humana människa som räddade mitt liv. I flera månader hade jag varje dag 39—40 graders feber. Hjärtat krånglade. Det tog mig sju år innan jag övervann sviterna.

— Den fångvård du utsattes för var tydligen riskabel?

— Ja, en gång dömdes jag till fjorton dagars tomcell utan arbete med tre dygn utan säng och sängkläder.

— Varför?

— För olydnad.

— Olydnad? Mot vem?

— Jag hade arbetat i tvätteriet en hel dag med att dra mangeln och hade fullt av stora blåsor i händerna, som värkte. Vid gymnastiken anhöll jag hos den unge löjtnanten gymnastikledaren Wahlberg att få slippa på grund av mina såriga händer. Till gymnastiken hörde nämligen att gå i bom, det vill säga att hängande i händerna flytta sig från den ena ändan av bommen till den andra.

— Tänker Nilson vägra, frågade löjtnanten.

— Nej, men jag tänkte få slippa denna gång, sa jag.

— Jåså, Nilson vägrar i alla fall, svarade löjt-

nant Wahlberg. Till en vaktkonstapel gav han ordern att bura in mig i en cell. Så dömdes jag till extra straff.

Cirka en vecka innan fängelseportarna öppnades för mig tillbringade jag åtta dygn på ett cellgolv i Långholmen, dit jag förts i all hemlighet från Härnösand. Det straffet ådömdes jag av t. f. direktören Castengren, men till den bestraffningen återkommer jag. Castengren, en prästson från Nerike, förföljde mig systematiskt under den tid av fyra år som jag vistades i fängelset i Hernösand, säger Anton med bitterhet i rösten.

*

När jag denna sommar kom till den av rosor lysande kulturstaden Hernösand med sina många läroanstalter promenerade jag från järnvägsstationen Nybrogatan fram. På bron över Ångermanälven stannade jag. Där stod jag länge och njöt av skönheten, vattnets mjukhet och melodiska virvlar, bergen och solen som brann på en himmel nästan utan moln. I bakgrunden syntes Hernöverken och när jag vände mig om såg jag Nattviken och Torsvik. Jag drack thé hos de vänliga flickorna i konditoriet mitt emot turistbyrån. Sedan fortsatte jag min vandring förbi det gamla residenset från tredje Gustavs tid. Fiskeläget blev stad 1585.

Mitt mål var ett stort vitt hus, alldeles i närheten

av fängelset. Där bodde endast fängelsetjänstemän. Den jag sökte hette Carl Leonard Andersson, en tro-tjänare, även kallad Lill-Anders eller Ystads-Anders, numera pensionerad. Han är liten, pigg och livlig, en vaken man. Hans ögon är frågande — de liksom bevakar den han talar med. Kanske yrkes-egenhet hos fångmän. Lill-Anders är bredaxlad, senig, verkar stark. Han inger förtroende. När Anton satt i Hernösands fängelse var Lill-Anders fängvaktare i anstalten.

— Om jag känner Anton och minns honom, ut-ropar Lill-Anders till svar på min fråga. Jo, var så säker! Jag var förresten i Malmö den där natten när bomben exploderade. Jag och några kamrater låg och sov på ett hotell vid hamnen när vi väcktes av en väldig smäll. Vi for opp och sprang ut så fort vi hann. Men polisen hann före och spärrade av hela området vid Västra stationen.

Ja, Anton glömmet jag inte, fortsätter Lill-Anders, jag minns också att han efter frigivningen kom tillbaka till Hernösand och höll ett föredrag i Folkets park — han kom då från Ryssland i eget flygplan, som han själv flög.

Vi har också haft andra berömda fångar i vårt fängelse, säger Lill-Anders. Till exempel Poukka, mördaren, som på Långholmsfängelset var alldeles vild, men här hos oss blev han människa på nytt, men så fick han också gå ganska fritt omkring här

i fängelset. Wollweber, spionen, satt också här i Hernösand. Hit kom hela ryska legationen i bilar och dränkte honom i blommor. (Wollweber dömdes under andra världskriget för spioneri; hösten 1957 avgick han som chef för tysk-ryska politiska poli-sen i satellitstaten Östtyskland.)

— Men vad tyckte ni om Amalthemannen Anton Nilsson?

— Jag tyckte bra om Anton, svarade Lill-Anders. Genom allt jag läste om honom kände jag honom så att säga i förväg. I fängelset arbetade han som snickare och som städare och i den senare egenska-pen kunde han gå ganska fritt omkring i fängelset. Jag förstod rätt snart att jag kunde lita på honom. Vi var ju också båda skåningar och det gjorde nog till att vi kom varandra närmare.

— Minns ni något särskilt från den där tiden?

— Lill-Anders plirar med ögonen, drar ett bloss på cigaretten, liksom ville han samla sig. Så fort-sätter han:

— Det var en spännande tid på våren 1917 då det demonstrerades utanför fängelset för Antons skull. Det kom folk med fanor och standar, dom sjöng Internationalen och Arbetets söner och andra sånger och krävde att Anton skulle få lämna fängel-set. För min del tog jag det ganska lugnt, men många var nervösa. Det var kanske också farligare än jag förstod. Vi måste naturligtvis lyda order,

vi fångvaktare. Vi fick inte gå hem, vi måste sova i fängelset och man bar mat till oss. Sova blev det förresten inte mycket av därför att det var soldater överallt i fängelset; de kom och gick och skramlade med vapen, som det fanns i överflöd. Det hade nog blivit blodbad om fängelset stormats därför att överallt på taken fanns det kulsprutor uppmonterade och i fönstergluggarna hade också vapen placerats. Meningen var ju att skjuta så fort som massan kommit närmare fängelset. Jag förstår inte hur dom skulle kunna ha befriat Anton, som meningen var.

*

Lill-Anders berättelse speglar på sitt sätt stämningen i Ångermanland bland arbetarna. Kravet på frihet åt Amaltheamännen var ett av de många krav som restes i denna hungerdemonstrationernas tid, då livsmedelsbutiker stormades, böndernas potatis och livsmedelsförråd inspekterades och det tillsattes speciella krisråd och bildades soldat- och arbetareföreningar med revolutionära uppgifter. I Stockholm väntade matroserna ombord på flottans båtar på order från föreningen "Soldater och Arbetare", att gå till aktion. En order som aldrig gavs. Om den givits skulle konsekvenserna onekligen blivit vittgående.

Hos de norrländska flottnings-, skogs-, sågverks- och industriarbetarna fanns också en utbredd stäm-

ning för radikala åtgärder. De menade verkligen allvar när de reste sina krav, däribland kravet på Amaltheamännens frigivning. De önskade att detta krav skulle omedelbart realiseras. Då man insåg att hinder skulle resas utarbetades en plan att storma fängelset i Härnösand och frita Anton.

I denna plan ingick också att borgmästaren i Härnösand skulle som gisslan föras i spetsen för tåget till fängelset för att därigenom förhindra att officerarna gav soldaterna order om att skjuta på demonstranterna. Man räknade också med möjligheten att soldaterna under alla förhållanden skulle vägra att skjuta, en beräkning som säkerligen innehöll inte så få sannolikheter.

Hur allvarligt läget var framgår av att det enligt Anton Nilsons uppgifter i fängelset fanns omkring femtio maskingevär och i fängelsedirektörens villa, som ligger alldeles intill fängelset, hade placerats tio dylika skjutmaskiner. Själv var Anton i sin egen-skap av snickare med om att snickra ihop träställningar för maskingevären. Att man beredde sig på en blodig drabbning framgår också av att fängelsets tvätterier inretts till fältlasarett.

Fullt beväpnade soldater hade sänts till fängelset från Sollefteå. De posterade med påsatta skarpslipade bajonetter. Genom fängelsegallret såg Anton hur en soldat täljde en pinne med sin bajonett. Men dessa soldater — deras antal uppgick till ett par

hundra — sympatiserade med de demonstrerande arbetarna och deras krav. Demonstrationsledningen stod i kontakt med både soldaterna och fångvaktarna. En regelbunden rapporttjänst hade upprättats, som var särskilt livlig på nätterna.*

Följande soldat-historia från Ådalen är förresten rätt belysande.

En fanjunkare från regementet T. 3 i Sollefteå deltog i bevakningstruppen till Sandö. Vid hemkomsten skulle han rapportera. Han svettade samman följande korta och originella rapport:

— Har deltagit i Sandöupploppet.

Direktör Granfelt i Hernösandsfängelset kom en dag till mig i cellen, berättar Anton, och frågade om jag tänkte följa med ut om demonstranterna stormade fängelset. — Det blir jag väl tvungen till, svarade jag, om arbetarna gör sig så stort besvär för min skull. Men det är klart, tillade jag, att jag föredrar en frigivning utan blodsoffer, ty sådana kommer det väl att bli om fängelset stormas. Direktören frågade mig om han fick meddela arbetarna vad jag hade sagt. Jag gav min tillåtelse därtill. Men enligt

* Mannen som utförde ett omfattande organisationsarbete vid detta tillfälle var Fritz Ståhl, en av Sandömännen. Tillsammans med Albert Sundin och sin bror Henning dömdes han till åtta års straffarbete därför att de betraktades som ledare för stormningen av en strejkbrytarbarack under en arbetskonflikt i Sandö 1907. Fritz Ståhl är sedan många år bosatt i Amerika. Henning Ståhl är död. Albert Sundin är verksam som tidningsman och författare.

vad jag senare hört förvrängde han mitt yttrande till att jag skulle ha avrått från alla kraftåtgärder, vilket jag självfallet inte hade gjort, även om jag inte önskade att blod skulle flyta för min skull. Men med tanke på de upprörda händelser som utspelades nästan på alla platser i landet skulle, säger Anton, en stormning av fängelset i Hernösand med all sannolikhet inneburit att Sverige stigit över tröskeln till den sociala revolutionen.

På grund av flera orsaker kom stormningen av fängelset aldrig till utförande. Det var säkerligen också lyckligt att planerna inte genomfördes. Om så hade skett skulle konsekvenserna med all sannolikhet blivit svåra och olyckliga med verkningar långt in i framtiden. Dödsoffer hade efter allt att döma krävts, många hade sårats och efteråt hade som vanligt hårda domar avkunnats mot arbetare; domar som varit öppna frätsår i samhällskroppen och vilka krävt nya opinionsrörelser. Men stormningen av fängelset hade kanske, som Anton tror, kunnat bli signalen till revolution eller revolt. Kanske, men då på det politiska planet och följden hade blivit diktatur, bolsjevism, tyranni, ett behov av en ny revolution.

Om fängelset stormats skulle Anton inte kommit levande undan, enligt vad han själv uppger. Efter frigivningen träffade jag i Hernösand, säger han, en kamrat som var ordförande i den socialdemokra-

tiska föreningen (arbetarkommunen således), han arbetade vid Tobaksmonopolet och tjänstgjorde även som extra vaktkonstapel i fängelset. Denne kamrat meddelade mig att det fanns en hemlig order om att jag skulle skjutas ifall fängelset stormades.

Uppgiften är sensationell. Man frågar onekligen efter syftet med en sådan order, om den funnits. Var meningen att ointetgöra ändamålet med arbetarnas aktion? Syftet med en stormning av fängelset var att befria Anton Nilson. Med en död Anton Nilson skulle inte arbetarna ha kunnat triumfera, även om stormningen lyckats. Det hela skulle ha slutat olyckligt. Var detta avsikten? Men man frågar sig också: vem kunde ha utfärdat en dylik order? En enskild tjänsteman i hög ställning? Ett officiellt organ? Regeringen kan ju inte misstänkas ha uppträtt så huvudlöst! Nu lever emellertid uppgiften eller legenden vidare.

I syfte att förhindra fortsatt legendbildning har jag sökt efter den historiska sanningen. Tyvärr är den person som skulle ha lämnat uppgiften till Anton inte längre i livet. Men följande brev från den som var ordförande i Hernösands arbetarkommun fram till november 1917 sprider ljus över saken:

— — —

”Jag försäkrar på det bestämdaste att varken jag själv eller någon annan av nu levande partikamra-

ter, som stod mitt uppe i händelseförloppet dessa dagar, haft någon kännedom om den nämnda ’hemliga ordern’.

Den komunordförande som efterträdde mig efter min tillfälliga avflyttning från staden i november 1917, och vilken sedan ett år är död, har inte vid något tillfälle informerat sina dåvarande partikamrater om denna sak. Inte heller omnämndes saken i någon av de tidningar, som utförligt refererade händelserna här den första maj.

Det kan ju, som Du säger, ha funnits några vettvilliga reaktionärer som umgåtts med tanken att hellre skjuta Anton Nilson än att se honom eventuellt fritagen, men i så fall måste det ha varit ytterst få personer som umgåtts med denna plan, vilka inte kan åberopa något organs eller samman slutnings hemliga order.

Synd att den åberopade ordföranden för Arbetarkommunen är död, så att jag inte kan få hans personliga relation om anledningen till hans uppgift till Anton Nilson.

Som jag ovan sagt, varken jag eller någon annan partikamrat har tidigare haft kännedom om någon hemlig order i det åberopade fallet.”

Hernösand den 19.10.1957.

Med kamrathälsning!

A. Einar Nyman

Genom att följa pressen kan man avläsa stämningar och strömningar i Ådalen under denna tid för fyrtio år sedan. I tidningen Nya Norrland var Ivar Wennerström redaktör och Albert Viksten redaktionssekreterare samt ansvarig utgivare. Tidningen utgavs varannandag. I den tidningen läser man att 1917 på våren ägde våldsamma demonstrationer rum överallt i Ådalen. Talare var bland andra Albert Viksten och Fritz Ståhl. Tusentals arbetare deltog i dessa demonstrationer. De som ledde dessa tåg hälsade deltagarna med orden: Leve revolutionen!

I en artikel den 28 april 1917 med rubriken "Inför 1:sta maj, myndigheterna mycket nervösa", heter det: "Man har på senaste tiden lagt i dagen en oerhörd nervositet gent emot de spontana missnöjesyttringar som yppat sig i Ådalen. Mest bekymmer har måhända det egna manskapet berett herrar officerare. Hur ska man göra med de värnpliktiga som är blod av arbetarnas blod och kött av arbetarnas kött? Efter åtskilligt funderande tycks man ha löst den gordiska knuten genom att hempermittera de grupper av värnpliktiga som man minst litar på. Denna permission kommer att räcka i åtta dagar, från den 28 till dess att majdemonstrationen är över.

På infanteriet har man titt och tätt föredrag för soldaterna om 'plikten'. Senast i går höll majoren föredrag för en av bataljonerna om detta ämne.

Samtidigt har man tömt rustkamrarna på all skarp ammunition och fraktat denna till gamla lägret, där den på förrådet bevakas av en stark vakt. Man är till synes ganska nervös inför första maj."

*

Följande referat i NN den 1 maj 1917 ger också besked om läget.

I Hernösand ägde rum en ny demonstration lördagen den 28 april. Ett halvt tusentals arbetare tågade till landstatshuset, där landshövding Ström mottog en deputation, som framförde krav på att landshövdingen skulle vidta åtgärder för att befria Amaltheamännen. Under audiensen föredrogs följande resolution:

"Ådalens samtliga arbetare fordrar härmed, att alla våra kamrater, som fallit offer för klasslagarna frigivas och lämnas full amnesti. Dessutom fordrar vi, att ingen av våra kamrater, som inkallats till vapenövningar, straffas för det de trots förbud bevisat möten, som hållits på skilda orter landet runt.

Om icke ovanstående fordringar beviljas och meddelande därom kommit oss tillhanda senast den 30 april klockan tre eftermiddagen, ställer vi oss icke ansvariga för vilka åtgärder som kommer att vidtagas för ernående av dessa våra fordringar.

Med kall och lugn beräkning har vi uppställt

dessas krav och är vi fast beslutna att med vårt blod, om så fodras, besegla detta vårt beslut.

Vi tigger inte längre rätten om nåd!"

Landshövdingen lovade att på snabbaste sätt befordra resolutionen till regeringen. Därefter avtågade folkmassan, som också uppvaktade stadens livsmedelsgrossister och inspekterade deras lager, berättas det.

Att regeringen telegrafiskt underrättats om läget i Ådalen är säkert. Regeringen Hammarskjöld eller Hungerskjöld, som den kallades, hade fallit den 29 mars 1917 och efterträts av universitetskansler Carl Johan Gustaf Swartz' regering, som inte höll sig kvar längre än till den 20 oktober, då den liberal-socialdemokratiska regeringen bildades. Enligt uppgift lär landshövding Ström ha telegraferat till statsminister Swartz: "Jag står maktlös." Dennes svars-telegram hänvisade till att Ivar Wennerström skulle komma till Ådalen. Ivar Wennerström som då var riksdagsman befann sig i Stockholm. Riksdagen pågick. Wennerström var oerhört populär i Ådalen; han var radikal i ådalingarnas sinne och en mycket skicklig och uppskattad talare. Möten med honom var planerade både i Kramfors och Hernösand.

Mötet i Kramfors den 29 april 1917 blev ett massmöte med närmare fem tusen deltagare. Talare var Ivar Wennerström och Karl Eriksson, repre-

sentant för folkhushållningskommissionen. På detta möte antogs följande resolution:

"Med avståndstagande från den till Västernorrlands läns landshövding insända resolutionen, vari uttalas hot om att storma fängelserna, om inte Amaltheamännen den första maj lössläppes, riktar Ådalens arbetare, samlade till demonstrationsmöte i Kramfors den 29 april 1917, en allvarlig vädjan till landets regering, att snarast möjligt gå månghundra tusen svenska arbetares krav om Amaltheamännens frigivning till mötes." (Det gällde nu Rosberg och Nilson. Stern hade frigetts 23 mars.)

Dessutom antogs en resolution om genomförandet av diverse krav för att lindra nöden bland arbetarna och en maning till arbetarna att ytterligare stärka fackföreningarna och fylla dem med "den proletärska klasskampens anda".

Ivar Wennerströms ståndpunkt kan sammanfattas i orden lugn och kraft. Den tiden var han vänstersocialist och han uppmanade ständigt Ådalens arbetare att sätta all makt bakom kravet på att uppnå en människovärdig tillvaro. "Hållen huvudet kallt medan viljan förblir hård och tanken klar. Ingen besinningslöshet, inga oordnade uppträden, inga våldsamheter, då ger ni motståndarna vapen i händerna, då vänder ni bort allmänhetens sympatier för er rättvisa sak! Frihet åt Amaltheamännen, höjda löner, förkortad arbetsdag och större arbets-

tillgång.” Det var krav som han manade Ådalens arbetare att sluta upp kring. Han vädjade också till statsministern att omedelbart ta initiativ till att förmå arbetsgivarna att gå med på de ekonomiska kraven.

*

Spänningen var stor inför första maj i Hernösand.
Skulle fängelset trots allt stormas?
Skulle soldaterna vägra skjuta?

Första majdemonstrationen 1917 blev den största som dittills hållits i Hernösand. I tåget deltog sju tusen personer och hela staden var på benen. Ett trettiofanor restes och en mängd standar syntes med inskriptioner som ”Bröd och Frihet”, ”Revoluktion”, ”Frihet åt Amaltheamännen”. Ivar Wennerström var huvudtalare. Han bad arbetarna, innan tåget satte sig i rörelse, att ta varning av 1907, det vill säga Sandöupploppet. Vinsten av oroligheterna skulle endast bli nya Amaltheamän. Han trodde att Amaltheamännen skulle bli fria utan att man behövde vandra de vägar, som det talats om, nämligen att storma fängelset. Han uppmanade därför till lugn och besinning och utbragte ett kraftigt besvarat leve för arbetarnas första maj.

I den resolution som antogs hette det bland annat att Ådalens och Hernösands arbetare fordrar allmän och omedelbar amnesti för alla politiska fångar med

särskild betoning på frigivning av Amaltheamännen. Vi fordrar, hette det vidare, även att alla, som i våra orter under de spontana hungerdemonstrationerna råkat i delo med gällande lag, med hänsyn till den stora nöden, icke åtalas och straffas.

Efter allt att döma rådde fullständig enighet om att man skulle förhindra en stormning av fängelset. Syndikalisternas talesman vid denna majdemonstration, hr Nordberg, sade att det fanns någonting särskilt som krävde iakttagandet av lugn och ordning. Detta särskilda som krävde sans var utan tvivel den uppenbara risken för en blodig sammandrabbning om försök gjordes att frita Anton Nilson. Massorna skulle så organiseras, sade Nordberg, att man genom direkt aktion, till exempelvis storstrejk, kunde genomföra de demokratiska kraven utan blodsutgjutelse. Svaret på kravet om Amaltheamännens frigivning hade blivit militär, kulsprutor och smittkoppor. Men det låg i arbetarnas makt att ändra förhållandena.

Vid demonstrationen antogs också ett uttalande, som föredrogs av redaktör J. A. Ekstedt i Nya Norrland, i vilket man krävde att Skandinavien tre kungar skulle frivilligt abdikera.

*

Överallt vid majmötena och majdemonstrationerna år 1917 antogs uttalanden med krav på frihet åt

Amaltheamännen. I Malmö, där domarna fälldes 1908, deltog femton tusen arbetare i demonstrationen, den största dittills i stadens historia.

Gustav Möller talade och krav restes på frigivandet av Amaltheamännen.

Belysande för stämningen i Norrland, liksom i andra landsändar där soldaterna förbjudits att delta i majdemonstrationerna, var att de sände hälsningar till demonstranterna. Från Västernorrlands infanteriregemente hette det:

”Röd hälsning på eder mönstringsdag. Må den revolutionära socialismens ljus lysa inför folket och bli det tecken i vilket vi skall segra!”

Norrlands trängkår: ”Förbjudna att delta sänder vi er på denna högtidsdag solidariska hälsningar. Vi är kött av ert kött och blod av ert blod och vet var vi har fienden.”

Följande episoder från denna tid kan berättas.

I. När en militärkontingent på två hundra man anlände till Kramfors från Umeå omringades soldaterna av stora folkmassor, som höjde leven för kamraterna i vapenrock och för revolutionen. Militärerna besvarade leveropen med bravo-rop.

II. Under hungerdemonstrationerna måste vid ett tillfälle en livsmedelsockrande bonde med blottat huvud lova godkänna arbetarnas priskrav — sedan måste han också högtidligen lova att behandla

hustru och barn humant. Bonden var känd som ett ytterst brutalt familjeöverhuvud.

III. I Nydal var särskilt kvinnorna upprörda över spritfloden i gästgivargården. Efter ett möte i Folkets hus med redaktör J. A. Ekstedt som talare, tågade deltagarna till krögaren, som skrev under följande förbindelse:

”Undertecknad gästgivare i Nora socken lovar härmed en uppvaktande deputation från samhällets innebyggare att från och med denna dag, den 29 april 1917, ej till allmänheten utskänka öl, pilsner eller andra spirituösa drycker.

H. Norberg

Bevittnat:

Emil Hällblad Jenny Johansson Axel Norberg”

Demonstranterna höjde ett fyrfaldigt leve för nykterhetens seger över rusdryckernas förbannelse. Ett leve höjdes också för den kvinna som först framställde kravet mot krögaren. Dokumentet överlämnades till logen nr 522 Ljus och frihet av Nykterhetsorden Verdandi.

— — —

Kring kravet på frihet åt de politiska fångarna samlades man emellertid allmänt. Det blev en central fråga, en hjärteangelägenhet. Sandö-affären spelade i detta fall en stor roll när det gällde i all synnerhet ådalingarnas tanke-, känslö- och fantasi-

liv. Norrlänningarna bidrog i hög grad till lösningen av Amaltheafrågan.

*

Genom händelsernas utveckling, kriget och revolutionen i Ryssland bl. a., hade det emellertid skapats en situation där det uppenbarligen gällde att välja mellan befrielse genom maktmedel i form av våld eller maktmedel i form av en allmän växande opinion med frihet på legalt sätt som mål. Denna senare förnuftigare metod måste emellertid, för att få tillräcklig styrka och vinna, kunna hänvisa till myndigheternas tillmötesgående, eventuellt snara beslut att sätta Amaltheamännen på fri fot. I annat fall skulle tesen, våld föder våld, troligen fått ytterligare bekräftelse genom ett nytt exempel.

Ivar Wennerström kunde i sina föredrag hänvisa till att det fanns utsikter till att nå resultat på förhandlingsvägen. Till detta budskap lyssnade demonstranterna, men alla önskade ett snabbt resultat och positivt. Även de mest hetsiga och beslutsamma ville säkerligen i själ och hjärta helst vara med om en lösning av frågan på våldsfri väg.

*

Mannen som avgjorde frågan om våld eller inte var Hjalmar Branting. Han krävde en snabb lösning av frågan i enlighet med sina tidigare förnuftiga

förslag. Om myndigheterna dröjt eller sagt nej till arbetareopinionens allt starkare krav på frihet åt Amaltheamännen, så hade det uppfattats som en grov utmaning, ja en provokation och följden hade inte uteblivit, våldet kunde inte ha undvikits.

Branting såg klart. Det var val 1917. I valet led kungen, hans regering och högern ett förkrossande nederlag, liberalerna ökade från 57 till 62, socialdemokratin från 87 till 98, därav elva från det nybildade vänsterpartiet. Fyra socialdemokrater, Branting, Rydén, Palmstierna och Undén, inträdde i den nya liberal-socialdemokratiska regeringen, som bildades i oktober 1917. Branting, som blev finansminister, förde omedelbart fram kravet på amnesti åt Amaltheamännen. Det var praktisk politik och nödvändigt med hänsyn till den dåvarande situationen, men för Branting framstod det också som principiellt viktigt.

*

Redan 1905 agiterade Branting för amnesti åt dem som dömts i samband med unionskrisen för uppmaning tillorstrejck och mobiliseringsvägran om Sverige gick i krig mot Norge. Han erinrade om att amnesti var något som vi i Sverige inte haft sedan Karl Johan använde den utvägen för att slippa ifrån fullbordandet av den absurda dödsdomen över Anders Lindeberg, kapten, författare och

teaterman. När han fick avslag på en ansökan att få öppna en teater i Stockholm skrev han en hätsk inlaga till JO, som ledde till åtal för majestätsbrott och en dom som lydde på halshuggning. Han vägrade begära nåd och Karl Johan utfärdade 1834 amnesti. Alla som amnestin angick hade "hörsamligen att ställa sig den till efterrättelse".

Branting förde fram amnestikravet på nytt när Gustaf V besteg tronen. I en artikel i Social-Demokraten den 10.12.1907 skrev han att "vi som i förrgår fick en ny kung vill peka på att det finns en hel rad offer för den politiska och sociala kampen". Branting syftade på Olof Sundström, staaflagens första offer, dömd till sex månaders straffarbete för ett antimilitaristiskt upprop, Sandömännen, de ungsocialistiska demonstranterna i Hälsingborg som mot polisens angrepp försvarade en fana med den farliga inskriptionen "Krig är brodermord". Dessa, skrev Branting, bör ges amnesti, inte nåd, ty "de kunna mången gång icke i minsta mån erkänna sig skyldiga till något brott. Men en klok monark, som vill visa att han förstår sin tid, begagnar ett gynnsamt tillfälle för att ge amnesti".

Det vore klokt ur den nye kungens egen synpunkt, menade Branting, att inleda sin regering med en vidhjärtad amnesti. Men framförallt, det vore rätt. Ty det är inte nådesmulor åt brottslingar vi begär, utan en korrigerings av delvis rent upprörande

orätt, begången i lagens former, men just därför blott i undantagssituationer som vid tronsbestigning möjlig att i nämnvärd omfattning ändå avhjälpa och försona.

*

Men kung Gustaf V ville ingen försoning. Bernadottes och franska revolutionens ättling fruktade för att avskriva barbariska straff. Han försummade att följa Brantings råd att komma sitt folks djupa led närmare. Det var dumt av honom.

Kung Gustaf den femtes uppträdande vid benådningen av Anton Nilson i februari 1909 vittnar mot honom. Det gällde ju frågan om dödsdomen skulle gå i verkställighet eller ej. Regeringens ledamöter insåg att om avrättningen av Anton Nilson verkställdes skulle följderna med all säkerhet bli obehagliga och svåra. Men kung Gustaf anförde i en särskild diktamen till statsrådsprotokollet att han tyckte starka skäl tala för att en avrättning borde ske, som vi i kapitlet "Processen" dokumenterat. Kung Gustaf var tydligen ingen humanist och i vissa fall var han säkerligen också politisk analfabet — det bevisar bland annat hans uppträdande under bondetåget den sjätte februari 1914.

Branting gav redan år 1913 klart och tydligt uttryck åt sin förnuftiga ståndpunkt ifråga om amnesti åt Amaltheamännen. I en skrift, "Uttalan-

den om Amaltheaattentatet", utgiven sommaren 1913, Holmströms förlag, skriver Hjalmar Branting: "Blott mot bakgrunden av 1908 års stora hamnkonflikt, med den internationella Lump-Lena, som fördes från hamn till hamn att göra strandhugg mot svenska arbetare under det officiella samhällets huld och beskydd, kan Amaltheabomben förstås och därmed bli rättvisare bedömd. Därför är det grundfalskt att mot dessa attentatsmän tillämpa de regler för eventuell benådningssmöjlighet, som hos oss praxis utbildat i fråga om så kallade vanliga mördare och mordanstiftare, personer som handlat av privata motiv, girighet, hämndlystnad eller dylikt.

Samhället har fört dessa unga män mycket nära fallbilan och sedan tuktat dem med dom på livstids inspärning. Därmed har strängheten och avskräckningen sannerligen fått sitt. Nu beror det på om ej snart också kan bli plats för hänsyn till brottets egenart, till dess sociala bakgrund. Här har man ej att skaffa med exceptionellt antisociala viljor eller med degenererade, vilkas nydaning, om den är möjlig, måste taga årtionden.

Straffet förvandlas till meningslös grymhet om samhället, som hade så stor anpart i att miljön för detta brott tillskapades 1908, dröjer allt för länge med att gent emot dessa då förvillade och förvildade ynglingar visa skonsamhet. Vad som *kan* göras för att visa att en ny kurs styres här i landet, att

man icke vill fortsätta från de maktägandes sida, som under kampåren mot den svenska arbetarklassen 1908 och 1909, det *bör* sannerligen också ske. Därför vore det både klokt och rätt att ge amnesti för Amaltheadådet ju förr desto hellre."

*

Efter det demokratiska genombrottet på den politiska fronten fanns ingen möjlighet för de reaktionära att spela sin forna roll. Branting förde på nytt fram kravet på amnesti åt Amaltheamännen, som han fyra år tidigare gett uttryck åt. Säkert var detta krav ett av villkoren för samverkan med liberalerna.

Efter en hundraårig paus kom således den demokratiska principen om amnesti åter till sin rätt, tack vare Branting. Han drev fram kravet på amnesti. Beslut därom fattades i konselj den 26 oktober 1917.

I augusti samma år hade emellertid kungliga fångvårdsstyrelsen yrkat avslag på en hemställan om frigivning av Rosberg och Anton Nilson. Enligt denna kungliga styrelses mening skulle en amnesti skada samhället. Anton Nilson, skrev styrelsen, hade förklarat sig vara revolutionär och Rosbergs sociala doktriner skulle om han blev fri åter utlösas i samhällsvådliga handlingar.

Tidningen Ny Tid svarade: "Man känner sig verkligen överraskad, minst sagt, inför fångvårds-

styrelsens beslut, särskilt vad beträffar Rosberg. Talet om att han, jämte Anton Nilson, icke ur den allmänna rättssäkerhetens synpunkt kan anses tillräckligt bestraffad, är ett påstående, som alldeles uppenbart saknar stöd hos den allmänna opinionen, som givit tillkänna att de unga männen fullt ut, och mer till, sonat det brott de i ungdomligt övermod, under trycket av exceptionella förhållanden begått. Den allmänna rättskänslan är färdig med historien. En fortsättning av bestraffningen måste under dessa förhållanden anses som meningslös ur samhällets synpunkt, och som en oförsvarlig grymhet mot de bestraffade.”

Detta utmärkta svar till fängvårdsstyrelsen var ett exakt träffande uttryck för den allmänna opinionens åsikt, i varje fall arbetaropinionen.

*

Men kungliga fängvårdsstyrelsen ville tydligen ytterligare illustrera och i fortsatt handling bevisa sanningen i satsen: *summum jus summa injuria*, högsta rätt är högsta orätt.

Direktören för Härlandafängelset, där Rosberg vistades, uttryckte i intyg sin sympati för en frigivning av Algot Rosberg. I en skrivelse till justitieministern vederlades kungliga fängvårdsstyrelsens argument mot en frigivning. Fängelseprästen i Här-

landa instämde.* Men direktör Granfelt och hans assistent Castengren skrev i remissvar att det var ”otänkbart” att Anton Nilson skulle kunna frigivas ”redan nu”.

Otänkbart! Redan nu! Efter mer än nio års fängelse, därav tre års ensamcell! för de dömda!

Men det var inte otänkbart!

Fredagen den 26 oktober 1917 höll den nya regeringen sin första konselj efter tillträdet och samma dag sände tidningen Social-Demokraten ut följande extrablad:

Den nya regeringen ger Amaltheamännen fria.

Enligt vad Social-Demokraten erfarit har k. m:t i fredagens konselj bifallit framställningen om Amaltheamännens befriande från vidare fullgörande av ådömt straff. Fängelseportarna kommer alltså att öppnas även för Algot Rosberg och Anton Nilson.

Konseljbeslutet om amnesti hälsades med stor glädje av en bred opinion. Det bidrog med all säkerhet till att göra regeringen populär.

Svenska Transportarbetareförbundets styrelse beslöt på sitt styrelsesammanträde den första november att till regeringen framföra sitt tack för beslutet

* Direktören på Härlandafängelset, Almén, och fängelseprästen Lindblad reste på eget initiativ och på egen bekostnad till Stockholm, uppvaktade regeringen Swartz och sökte beveka den att frige Rosberg, som de så väl kände. Rosberg hade ju de senaste fyra åren vistats i Härlandafängelset. Deras vädjan var förgäves!!!

att undanröja en social stridsfråga av elakartad beskaffenhet genom att bevilja den framförda begäran om amnesti åt Amaltheamännen Rosberg och Nilsson.

Till Hjalmar Branting framfördes ett hjärtligt tack för hans personliga insats för Amaltheamännens frigivning och justitieministern Eliel Löfgren tackades för sin medverkan.

De tre telegrammen var undertecknade av transportarbetarnas kände förtroendeman Charles Lindley, som varit engagerad i opinionsrörelsen för amnesti åt Amaltheamännen. När Alfred Stern frigavs den 23 mars 1917 ansågs detta som ett resultat av den så kallade Lilla Amaltheakommitténs arbete, det vill säga Lindley-kommittén.

*

Medan man på arbetarhåll var allmänt belåten med den utfärdade amnestin fanns det missnöje och ilska på andra håll. Inte ens hos människor, som man tycker borde ha förståelse för fångars lidanden. Typisk är "Nya Norrlands" intervju med direktör Granfelt i Hernösands centralfängelse sedan telegrammet om amnesti åt de båda Amaltheamännen anlänt. Nya Norrlands medarbetare frågade vad direktör Granfelt hade att säga till regeringens beslut:

— Ja, svarade fängelsedirektören, nu ska väl alla mördare och tjuvar friges.

— Men Amaltheamännen var väl ändå inga mördare och tjuvar, vågade vi invända.

— Vad kunde de eljest vara. De satt ju inne för mordbrand, vetja, sa direktör Granfelt.

Vi vågade ytterligare göra några invändningar och framhöll den sociala sidan av det begångna brottet.

Ett frigivande vore ett mycket farligt exempel, betonade direktör Granfelt, som också meddelade att Anton Nilson flyttats efter oroligheterna i Ådalen.

Nya Norrland kommenterar: "Vi lämnar direktör Granfelts yttranden åt sitt värde, de avslöjar dylika herrars sätt att känna och tänka när det gäller olyckliga medmänniskor!

Vi vill i stället till de två martyrerna från det sociala slagfältet i stället rikta ett hjärtligt *välkomna ut till kampen och friheten!* Sveriges arbetare förstår mer än väl motiven till Edert 'brott', och om inte alla kan gilla de vapen Ni använde, har dock alla kamrater vetat att det var förbittringen över nöden och orättvisorna, som satte bomben i Edra händer. Motiven var rättfärdiga och då ligger genast ett försonande skimmer över handlingen."

I tidningen Social-Demokraten slogs nyheten om amnestin upp som en första klassens nyhet på sidan ett med bilder av de frigivna; i en ledare skriver tidningen:

”Med tillfredsställelse skall budskapet om Amaltheamännens frigivning efter mer än nio års fängelse hälsas överallt bland arbetarna i vårt land. Och med skäl skall de skriva Amaltheamännens frigivning på den nya regeringens konto. Hade inte regeringsskiftet ägt rum skulle helt visst Rosberg och Nilson ännu många månader, kanske år, fått förgäves längta ut till friheten och livet. Som bekant hade högsta domstolens majoritet icke heller denna gång ansett sig kunna tillstyrka befrielse för Amaltheamännen. Enligt förkljudande hade det varit den gamla regeringens avsikt att avgöra ärendet en vecka innan regeringsskiftet ägde rum. Att detta kommit att ske i enlighet med högsta domstolens ståndpunkt är anledning att antaga. Emellertid blev genom mellankommande omständigheter avgörandet uppskjutet och resultatet härav föreligger nu.”

Dagen efter amnestins utfärdande, den 27 oktober 1917, skriver tidningen *Arbetet* i Malmö i sin ledareartikel:

”Amnestin skall säkerligen hälsas med stor glädje i vida kretsar. Även om den stora allmänheten inte kunde sympatisera med vad som hände natten mellan den tolfte och trettonde (borde stå elfte och tolfte) juli 1908, så kunde den dock förstå att här förelåg omständigheter som trots allt gjorde handlingen förklarlig. Här pågick, som bekant, en stuv-
veriarbetarkonflikt, under vilken ena parten trans-

porterade hit en del tvivelaktiga existenser från England, ett patrask som hade till yrke att uppträda under konflikter som strejkbrytare och omintetgöra arbetarnas strävanden att höja sig upp till något bättre. Det väckte allmän harm att få utländsk inblandning i våra svenska konflikter och om denna harm växte till sjudande harm hos vissa av de unga, som har ett mera lättroört sinne än de äldre och mera beprövade, så är detta mycket förklarligt.”

Tidningen förklarar slutligen att ”det som skedde julinatten 1908 klockan två på morgonen inte var jämförbart med vanligt brott, även om vi inte sympatiserar med handlingen och anser att den inte var värd de stora offer som måste bringas. Och då de portar öppnats, som hittills hållits stängda för de nu befriade så mötas de till friheten och livet utträddande med ett hjärtligt välkommen, framsprunget ur den förståelse varpå benådningen till sist skedde.”

Ivan Oljelund skrev i *Brand* nr 44 år 1917 en mycket lång välkomstdikt ”Till Rosberg och Nilson på frihetens dag”, ur vilken vi citera:

Ni kunde ej, kamrater, bedja, bida,
ert blod flöt inte lika trögt som vårt,
ni kunde ej se era bröder lida,
med slag av hungerns piska sargas svårt
ert heta, unga blod tvang er att strida,
att sätta emot hårda makten hårt —
ni togo utan tvekan framsträckt tärning
och slungade mot maktens våld er gärning!

En storm, ja en orkan av helig fasa
framdånade ursinnigt vild mot er.
Ur hatets sprängda slussar hördes
en tusentungad flod förbannelser.

— — —

Förfärlig var den hämnd som staten krävde...
I många, fruktansvärda, långa år
all livets glädje fängelset förkvävde.

— — —

Välkomna, tappra kämpar! Orden svika...
Läs uti våra ögons djup vår fröjd.
Er möta våra hjärtan överrika,
i trofast glädje blir vår glädje röjd.
Hav tack för allt — ni kunde aldrig vika,
nej, ingen av er kunde ens bli böjd.
O, må ni aldrig släppa våra händer,
men kämpa i vår här för nya länder!

Från Norge kom också en versifierad hyllning —
Arne Pasche Aasens dikt "Amaltheamaendenes fri-
hedsdag":

For en lykkerus vild! For en solsalig sang,
dagen maa bringe de faengslede mænd!
For en flammende jubel i cellen saa trang
naer fængselport aapnes igjen.

Til friheden ud! Ud til kampen igjen
I som led for vor hellige sak, —
snart stormklokker ringer os alle til hevn,
til hevn i et hevntørstig jag — — —
Til frihed! Til frihed nu frem!

När amnestin utfärdades befann sig Anton Nil-
son på Långholmen. Han hade förts dit i all hem-
lighet — ingen av hans närmaste vänner visste något
därom. Då direktör Granfelt berättade för Nya
Norrländ att han förts dit på grund av orolighe-
terna i Ådalen var detta en osanning, ty oron i
Ådalen vällde fram på våren 1917 och Anton flyt-
tades från Hernösandsfängelset på hösten samma
år på grund av en extra bestraffning för att han
skulle deltagit i ett rymningsförsök och smuglat in
litteratur, det gällde bland annat Sterns då utkomna
bok Långholmsfångar. Jag hade, berättar Anton, på
höstkanten fått nycklar som öppnade vägen ut från
fängelset, men jag använde dem inte därför att jag
väntade på en snar legal befrielse.*

Godmodig och hjälpsam gav Anton nycklarna till
en medfänge, som var alldeles särskilt olycklig. När
denne på grund av sin egen stora dumhet åkte fast
vid försöket att rymma och tillfrågades varifrån
han fått nycklarna berättade han att Anton givit
honom dem. Han förrådde således sin vän. Detta
medförde att Anton straffades: domen löd på trettio
dygns straffcell, därav åtta dygn på golvet utan
sängkläder.

* Gustav Sjöström berättar att han i sin ägo haft en code som
gällde en planerad flykt från fängelset i Hernösand. Han
ansåg sig pliktig varna Anton. En flykt skulle enligt Sjöströms
mening inte endast misslyckas utan också försämma, kanske
omintetgöra ett lyckligt resultat av befrielsekampen, som efter
allt att döma befann sig i början av slutskedet.

”Slipa cement” kallades den senare straffformen. Cellgolvet var av cement.

Plågad av hunger, mörker och isolering tillbringade Anton tjugotvå dygn i en liten mörk och usel straffcell. Helt plötsligt flyttades han från Hernösandsfängelset till Långholmenfängelset. Där fick han fortsätta straffet, åtta dygn på golvet i en straffcell utan sängkläder. Under denna tid sov han inte alls.

När budet kom med regeringens beslut om amnesti var Anton omskakad och rådbråkad av extra straff, en tröttsam fängstransport och en ständigt gnagande oro över ett eventuellt avslag på senaste ansökan om frigivning. Det skulle inneburit att hans belägenhet i fängelset blivit förtvivlad. I all synnerhet om prygel-assistenten Castengren åter fått befälet över honom.

— Ingen utom direktör Wollin på Långholmen har som den mannen gjort mig orätt, sade han.

Men så kom den nya regeringens beslut. Amaltheamännen Anton Nilson och Rosberg skulle sättas på fri fot — omedelbart. Men fängelsedirektör Nilsson på Långholmen försökte lura Anton. Han skulle genast bli fri om han lovade att samma kväll sätta sig på tåget och åka hem till Skåne.

Det fanns inga sådana direktiv. Amnestin innebar frihet utan dylika inskränkningar. Men inför utsikten att bli fri kan säkert en livstidsfånge lova

vad som helst nästan. Frigivningen från Långholmen skedde sedan i en sådan fart att Anton inte ens hann klä sig ordentligt i den kostym som i en hast anskaffats. I livstidsfångens dräkt kunde han ju inte sändas ut.

Plötsligt stod således Anton Nilsson utanför Långholmens portar. I den fria världen mötte han många vänner. Från fängelset gick han raka vägen till en bekant och säker adress: Axel och Siri Holmström, Hagagatan. Det blev stora famnen. Men förvåningen var stor. De trodde han alltjämt var i Hernösandsfängelset och skulle friges därifrån.

*

Några dagar efter frigivningen, den första november, hölls i Folkets Hus B-sal ett internt välkomstmöte för Amaltheamännen, arrangerat av de ungsocialistiska klubbarna. Hälsningstal hölls i tur och ordning av C. J. Björklund, Knut Wicksell, G. H:son Holmberg, Axel Holmström. Därefter talade Algot Rosberg, Alfred Stern, Anton Nilson. Zeth Höglund frambar en hälsning från Socialdemokratiska ungdomsförbundet och Stockholms vänstersocialistiska arbetarekommun. Från utländska kamrater framfördes även hälsningar. Mötet präglades av hjärtlighet och entusiasm.

Anton Nilsons tal blev kort och originellt. Hans hjärta var överfullt. Han ville säga en hel del vik-

tiga saker, berätta om fängelset och tacka sina vänner. När han kom upp i talarstolen, såg alla mäniskorna, deras ansikten och blickar, kände han sig matt och var nära att sjunka samman. Ansträngningarna de senaste veckorna hade tydligen varit för stora. Hans tunga liksom låste sig. Han stod tyst. Två ord kunde han emellertid pressa fram:

— Leve revolutionen!

Sedan var det slut. Effekten uteblev emellertid inte. Applåderna blev många och intensiva. De två orden hade han säkert gått och burit på under många års tvång till tystnad i fängelserna. Han var själv i hög grad förvånad över att han i alla fall hållit ett tal. Men på de offentliga välkomstmötena några dagar senare måste CJB meddela att Anton Nilson kände sig för svag att tala på grund av de senaste dagarnas ansträngningar. Senare blev Anton en god talare och helt obesvärad inför publik.

Knut Wicksell spelade en roll i ungsocialistiska sammanhang, även när det gällde Amaltheafrågan. Han var, liksom professorskollegan Svante Arrhenius, flitig talare på de regelbundna söndagsmötena i Södra Folkets hus stora sal, som ungsocialisterna ordnade. Och han var en av talarna på de offentliga välkomstmöten för Amalthemännen, som ordnades i Stockholms Folkets hus, i A-salen på förmiddagen och i B-salen på eftermiddagen söndagen den fjärde november 1917. Båda salarna spräng-

fylldes av intresserade åhörare. Programmet var detsamma på båda mötena. Det började med vaccher musik. Därefter talade C. J. Björklund, som också utbringade ett leve för var och en av Amaltheamännen. Oskar Malmberg föredrog Ivan Oljelunds dikt, ur vilken vi ovan citerat ett par strofer. Malmberg, nu redaktör och ägare av Smålänningen, brukade på denna tid med dånande stämma deklamera K. G. Ossian-Nilssons "Tiggarnas fosterland" och andra revolutionära dikter.

Sedan talade Knut Wicksell. Ur hans tal förtjänar säkert följande att räddas:

— Jag är inte anhängare av våldet som kampmedel i de sociala striderna. Våld som medel att vinna seger för en idé är förkastligt, ty idéerna bör segra genom sin egen inneboende kraft.

— Våld som nödvärn vid direkt överfall av våldsmän är emellertid berättigat. Våldet kan försvaras i sådana fall där samhället direkt provocerat till dylikt, till exempel i fallet Amalthea. Att staten där tillät import av utländska strejkbrytare var otillständigt — värre än om den med importerat krigsfolk slagit ner arbetarna. Därför kunde ej Amaltheamännen betraktas som vanliga brottslingar. Tvärtom är det uppenbart, att samhället är meddelaktigt i brottet i så hög grad att frigivningen bort komma långt tidigare.

— Straffet som medel att förbättra brottslingen

är en felaktig metod. — Vetenskapen är redan på det klara med de nuvarande strafformernas olämplighet.

— Jag hoppas att damoklessvärdet, villkorligheten i frigivningen, aldrig skall behöva falla, sade Knut Wicksell.

Hilma Hovstedt talade efter Wicksell. Hon var känd som ungsocialistisk agitator. I egenskap av stenhuggarhustru från Bohuslän kände hon arbetarnas hårda liv. Hon skildrade på ett utmärkt sätt arbetarklassens sociala kamp och hon talade på mödrarnas vägnar. Med stort patos skildrade Axel Holmström Amaltheamännens lidanden i fängelserna, krävde att vanfrejdsstraffet slopades och att offren för hungerkravallerna på våren 1917 släpptes ut ur fängelserna. Regeringen skulle därigenom öka den aktning den vunnit genom frigivningen av Amaltheamännen.

När Algot Rosberg trädde fram möttes han av en hyllningsapplåd, som inte ville sluta och ett tusenstämmigt leve. Han var så rörd att han på en lång stund inte kunde säga ett ord. Det är svårt att tala, började han sakta och lågt, men stämman växte — han visade sig vara en vältalare.

— I fängelset ges inte barmhärtighet ens till skenet, sade han. Cyniskt blottar fängelset sin avsikt att tillfoga fången så stora lidanden som möjligt. Fängelset är en värld av bottenlöst elände.

— En tredjedel av alla fångar är i behov av sinnessjukvård.

— På Långholmen lät major Wollin spärra in en sinnessjuk fånge i en källarcell där råttorna dansade omkring honom.

— Med tacksamhet erkänner jag emellertid, sade han, den humana behandling jag rönt på Härlanda, men direktören där är varg i veum hos de högre fängelsemyndigheterna.

— Den tilltagande splittringen genom nederlagen för arbetarklassen beklagade han. Att utestänga Lindhagen från riksdagen betyder tilltagande reaktion och att låta klasskamraterna som begärt bröd och medborgarrätt kastas i fängelse utan att röra en hand är inte rätt. Jag är samma revolutionär som förut, sade han och utbringade ett leve för den revolutionära kampen.

En rysk kamrat framförde på de ryska och tyska arbetarnas vägnar en hälsning till Amaltheamännen, tolkad av C. J. Björklund.

Alfred Stern fick samma varma mottagande som Algot Rosberg. Han tackade alla som arbetat för hans och kamraternas frigivning och han hoppades att denna enighet också måtte besjälarna arbetarnas frigörelsekamp.

Anton Nilson orkade inte tala.

Enhälligt antogs följande resolution:

”Den barbariska klassdomen som fälldes över

Anton Nilson, Algot Rosberg och Alfred Stern för deras handling mitt under brinnande strid mellan kapital och arbete har äntligen efter tio års fruktansvärda fängelselidanden genom den starka folkopinionen till en del upphävts. Visserligen den tyngsta och ohyggligaste delen av straffen. Men ännu svävar vanfrejdsstraffet och frigivningen på villkor över Amaltheamännens huvuden.

Både vanfrejdsdomen och frigivningen på villkor fordra vi upphävda.

Vi fordra att de ännu i fängelserna kvarsittande politiska fångarna frigivas. Det har under senaste tiden fällts oerhört stränga domar över deltagare i hungerdemonstrationer; barbariska krigsrättsdomar har även fällts.

I rättvisans namn fordras att dessa offer för ett vrångt samhällssystem genast förskonas från fortsatt lidande. Det är ovärdigt Sverige att längre i sina fängelser, dessa medeltidsinrättningar, plåga och martera kämpar mot ett vansinnigt samhällssystem”.

*

Knut Wicksell hade i sitt tal nämnt damoklessvärdet. Han menade därmed den formulering i det officiella meddelandet om nåd, som löd:

”Dock att om Nilson eller Rosberg (samma gällde Stern) stör allmän säkerhet han då, jämte det

han fälles till straff därför enligt lag, tillika skall förklaras skyldig att fortsätta straffarbetet”.

Formuleringen är utmanande och upprörande! Om någon av Amaltheamännen störde allmän säkerhet skulle han således först dömas till straff för förseelsen och sedan dömas till att fortsätta livstids straffarbete. Två straff skulle således utdömas. Och vad menades med ”allmän säkerhet”. Om en länsman i någon avkrok ansåg att säkerheten stördes skulle åtal följa och konsekvensen bli att ett livstids straffarbete åter sattes i funktion.

Därtill kom också domarna att ”för alltid mista medborgerligt förtroende”. Detta ”för alltid” inkluderade också det tillkommande eviga livet, som de kristna domarna trodde på. Men där gäller ju inte jordiska domares domar — där härskar ju domaren över alla domare och lagen över alla lagar. Förresten heter det ju: dömen icke, så skolen I icke varda dömda!

Genom reformer i svenskt rättsväsen gäller emellertid inte de domar om vanfrejd, som fälldes, och bestämmelsen om att benådningen skall vara förverkad om de dömda stör allmän säkerhet torde icke heller längre anses böra eller kunna tillämpas.

*

På ett stort antal platser hölls välkomstmöten för Amaltheamännen. I Malmö måste välkomstmötet i

Mohriska paviljongen den elfte november 1917 dubbleras, så stort var intresset. Fru Ebba Lindkvist läste två dikter av Algot Rosberg, som vid sitt framträdande mottogs med applådsalvor, vilka aldrig ville sluta.

I sitt föredrag sade Rosberg att han efter ett nära tioårigt lidande i fängelserna inte ångrade sin gärning. Han manade till enighet, "lägg bort de trånga synpunkterna, räcken varandra händerna till gemensam frammarsch på den raka vägen som leder till arbetarklassens befrielse". Alfred Stern mottogs också av en applådsåska — han tackade för all den välvilja som visats honom och hans kamrater av Sveriges arbetare. Anton Nilson var ej närvarande. Erik Pettersson slöt välkomstfesten med leven för friheten, som besvarades med kraftiga hurrarop och dånande applådsalvor. Sådan var stämningen i Malmö tio år efter attentatet.

Även i Köpenhamn hade ett offentligt välkomstmöte arrangerats med tal av Amaltheamännen och Christian Christiansen. Den danska regeringen förbjöd Amaltheamännen att tala och Algot Rosberg, som sökte trotsa förbudet, utvisades från Danmark den andra december 1917.

*

Anton Nilson var vid frigivandet gripen av en idé. Han hade länge burit på den, utan att yppa

den för någon. Denna idé fick han när han en dag smög sig upp i cellgluggen och såg en skara människor på Långholmen utanför fängelset, som intresserade följde Carl Cederströms uppvisningar i sin flygmaskin. Anton Nilson talade aldrig med någon i fängelset om sin idé. Han trodde att följden kunde ha blivit att han skulle ha betraktats som en smula rubbad.

Han var emellertid fast besluten att bli flygare. Dagligen umgicks han med denna idé. Tänk att få lämna cellen och gallren och få flyga upp och fram genom luften i full frihet — att utan hinder få sväva ovanför alla fängelser och vrånga människor. Bakom låg väl också den tanken att som flygare få tillfälle att tjäna arbetarklassens sak i en eventuellt kommande svensk revolution.

Efter år av maktlöshet i fängelserna — det tionde fängelseåret hade påbörjats — skulle det varit egendomligt om inte omedvetet eller kanske medvetet en vilja till makt brutit fram, dock utan att helt behärska honom. Maktviljan skulle ställas i revolutionens tjänst. Och revolutionen skulle vara ett medel till frihet, inte tyranni. Som flygare i revolutionens tjänst skulle han äga makt — makt att ge eld mot fienden, möjlighet att svara på det tal han hört från dem som makten hade. Dessa möjligheter betydde emellertid både gott och ont.

*

Anton handlade resolut, utan att tveka, så som den blyge och till synes tveksamme Anton alltid gjort.

När Anton hämtat sig från det påfrestande men lyckade välkommandet gick han rakaste vägen till flygbaronen Carl Cederström. Denne satt på ett bord och dinglade med benen när Anton kom. Då hoppade han ner, tog Anton i hand och sade:

— Fy fan, ni har haft det djävligt ni!

Calle Cederström förde Anton i bil till flygläggningen på Lidingön och motorverkstaden i Södertälje. Baronen och Anton fann varandra — båda var våghalsiga och dristiga män. Anton fick gå och komma som han ville under sitt studium av motorerna och så fort Cederström fick sina maskiner klara skulle Anton få lära sig flyga. Men det dröjde.

Det dröjde för länge — Anton var otålig. Han skrev ett brev till Enock Thulin i Landskrona, liksom Carl Cederström en av våra flygpionjärer. Svaret kom express: res omedelbart, välkommen!

Men det fanns ett hinder. Anton måste sätta 25.000 kronor i pant för flygmaskinen. Den som gick i borgen var Olof Aschberg, men han behövde aldrig betala ut något, ty Anton kraschade aldrig. Han utbildade sig till flygare på Ljungbyhed i Malmslätt. Både som lärling och utbildad flygare har alltid Anton varit rädd om sina maskiner och

material. Midsommaraftonen 1918 avlade han prov för internationellt flygcertifikat vid Thulins flygskola i Landskrona.

*

Carl Cederström störtade, det gjorde också pionjären Enock Thulin. Men Anton, som även är en av flygets pionjärer, har klarat sig. Ändå har han som flygare tjänstgjort vid fronten i Ryssland ett år, i hela fyra år var han i aktiv krigstjänst, han har också gjort tjänst som flygare i ryska marinen. Efter sin utbildning som flygare i Sverige tog han nämligen tjänst i Ryssland. Hans bok "Vid röda fronten" innehåller skildringar från hans liv som flygare i Ryssland.

Han stationerades först i Gatschina, en plats inte så långt från dåvarande S:t Petersburg, sedermera Petrograd och Leningrad. När jag besökte Ryssland revolutionsåret 1918 träffade jag Anton i Gatschina-förläggningen och kunde konstatera att han helt gick upp i flygningen, att han var omtyckt av kamraterna och hade smält in i miljön. Gatschina är en större villastad och en viktig knutpunkt för järnvägen Leningrad—Warschau. På det stora flygfältet låg i en halvcirkel flera stora hangarer, mekaniska verkstäder, paviljonger och andra byggnader. När tyskarna marscherade fram mot Petrograd utrymdes hela flygplatsen, kvar lämnades endast ett

fåtal flygmaskiner och automobiler. I flygstabens villa vid Warschau-stationen bodde Anton. Där träffade jag honom.

När vi träffades på nytt i Sverige frågade jag:

— Du trivdes i Sovjetunionen?

— Jag hade mitt arbete att sköta och jag gifte mig i Ryssland — visst trivdes jag. Jag tillhörde Sinovjeff-gruppen, i dag skulle man väl kunna använda beteckningen titoism.

— Du levde således farligt?

— Det kanske man kan säga, ler Anton.

— Du återvände till Sverige?

— Ja, och under åren 1926 till —35 var jag anställd vid ryska handelsdelegationen.

— Men du har aldrig trott på diktaturen och fängelse-religionen?

— Nej, jag har trott på friheten och revolutionen. De två makterna har jag tjänat. Nu tillhör jag och min hustru socialdemokratiska partiet och jag anser att det inte föreligger några förutsättningar för en social revolution i Sverige. Men jag har alltid tillhört oppositionen. Och jag har aldrig varit våldsanarkist. Jag nekade också på sin tid att göra värnplikt därför att jag inte ville mörda människor.

Du minns kanske att jag skrev ett upprop i den finska frågan, vilket du undertecknade. Vi tog där klar ståndpunkt till viktiga tvistefrågor rörande den finska revolutionen och detta upprop, som

spreds i massor, spelade en roll för utvecklingen i Finland. När Kilbom och Flyg kom i oppositionsställning till det kommunistiska partiet följde jag med och blev ombudsman i det nybildade vänster-socialistiska partiet. Den historien kostade mig flera tusenlappar. Bara ett exempel. När jag kom från en agitationsresa och skulle ha ersättning för resor och dagtraktamente fick jag femtio öre till spårvagnspengar, men resan hem kostade då sextio öre. Femtioöringen offrade emellertid kassören av egna pengar. Partikassan var tom.

*

Anton är en god talare, klar och redig, lugn och stillsam. Han har läst rätt mycket — hans universitet är fängelserna och resorna. Det märks när han håller föredrag. Vi har kamperat tillsammans på turnéer och talat i många eländiga lokaler.

På ett ställe osade som vanligt en fotogenkamin vid dörren och spred en smula värme kring sig, men i hela den övriga lokalen var det iskallt. Medan vi höll föredragen måste vi behålla överrockarna och halsdukarna på. Publiken hade roligt — åt en rätta som till synes helt oberörd promenerade fram och åter på scenen och nyfiket tittade på oss arma agitatorer. Intresset för rätten var mycket större än intresset för våra föredrag och varje gång vi hysade och slog efter rätten tjöt publiken av skratt.

Det blev således ett mycket lyckat möte, men på ett annat sätt än vi föreställt oss det.

*

I en sammanslutning som vi bildade, om jag minns rätt 1937, och kallade God Vilja spelade Anton en stor roll. Treklängen vi fylkades kring var "Rättfärdighet, Enighet, Broderskap". I denna sammanslutning samlades socialister av olika schatteringar och kristna.

*

En kristen anarkist, ingenjör Erik Lindkvist, representerade båda grupperna. Han hade varit i Ryssland och missionerat för både kristendom, anarkism och Erikas stickmaskiner. Förut hade han sysslat med ballonguppstigningar.

Stickmaskinerna skulle lösa sysselsättningsproblemet, som just då var aktuellt i Ryssland. Han hade fått hjälp av en svensk slöjdlärarinna, som tidigare sänts till Ryssland för att lära ryssarna svenskt konsthantverk. Det lär hon ha lyckats med i hög grad, vilket var glädjande. Hon hette Märta och var en duktig kvinna; hon blev Anton Nilsons hustru.

Erik Lindkvist fortsatte att göra propaganda för anarkistisk kristendom och Erikas stickmaskiner. Han hade en liten handorgel med sig, predikade och sjöng psalmer. Men glömde heller inte att för-

kunna parollen: fram för Erikas stickmaskiner, vägen till den fulla sysselsättningens lyckliga samhälle.

Säkert blev inte stickmaskinen av samma betydelse för Ryssland som Mohandas Karamsandi Gandhis spinnrock för Indien, men det är ju ändå möjligt att den spelade en viss roll — åtminstone för vissa människor. Även om det var ett fåtal.

God Vilja höll sina möten i festsalen i ABF, Bryggaregatan 18 i Stockholm och fyllde en tid uppgiften att vara ett diskussionscentrum för väsentliga frågor. Motsättningar var det ingen brist på och svårigheterna var stora när det gällde att finna ett gemensamt plan i ideologiernas, religionens och socialfilosofins världar.

En del av God Viljas mera bemedlade medlemmar var faktiskt besjälade av god vilja och hjälpte ibland när hjälp behövdes. Kooperativa Förbundets Oscar Fischerström var en. Kaptenen i flottan Carl Axel Laurell en annan. Den senare var chef för Kol och Koks och eftersom Anton var arbetslös skaffade han honom arbete i firman. Som "mat-säck" fick Anton följa med kolbilarna.

Men det var ett hårt jobb. Med det följde nämligen också att bära tunga kolsäckar, ibland fem trappor upp. Han blev sårig i händerna och svart i ansiktet och på kroppen. Efter arbetsdagens slut liknade han en neger.

Men Anton har alltid varit stark, fast han var nära att duka under i Långholmsfängelset. (— Bara natt, svart natt. Den ene döende var min sidokamrat, luktade förfärligt. Jag blev då sämre, trodde jag skulle följa honom, och det trodde även andra.)

Ja, Anton har alltid varit stark och aldrig rädd för att hugga i om det krävdes. Och just då krävdes det. Det gällde något så enkelt och komplicerat som att leva.

Och människan lever inte endast av ord och de löften om himmelens härliga stat, som vissa kristna är så kvicka med att hänvisa till och på vilka man kan svara med Joe Hill:

Du får mat, o kamrat,
uti himmelens härliga stat!
Svält förnöjd!
O, vad fröjd!
Du får kalvstek i himmelens höjd!

Genom att bära tunga kolsäckar fanns här emellertid ett tillfälle att få både kalvstek och bröd. Och Anton tog chansen, så länge han orkade. Egentligen borde han väl ha haft en pension tillräcklig att åtminstone existera på för sin nioårs tjänst på ryska handelsdelegationen, och sina fyra år som flygare i Ryssland. Men det är tydligen så att de som sitter på toppen skall ha stora pensioner medan de underlydande får små eller inga pensioner.

Trollbäcken. Sommaridyll. Men staden växer. Vanliga hyreshus skjuter upp. Ett nytt litet samhälle formas. Från Trollbäcken fräser Anton i väg om sommarmornarna på en blänkande nyinköpt motorcykel. Hans intresse för motorer håller i sig. Flygaren Anton flyger fram på sin motorhoj till ett arbete inne i staden som han tycker om och där han är mycket uppskattad.

På en höjd ligger hans stuga. Tomten är berg och skog. Han har fällt träd, sprängt vägar, byggt breda stentrappor, skapat partier med blommor.

Han älskar blommor, träd och frisk luft. Och barn. Två älskliga små flickor flyger i famnen på honom och hans hustru Märta och säger godnatt. De försvinner in i den originella stugan, som han själv byggt, och ständigt bygger om, gör bekvämare och utvidgar. Han tycker om att skapa och förbättra och eventuella hinder, som står i vägen för nybygget, spränger han bort. Nu som förr. Förändrats har han, men inte i det väsentliga.

Amaltheamannen Alfred Adolf Stern tillhör numera teaterns och filmens värld — som trägen arbetare bakom kulisserna. I många år har han nämligen arbetat som snickare i teater- och filmateljéerna. Spänning och dramatik har inte saknats i hans liv sedan han den sextonde mars 1886 föddes i Brandstads församling i Malmöhus län.

Till den högst bjudande såldes han på en barnauktion som socknen ordnade. Den som bjöd mest var en snåljåp, som tydligen tänkte tjäna in även auktionssumman genom att låta barnet arbeta hårt och leva på vatten och mjöl. Resultatet blev att efter en tid såg Alfred ut som en uppblåst ballong med ett par tändstickor till ben. Ett mycket magert och blekt allvarligt ansikte såg frågande in i den konstiga och fientliga värld som omgav honom.

Han räddades från svältdöden av sin mor. I sin ungdom var hon en mycket vacker flicka. Hon förälskade sig i en ung man, som ville gifta sig med henne. Men hans föräldrar tillhörde traktens rika bönder och de sade nej. Det passade inte att deras son gifte sig med en "piga". I desperation bröt han med sina föräldrar och reste till Amerika, där lär

han ha slutat som inspektor vid en av Chikagos järnvägar.

Alfred har aldrig sett sin far. Modern gifte sig emellertid senare med en skomakare i Kjävlunge, en rejäl karl. Alfred uppfostrades tillsammans med åtta halvsyskon, varav sex lever.

*

Jag stiger av vid en station strax utanför Stockholm — är på väg till min gode vän Alfred, som 1908 dömdes till livstids straffarbete för att han i ungdomlig iver och hängiven solidaritet deltog i en aktion mot internationellt strejkbrytarsslödder, som öppet hånade de svenska arbetare vilka kämpade för sin rätt och existens.

När jag denna regniga höstdag vandrar vägen fram tänker jag på de frågor jag ämnar ställa till min vän, som jag inte träffat sedan vi tillsammans med Nils Johan Einar Ferlin, Willy Walfridsson, Emil Manus, Annika Björklund, Gerd Osten och en rad andra trevliga människor firade en dag och nattfest i en rymlig kolonistuga i Ura Kaipas lund.

Helt plötsligt syns ett stugtak sticka upp över en rätt hög vall, en skärning genom grus, sand och trädrötter bildar väg till byggnaden vars ingång och veranda skyddas av vallen. Bakom stugan ligger en stor grässlätt, tomten är cirka ett halvt tunnland. Det är söndag och ägaren ansar ett stort hal-

lonland, som säkert kommer att ge stora skördar. Stern betyder ju stjärna på tyska och denna dimmiga dag och i denna omgivning lyser vännen Alfred Adolf Stern.

— Du kom tidigt ut i arbete, lyder första frågan.

— Ja, som bonddräng, svarar Alfred.

— Ett hårt arbete och liten lön?

— Ja, det var ett slit. Sista året var lönen cirka fyrtio öre om dan eller lika mycket som man fick på Långholmen om man var särskilt flitig.

— Sedan reste du till Malmö?

— Ja, det var 1904, jag var arton år då och hade lärt mig snickra och trodde jag skulle få arbete i stan, vilket jag också fick.

— Kände du Anton och Algot innan du kom till Malmö?

— Nej, vi träffades i ungsocialistiska klubben, till vilken jag anslöt mig 1905. Vi började umgås intimt året efter. När de engelska strejkbrytarna kom till Malmö ansåg Anton, Algot och jag att det var nödvändigt med ett skrämskott. Därför skaffade vi oss dynamiten. En lördagskväll fabricerade vi bomben. Lördan därefter, den 11 juli 1908, skulle vi placera bomben på strejkbrytarfartyget Amalthea, som låg i hamnen. Det gjorde vi. Jag hämtade bomben hos Algot, åkte ned till en bestämd plats i hamnområdet. Där träffade jag Anton. Han hade redan sett ut en lämplig roddbåt. Från varvsbas-

sängen rodde han ut till fartyget Amalthea på redan. Klockan var mellan ett och två på natten.

— Men upptäckta blev ni i alla fall.

— Ja, det händer olyckor. Anton tappade en av löningslista i båten och när han i brådskan hoppade i land fastnade en av hans skoremmer i båten och slets av. Polisen gick till den arbetsgivare där löne-listan skrivits ut och fick upplysning att listan skrivits ut på Anton Nilson. Därefter gick de till hans bostad, fann honom inte hemma, men frågade värdinnan var han hade sina skor, de kontrollerade och fann att den avslitna skoremmen passade precis till ett par av skorna. Anton togs dagen efter attentatet, söndagen den tolfte juli, när han tillsammans med släktingar skulle stiga ombord på båten till Köpenhamn. Polisen hade redan vakt ute överallt, vid båtar, tåg och landsvägar. Att attentatet var ett verk av ungsocialisterna var man redan på det klara med inom alla kretsar. Häktningar av ungsocialister skedde på löpande band och Natalia, Algots hustru, pressades i så hög grad att hon föll samman. Polisen höll henne också häktad i flera veckor och hon dömdes slutligen till böter, av vad orsak är inte lätt att förstå.

*

Jag överraskar mig själv med att jag känner en plötslig stor glädje. Glädje över att min vän så helt

återvunnit förmågan att tala. Det fanns en tid då Stern var ytterst fåordig och mycket dyster. Ja, när han skulle tala började han stamma — en följd av vistelsen i ensam cell. Tre år i ensamcell! Ett barbariskt straff! Utrymmet i cellen är minimalt: tre meter i längd, två meter på bredden och två och en halv meter till taket. Otillräcklig näring! Kvav luft och tystnad! Förbudet att tala eller läsa högt! Tortyr således. Tillräcklig för att bryta ner den starkaste människa. Det slutade också nästan alltid med cellfluga, cellpsykos: vägran att lämna cellen när de tre åren gått och fången skall ut till gemenskapen. Detta blev också Alfreds öde. Nu hade han övervunnit följderna av tortyren. Hade han det? I varje fall kunde han åter konsten att tala, utan att stamma, och han glädde sig åt att denna form av fängelsegrymhet inte längre praktiseras. Han har själv bidragit till reformen genom sin kritik.

Jag återgår till att fråga:

— Du häktades också efter bombattentatet?

— Ja. Det skedde på arbetsplatsen, ett nybygge. Som snickare arbetade jag på en köksinredning. Polisen hade ringat in hela byggnaden. Tydligen i den tron att jag skulle försöka fly. Men jag gjorde aldrig försök att fly, varken då eller förut. Innan jag anhölls skulle jag ha kunnat fly. En kamrat sade en dag till mig: — du, Alfred, stick ögonblickligen, du får låna pengar av mig till en Amerika-

biljett. På den tiden kostade resan hundra kronor. Kan du betala tillbaka, så är det bra, om inte är det också bra. Men vad du gör, stick, res genast, dröj inte, stick!

— Hur kunde han veta att du var i fara?

— Det fanns tydligen flera som visste mera än jag trodde. I alla händelser fanns det en som visste att vi hämtat dynamit i Klagshamn, en man som Anton vid det tillfället lånade en revolver av. Han hette Sturm, var målare och kassör i klubben. När poliserna var på jakt efter medlemsmatrikeln besökte de även café Utposten. De fann ingenting, men de kom åter, gick direkt in i en garderob, drog undan en del bråte och tog klubbens medlemsmatrikel. Vem hade gett polisen upplysningen om inte Sturm? Han befann sig bland de anhängna ungsocialisterna; han frikändes, ett förut ådömt straff behövde han aldrig avtjäna och enligt uppgift fick han fem hundra kronor för sin tjänstvillighet. Denne Sturm försvann sedan helt plötsligt från Malmö.

*

I Nya Folkviljan, 26.9.1908, förklarar Sturm, att påståendet att han var anledning till Sterns bekännelse är lögn. "Antingen har det fantiserats ihop av någon tidningsredaktion eller också har polisen lämnat vilseledande uppgifter."

— Att förräderi spelade en roll hade jag inte en tanke på, fortsätter Stern. Men jag glömmer inte att jag också stämplades. Som du vet har fånge rätt att motta förplägning utifrån så länge inte målet avgjorts och slutlig dom fällts. Men jag fick aldrig del av dessa förmåner. Vår vistelse i fängelset skulle lättas upp genom att man för insamlade medel sände oss mat, kaffe, frukt och blommor. Men jag fick ingenting.

Enligt den socialistiska ungdomsklubbens protokoll från denna tid finner man att på möte den sextonde juli 1908, några dagar efter attentatet således, tillsattes en kommitté med uppgift att sätta i gång en insamling för de många anhållna och deras familjer. I denna kommitté valdes Ernst Gullberg, Johan Söderberg, O. P. Holt, Enok Håkansson och Jöns Jönsson. Frågan om insamlingen behandlades sedan vid olika tillfällen, även på en distriktskonferens. Johan Söderberg rapporterade den fjärde augusti 1908 att de häktade kamraterna får mat varje dag. Detta var tydligen inte fallet.

Café Utpostens ägare Jöns Jönsson var närvarande på mötet den fjortonde januari 1909. Han hade nyss lämnat fängelset efter häktningstiden och de två månaders straffarbete han dömdes till i samband med bombattentatet.

Från sin tid i fängelset medförde han brev från Anton Nilsson, Stern och Rosberg. Breven lästes

högt av ordföranden och väckte stor rörelse bland klubbens medlemmar, heter det i protokollet.

I breven manade de fängslade till fortsatt kamp. I sitt brev förklarar Stern, att han ansåg det lönlöst att neka då polisen så detaljerat hade reda på allt vad som rörde attentatet. Att han genom sitt erkännande mist sina kamraters aktning ansåg han vara helt oförtjänt.

Johan Söderberg ansåg att även Stern borde erhålla extra mat från kommittén. Jöns Jönsson ansåg att viktigare än mat var att klubben kunde försona. Han hade för sin egen del för länge sedan förlåtit när han ej trodde att det var Stern, som gått polisen tillhanda med upplysningar. Den som gjort dessa tjänster åt polisen går ännu fri, sade Jöns Jönsson.

Därefter beslöt klubben i enlighet med Johan Söderbergs förslag och även med Jöns Jönssons tankegång. Söderberg var synbarligen den sammanhållande kraften under denna tid, då klubben utsattes för en stark press från olika håll. Klubben hävdade sig emellertid av allt att döma rätt väl ehuru en stor del av klubbens fyrahundra medlemmar försvann. Endast de mera socialistiskt medvetna stannade kvar. Polisen hade ju också beslagtagit allt klubbmaterial. Det var Söderberg som hämtade tillbaka materialet så snart polisen behagade släppa det.

Men egendomligt är att kommittén följde en annan linje när det gällde Stern än den som Johan Söderberg och Jöns Jönsson förordat och klubben accepterat. Oscar Sjögren skriver till mig: "Att Stern kom i särklass redan från början och av en del betraktades som förrädare är nog riktigt. Det var dock glädjande nog många som betraktade Alfred som lika god kamrat som de andra två. Detta har ju också blivit klart bevisat och talet om förräderi från Sterns sida har blivit grundligt vederlagt. Att förräderi var med i spelet är dock ganska troligt. Det fanns en ful fisk inom Malmöklubben vid denna tid, han var målare till yrket. Han försvann från såväl rörelsen som Malmö i samband med denna affär.

Den kalla eller kanske rent av fientliga stämning som på en del håll fanns, fortsätter Sjögren, har man egentligen svårt att förstå hur den kunnat uppkomma. När man läser Rosbergs bok "Amalthea" får man emellertid en ledtråd till denna kall-sinnighet. Jag som kände Alfred redan ett år innan Amaltheaattentatet utfördes betraktade honom redan från början som lika god kamrat som de andra två. Att Alfred även sedan kamraterna blivit fria intagit en undanskymd plats beror nog till en del på att han, i enlighet med sin tillbakadragna natur, ej velat tränga sig fram och lysa i främsta ledet. Jag för min del, slutar Oscar Sjögren, har större

respekt för Alfred än för de båda andra. Han är dock den som blivit sin ungdoms idéer trogen".

Oscar Sjögren bekräftar således den avoga inställningen till Stern och behandlingen av honom när det gäller extra förplägnad. Själv säger Stern:

— Under hela den tid vi satt i fängelserna i Malmö och Karlskrona kunde Anton och Algot glädja sig åt den extra förplägnad som kommittén delade ut, men jag fick ingenting, absolut intet. Jag isolerades och stämplades. Varför? Jo, man anklagade mig för förräderi därför att jag erkände innan mina kamrater erkände. Jag erkände dock först när jag förstod att det var fullkomligt lönlöst och löjligt att neka. Polisen relaterade min andel i attentatet på ett så ingående sätt att jag förvånades. På Sturms förräderi tänkte jag då inte alls. Jag trodde att mina kamrater avlagt fullständig bekännelse. Under alla förhållanden, med de bevis polisen ägde, fann jag det meningslöst att neka. Bevisningen var så stark att även om jag och mina kamrater blånekat skulle vi i alla fall blivit fälda. Jag ansåg också att det var fegt att inte våga stå för följderna. Varför skulle jag förresten neka? Jag var inte rädd för straffet. Och handlingen ansåg jag var fullkomligt riktig och jag ångrade den inte. Jag kunde inte känna ånger. Men än i dag uppstår hatiska känslor när jag tänker på hur jag blev be-

handlad av människor, som inte förstod mig och som stod främmande för min situation.

— Bäst hade väl varit om du tagit upp saken och fått den ur världen?

— Jag har aldrig velat tala om saken därför att jag varit och är rädd för mig själv, rädd att begå något som jag vill avhålla mig från.

— Var verkligen alla kamrater av samma mening?

— När jag talade vid bagaren O. P. Holt, skattmästare i kommittén för hjälp åt oss häktade, svarade han att kommittén hade beslutat att jag ingenting skulle få. Jag brännmärktes således.

Då vi tre Amalthemän satt i Karlskrona fängelse kom direktören, Ulrik Leander, in till mig i cellen. Det var på själva juldagen.

— Jag förstår inte det här, sade han, hur kan det komma sig att inte Stern får mat utifrån när Rosberg och Nilsson får det? Jag berättade för honom om orsaken till den olika behandlingen. En halv timma senare öppnades celldörren och en bricka med allehanda godsaker skjöts in.

Det blev alla fall jul — tack vare fängelsedirektör Leander.

Den juldagen glömmar jag inte.

Det blir tyst. Båda tiger vi. Jag ser att vännen Alfred är våldsamt upprörd bakom den lugna ytan.

Från ena väggen blickar moderns ansikte, ett

ljus, vackert och så sympatiskt ansikte att man blir helt betagen. HON, *modern*, följer sonen och det samtal som förts denna regniga höstdag vid det bastanta bordet dukat med starkt kaffe, vindruvor och röda äpplen. Då och då kastar Alfred en blick på sin mor. Hon dog åttiosju år gammal år 1950. Men för Alfred lever hon och det är förståeligt och glädjande. Han uppskattar henne, genom henne får han alltjämt styrka och ledning, han älskar henne. Nu kanske mer än någonsin. HON är moder, madonna och kraftkälla för honom.

*

Alfred bryter tystnaden. Helt lugnt, stilla och avklarnat säger han : — Ja, Leander *var* en hyggelig karl.

— Visst var han det! Gustav Möller berättar en historia om honom, som visar att han inte heller saknade sinne för humor. Leander var på resa tillsammans med en annan liberal riksdagsman, skeppsredaren Ingmansson, också han blekingebo. I den kupé där de båda herrarna slog sig ner satt tvenne damer, som såg oerhört förnärmade ut över att inte få vara ensamma.

När herrarna satt sig sade fängelsedirektör Leander:

— Jag är tjuvgömmare.

— Och jag, jag lever på lasten, svarade skeppsredaren Ingmansson.

De båda damerna tittade förskräckta på varandra och försvann plötsligt från den kupé som de hade tänkt ockupera för egen räkning.

*

Stern tar upp tråden på nytt, den orättvisa behandlingen i fängelserna från kommitténs sida. Jag säger honom att den kommitté som tillsattes för att bereda de arresterade lättnader fattade ett dumt och utmanande beslut, som kränkte både humanitet och rättvisa. Men man frågar sig varför ingen grep in och rättade till misstaget. Från café Utposten eller fru Kjersti Jönsson synes dock Stern ha fått extra mat någon eller några gånger, enligt klubbens protokoll för den 14 januari 1909. Det måste ju ha skett i samband med att fru Jönsson bar mat till sin man, som också satt arresterad.

Ute i landet rådde säkerligen okunnighet om den olika behandlingen av Amalthemännen. Och Alfred Stern själv teg. Han är mannen med det stora tålamodet och den envisa uthålligheten. Han bar två straff. Än i dag svider såren. Ibland bränner det så starkt att han fruktar för sig själv. Om en viss situation skulle uppstå kunde han begå handlingar som han inte vill. Han är de starka känslornas

man. Men han besitter också en oerhörd självbehärskningskraft.

I februari 1909 efter högsta domstolens och k. m:ts utslag fördes de tre Amalthemännen från Karlskrona fängelse till Långholmen. Enligt Rosbergs uppgift skedde transporten den nionde februari, enligt Stern den tjugoandra. Nilson fick vänta några dagar. Den tjugofjärde februari flyttades även han till Långholmen. Här gällde det att förse de tre med betalningsmedel som cirkulerade i fängelset efter en viss kurs, nämligen tuggtobak, som gällde för pengar. Varan inköptes kilovis av Oscar Sjögren i Malmö och sändes vidare till Stockholm och Långholmen. Det förekom ingen mannanmån vid utdelningarna.

Långholmsfängelset beskriver Stern som ett helvete med majoren Wollin som enväldshärskare. Det kunde vara svårt både i Malmö och Karlskrona och tanken på självmord var inte främmande. Han minns hur han mottogs i Malmöfängelset:

— Jaså, det är en av de där djävlar! Upp för trapporna, ända upp!

— Är du ren? Har du löss?

— Fast jag är arbetsklädd är jag ren och många gånger renare än dom där smutsiga sängkläderna, sade jag.

— Håll käften, blev svaret, och en knuff så att jag for in i cellen. Dörren slogs igen med en smäll

som av ett avlägset kanonskott. Rigeln skjöts för celldörren. Brickan för observationsglaset skjöts åt sidan — jag såg ett vattnigt öga och hörde en grov bas mullra:

— Jo, du socialistdjävul. Där kan du sitta! Det är ett hål som passar dej!

— När jag blev fullt medveten om var jag hamnat kändes det, berättade Alfred, som om hjärtat ville upphöra att slå. Blodet susade för öronen, det kändes som en dolk vreds om i bröstet.

På Långholmen råkade även Stern ut för prygelmajoren Wollins raseri. Stern trotsade inte, kämpade inte så öppet för sitt människovärde som Rosberg. Reagerade inte så våldsamt. Det gjorde inte heller Anton Nilson. Men ingenting hjälpte.

Majoren satte i gång med en storrazzia. Golv bröts upp och en hel vecka pågick undersökningsraseriet. I snickareverkstaden där Stern arbetade hittades ett lager av tobak, kaffe etc.

— Du har bedragit oss, rasade major Wollin mot Stern. Du är en stor hycklare, du är en större bov än sextiofemman (Rosberg). Han är åtminstone ingen hycklare!

Stern dömdes till extra bestraffning i cell utan arbete i 21 dygn, därav tre utan sängkläder.

— Du klarade straffet?

— När det var slut och jag kom ut på fångpromenad gick allt runt, jag blev yr och tog snedsteg.

Under strafftiden fick man leva på svältkost: inget morgonmål, en tredjedel av brödransonen skars bort, inga promenader på cellgården, ingen bok att fördriva tiden med, intet arbete, ingen lampa under de långa mörka kvällarna. Instängd som ett djur i en bur. Under dygnen utan säng och sängkläder kunde jag inte sova. Efter att ha domnat bort en stund på det hårda kalla cellgolvet drevs jag upp för att genom rörelse söka hålla värmen. Efter en stund sjönk jag ned på golvet igen. Vaknade på nytt av frosskakningar. Opp igen för att i mörkret stängas med väggarna. Min reumatism blev mycket värre efter denna extra bestraffning eller plågotid.

Om några är sakkunniga när det gäller "fångvård" är det Amaltheamännen. De borde alla tre fått vara med om att reformera fängelserna. Som fjärde person borde Else Kleen ha valts. Hon som så bestämt och utan prut reagerade mot att fångar enligt uppgift misshandlades och placerades i järnburar på Långholmen. Hon dömdes för sitt modiga uppträdande till fängelse. Man vågade dock inte ge henne extra bestraffning. Else Kleen fick i stället vissa förmåner i fängelset. Amaltheamännen var emellertid mycket glada över hennes aktion och gav också uttryck däråt. Den låg i linje med deras krav på förnuft och humanitet eller åtminstone vanlig anständighet när det gällde fångvård.

— Du härdade ut?

— Härdade ut? svarade Stern, jag måste ju. Förresten fanns det ju också ljusglimtar, till och med på Långholmen. Det var vid jul och nyår. Då bjöds på sång och musik. Det var fängelsets organist som arrangerade dessa högtidsstunder. Musikdirektör Höglund skaffade ypperliga konstnärer som medverkande. En gång medverkade Anders de Wahl och John Forsell.

Den senare var på ett miserabelt humör. Pianot stod inte rätt. Två fångar kommenderades att ändra pjäsen. Forsell var så arg att han gick till aktion mot pianot med fötterna, han gav det spark på spark. Varför var han arg?

Förklaringen kom snart. Bakom cellskåpen på läktaren i fängelsekyrkan var alla platser upptagna av bevakningen och deras familjer. Innan han började sjunga sade John Forsell med hög och barsk röst:

— Jag har kommit för att sjunga för fångarna och det gör jag gärna. Är det någon som eljest vill lyssna finns det rikliga tillfällen till det när jag sjunger offentligt.

— Vi fångar levde länge på vad dessa konstnärer presterade, säger Stern. Tonvågorna förde oss bort från hatet, mörkret och källden, till ljusa soliga nejder.

— Andra solglimtar var de hälsningar vi fick från arbetarrörelsens organisationer och enskilda

kamrater och vänner, säger Stern och bär fram en väldigt packe kort. När jag blev fri fick jag cirka fem hundra vykort, brev och telegram, som aldrig lämnats fram. Ett telegram från Nyköping annandag jul 1913 fick jag aldrig. Det ansågs farligt. Varför är inte lätt att begripa. Det enda som fanns i telegrammet var orden Hälsning från kamraterna.

— Vad betyder den där krumeluren, som så vårdslöst ritats över adresserna på en del kort?

— Det är fängelsecensuren tecken. Om det på korten eller i breven skrivits "Röda hälsningar" eller "Socialistiska hälsningar" eller att det arbetades för vår frigivning fick vi inte posten. När jag frågade major Wollin varför han beslagtog post svarade han:

— Om ni får veta att det arbetas för er frigivning, så skulle ni bli tokiga, sade Wollin. Men varför berättade han det då? Ville han att jag skulle förlora förståndet? Direktör Nilsson som efterträdde Wollin fortsatte med samma system. Många kamrater som jag mött efter min frigivning har frågat mig om jag fått fotografier och brev, som de sänt mig. Jag har svarat sanningsenligt, jag har inte fått ett enda fotografi under fängelsetiden och ej heller vid min frigivning. Man kan fråga sig var de tagit vägen, men något svar på den frågan kommer säkert inte att lämnas.

Vi bläddrar igenom korten och antecknar föl-

jande namn: Stefan Oljelund, David Holm, Bernhard Hellström, Eskilstuna, Anders Eriksson, Gustav Sjöström, Lund, Carl Jönsson, Carl G. Schröder, O. P. Holt, Axel Andersson, Malmö, Lorentz Jönsson, Lomma, C. W. Cederholm, Hälsingborg, Ernst J. Lundqvist, G. H:son Holmberg, C. J. Björklund, Albert Jensen, Stockholm, P. A. Backlund, Dorotea, P. J. Löfkvist, Gagnef, Karl Elving, Malmberget, Klara och Anders Halvarsson, Kiruna, Claes Eriksson, Umeå, P. Bjerrström, Örebro, A. V. Johansson, Patrik Johansson, Västervik, Henry Bengtson, Chikago. Det fanns också hälsningar från Frankrike, England, Norge och Danmark.

*

— Blev du överraskad när budet kom om frigivning?

— När min mor besökte mig på Långholmen i december 1916 fick jag veta att en ny petition om frigivning inlämnats. Det var den Lilla Amaltheakommittén som lämnat in den petitionen. Denna kommitté hade tillsatts av Svenska Transportarbetarförbundet med Charles Lindley i spetsen och representanter även från LO, Socialdemokratiska partiet och dess riksdagsgrupp. Jag visste ingenting om denna petition förrän min mor berättade om den. I fyra månaders tid levde jag sedan i ett tillstånd av förhoppningar och tvivel. Jag magrade sex kilo under denna tid.

Min mor, berättar Stern, besökte vintern 1916 kung Gustaf på Stockholms slott. Hon hade sällskap med Rosbergs mor.

Kungen tog emot de båda mödrarna och riktade samma frågor till var och en:

— Vad heter du? — Varifrån är du? — Vad vill du?

— De första två frågorna klarades galant. Värre var det med den tredje frågan. Den gällde ju de kära barnen. Med både känsla och övertygelse förde de emellertid fram sina önskningar, oron och förtvivlan. De kämpade båda för sina ungar, barnen som de älskade.

Kungen svarade kort och släpigt:

— Om mina ministrar förordar nåd ska jag inte sätta mig emot det.

Ministrarna i sin tur följde rutinmässigt fängelsemyndigheterna. Fångvårdsstyrelsen meddelade den fjortonde februari 1917 att den "alltjämt finner att Nilsons och Rosbergs brottslighet ur allmän rätts-säkerhetssynpunkt inte är tillräckligt bestraffad med nu fullgjort straffarbete", men ifråga om Stern förordades hans förskonande från vidare straffarbete.

I konselj den tjugonde mars beslöts frige Alfred Stern. Först tre dagar senare kunde han lämna Långholmen. Särskilda åtgärder måste vidtagas mot ett

slarvigt och söligt ämbetsverk, justitierevisionen, för att få fram handlingarna.

Inte förrän Stern återvunnit friheten fick han vetskap om att hans kamrater måste stanna i fängelserna. Glädjen över den egna friheten dämpades. Uppenbart var Sterns frigivning en stor framgång i arbetet för frihet åt Amatheamännen. Från Rosberg erhöll Stern följande brev:

Broder!

Det är med glatt sinne jag hälsar dig välkommen ut från ett nära nioårigt kvävande famntag. Tänk ej på oss, som stannar kvar. Stålet, som våra sant mänskliga idéer mängde in i vårt sinne under ungdomens dagar, är ännu ej angripet av missmodets förstörande rost. Glansen är väl något mattare, men styrkan och skärpan har i nioårig skärseld icke gått förlorad. Gå ut i livet, Broder, och låt intet tryckande vila i Ditt sinne. Om Du icke fann Dig helt tillfredsställd vid bojornas fall, så minns, att ingenstans möter Du en hel och full lycka. Men låt ej de smulor Du finner på Din väg ligga. Tag upp dem och foga därav en ledstjärna, som lyser Din väg, som värmer Ditt sinne och stölar Din håg till nyttigt arbete. Din egen tillfredsställelse över väl använda dagar och år blir omsider dock Din största lycka.

Ett innerligt handslag från Din broder i livet och fängelset.

Algot Rosberg

På resan hem till Skåne besökte Stern Härlanda och hälsade på Rosberg. De hade inte sett varandra på tre och ett halvt år, sedan de skildes på Långholmen efter den stora tobaksrazzian. Den hyggelige direktör Almén på Härlanda lät dem tala ut med varandra och han uttryckte också sin förhoppning att snart skulle både Rosberg och Anton Nilson bli fria.

I tidningen Arbetet den 28 mars 1917 publicerade Alfred Stern följande tack:

”Efter min återvunna frihet känner jag behov av att frambära mitt ur djupaste hjärta gående tack till alla de personer, som medverkat till min frihet, och till alla som bidragit till den stora penninginsamlingen. Likaledes till alla dem, som, i en eller annan form, sänt mig uppmuntrande hälsningar under min fängelsetid, såväl som efter densamma.

Dessa försändelser är tusentals och kan jag därför ej i brev besvara dem, varför jag här hjärtligt tackar alla som sänt mig hälsningar.”

*

Pressen ägnade i allmänhet inte så stor uppmärksamhet åt frigivandet av Alfred Stern. Det fanns viktigare nyheter som lade beslag på det största intresset. Ryska revolutionen, tsarens abdikation, krigets utveckling, regeringskrisen.

Tidningen Social-Demokraten, 24.3.1917, publicerade emellertid på sin första sida en bild av Alfred

Stern i helfigur och en längre intervju med honom. Rubriken löd "Ur livstidsfängelsets portar".

För tidningen Social-Demokratens reporter berättade Stern om de första fängelseårens hopplöst dystra tillvaro, om den första ljusglimten, 1910 års nådeansökan, och den djupa nedslagenhet som bemäktigade sig honom när dåvarande Långholmsfängelsets direktör, Granholm, meddelade honom avslaget och med en axelryckning tillade:

— Det kunde jag väl tro.

— Och framtiden, frågar reportern.

— Ja, framtiden, säger Stern, och det blir klarare glans i ögonen på honom. Först måste jag ta igen mig en smula och sätta mig in i de nya förhållandena. Nio år är en lång tid att vara avskild från världen. — Jag ska börja arbeta som byggnadsnickare inom några veckor, men min högsta önskan är att få bli jordbrukare. Jag har inandats fängelsekvalmet så länge att jag verkligen längtar efter frisk luft och ljus.

Tidningen Arbetet i Malmö konstaterar den 22.3.1917, att "i senaste konselj bifölls nådeansökan för den för Amatheadådet dömda Alfred Stern. Han skall omedelbart försättas på fri fot."

Dagens Nyheter berättar i en artikel den 24.3.1917, under rubriken "Stern frigiven från Långholmen" att under hela fängelsetiden, närmare nio år, hade Stern endast fått mottaga två besök,

nämligen av sin mor och advokat Carl Romanus. Även Dagens Nyheter omtalar att Stern helst vill bli jordbrukare och att han för den andel som tillfaller honom av insamlingen till Amaltheamännen, det blir cirka fyra tusen kronor, kommer att köpa jord till ett lantbruk.

I Brands "Hälsning till Alfred Stern" hette det: "Ett vet vi, att du offrade dig helt och med fritt sinne för den stora kampen. Och ett vet vi, att vi älskar dig för det offer du bragt, att vi glädjas med dig över den återvunna friheten, det återvunna livet.

Så var hälsad, kamrat! Tag din plats i ledet om du har kraft till det. Eller tig om du vill. Vi skall inte lasta dig. Du har gjort din värnplikt i revolutionens tjänst, och vi kan endast önska att tusenden vore så offervilliga som du! Då skulle segern inte vara så långt borta. Och låt oss så hoppas att dina och våra inspärrade kamrater snart också måtte vara mitt ibland oss."

Victor Arendorff skrev i Brand en längre dikt "Välkommen till friheten. Alfred Stern tillägnad" ur vilken vi citera:

Våra rop om frihet, ändå väckte
dem, som makten ha, och äntligt bräckte
cellens gallerjärn och tunga dörr. —
Långa år därinom du fått lida,
men välkommen nu till oss som strida
samma hårda bittra kamp som förr.

Du är fri och vårens solljusglitter
hälsar dig med sparvars jubelkvitter,
som i cellens pina du väl glömt.
Du är vårens barn och vårens ljusning
ligger än i dina drömmars tjusning —
samma röda dröm din ungdom drömt!

*

När jag bläddrade igenom hälsningarna till Stern under fängelsetiden lade jag två kort åt sidan. De var från Eyvind Johnson. Ett från Paris den 20.12.1923: "God jul och Gott nytt år. Reser till Berlin i morgon. Hälsa alla!" Från Berlin kom sedan följande: "Till Alfred Stern! En vårhälsning från Berlin! Eyvind. Rudolf Värnlund."

Man ser de båda författarna stående mitt i Siegesallé vid sidan om en av de många vräkiga kunga- och kejsarstatyer, som då prydde Siegesallé i Berlins Tiergarten.

Hälsningarna erinrar om den tiden då Eyvind Johnson berättar att han tjänade bonddräng och adressen, Snickaretorp, Lindholmen, påminner om att Alfred Stern varit lantbrukare. Frågan är given:

— Hur kom det sig att du blev bonde?

— Jag hade visserligen lärt jordbruk under min tid som bonddräng, svarar Stern, men mitt yrke var ju snickarens och efter frigivningen arbetade jag också som snickare. Min mening var att fortsätta i mitt yrke. Men så inträffade en hel del intermezzon.

Jag arbetade mest med inredningar på byggen. I Åstorp var jag anställd hos en byggmästare som byggde en silo. En dag kommer byggmästaren och frågar upprörd:

— Är ni en av Amaltheamännen?

— Ja, svarade jag.

— Det är ju för djävligt, svarade han. Hade jag vetat det skulle jag aldrig anställt er!

— Hur blir det nu då, frågade jag, ska jag plocka ihop verktygen och gå min väg?

— Nej, eftersom ni börjat så får ni fortsätta till silon är färdig, men sen är det slut, sade byggmästaren.

— Så var jag alltså färdig hos den arbetsgivaren. Och den historien upprepades.

— Men arbetarna var väl sympatiskt inställda?

— Det hände att arbetare sade: du som gjort så mycket ont för arbetarrörelsen kunde lika gärna suttit där du satt.

— Det vittnar om en oerhörd trångsynthet och ett skrämmande reaktionärt tänkande!

— Du får inte glömma att det fanns tidningar som oupphörligt hetsade mot oss. Folk tar intryck av dylikt, i synnerhet okunniga, efterblivna människor.

— Och du lät dig nöja?

— Nej, jag ledsnade på trakasserierna. Det var lidligt. En dag gick jag upp till LO. Berättade vad

som hänt mig efter frigivningen, sade att jag tänkte bli bonde för att få arbeta i lugn och ro, gifta mig och leva ett oberoende liv. Eftersom jag inte hade nog pengar bad jag att få låna till ett jordbruk.

— Hur gick det?

— Jo, det gick bra. Man lyssnade uppmärksamt till mig och jag fick låna sex tusen kronor. För dessa pengar köpte jag åtta tunnland öppen jord och sjutton tunnland skog i Drevviken, Lisma. Stället kostade nio tusen kronor. Två tusen hade jag själv. Pengarna räckte inte. Ett småbruk behöver ju också redskap och djur. En häst kostade då 3.500 kronor, en ko 1.800. Jag måste således låna mera pengar. Långivare var Olof Aschberg, Karl Kilbom och andra.

— Och du var nöjd med ditt jordbruk?

— Nej, det var jag inte, jorden var utpinad och illa skött. Jag började förstå att jag blivit kuggad. Jorden var täckdikad, hette det, men det var en lögn som inbringade säljaren en del pengar och vad gör inte folk för pengar. Stugan var visserligen nybyggd, ett rum och kök, men vid blåsväder fladdrade tapeterna på väggarna. Det fanns något som hette gulaschanda på den tiden och den lever väl än i dag, säger Stern och ler.

— Kunde du klara ekonomin?

— Det var inte lätt. Räntorna var höga och orsakade bekymmer. Men jag trivdes som lantbrukare.

Jag gifte mig och fick barn, två pojkar och en flicka, som alla har goda positioner i samhället. Hustrun, Ester (Månsson) har emellertid gått ur tiden.

— Hur länge stannade du i Drevviken?

— Två år, från 1918 till 1920. Men jag slet hund. Hade bara en häst, men hade behövt två. Flera kor och andra husdjur skulle jag också behövt. Jag saknade rörelsekapital.

— Fredrik Wilhelm Thorson, skåning som jag, besökte mig en dag. Han visste en hel del om ekonomi. Han sade till mig: sälj, sälj så fort du kan!

— Lydde du hans råd?

— Det gjorde jag! Fick igen det jag gett för stället. Men jag köpte ett nytt jordbruk, Snickaretorp i Lindholmen, tjugo tunnland. Jag tyckte om att arbeta som bonde. Jag älskade jorden och denna jordkärlek grundlades i barndomen. Därtill kom att jag 1917—18 på vintern var elev hos PJR, den svenska jordbruksaposteln Per Jönsson Rösiö på Hagaberg utanför Jönköping. Han var en eldsjäl, Rösiö, och enligt honom skulle Sverige med lätthet kunna föda trettio miljoner människor om jordbruket sköttes enligt hans metoder.

— Hur gick det för dig på Snickaretorp?

— Jag trivdes och drev jordbruket i åtta år, från 1920 till 1928. Rösiö hade satt mig i förbindelse med en man i Enskilda banken, Hagelin. Han hjälpte mig. Men allt ska ju betalas. Efter kriget

kom också nedgångstider. Det var en hård tid: växlar, amorteringar, räntor.

*

Tillvaron på Snickaretorp har emellertid skildrats från andra synpunkter än den bekymrade ägarens, bondens. Det har Eyvind Johnson gjort, som skrivit ett raljerande kåseri. "Hur det började? Jo, den ljuvt skönlockige Manne stod en afton i skymningen utanför den norra 'Kåken' vid Barnhusgatan i Stockholm. Då fick hans sökande ögons näthinna fatt på min lekamens blygsamma position — mot en pelare — och Manne tog på sig en för honom ovanlig min av skadeglädje när han segerviss steg fram mot mig och i en ton av obeskrivlig människokärlek frågade: — Vill du resa ut till Stern?

Min hjärna stod stilla, men jag frågade mekaniskt med en genfråga: — Kan det inverka på världsutvecklingen om jag är i stan eller om jag vistas hos Stern? Efter en stund av djupt tänkande höjde Manne vänstra ögonbrynet en halv tum och svarade med beslöjad, av inre rörelse vibrerande stämma: — Ni ska plocka potatis.

— Du ska ta ett par renhåriga samhällsomstörtare med dig och så ska ni resa till Snickaretorp. Jag samlade mina återstående krafter och gick ut att söka reda på två samhällsomstörtande ynglingar, som ville svalka sina sinnens hetta med potatis-

plockning. Först träffade jag Moritz. Han hade varit i Amerika, suttit ett år i fängelset där för propaganda och sedan han kommit ut från fängelset varit i Ryssland och blivit äkta anarkist när han fått del av bolsjevismens välsignelser.

— Vill du följa med och plocka potatis hos Stern, frågade jag rakt på sak. Han såg själsfrånvarande ut i ungefär två och en halv minut, så bytte han om fot, harklade sig och nickade:

— Oh, yes!

En annan samhällsomstörtare som stod lutad mot en pelare vid entrén till Folkets hus vidtalades. Han var filosof, tänkare och för tillfället människohatare och sysslade med att utkristallisera en andlig eccens ur Zarathustra, Moralens genealogi, Världen som vilja och föreställning samt Moskväs 21 teser. Han ville bort från den syndfulla stadens osedliga liv och svarade ja på inviten. De reste till Snickaretorp i Lindholmen, och stannade i elva månader."

Sterns hem är olikt alla andra lantbrukarhem jag sett, fortsätter Eyvind Johnson. Det är ej vanligt att "husbond" läser språk, diskuterar världshändelser ur ungsocialistisk synpunkt, spelar munspel och sjunger visor för sina "slavar". Och det är inte vanligt att "moran" diskuterar litteratur, teater och konst med drängarna. Men hos Sterns var det så.

Eyvind Johnson berättar att han inte skrivit något vidare, men det kanske blir senare, tillägger

han. Han har kommit in i ett slags övermänskligt lugn. Något för honom förut obekant, något nytt och härligt. Inga bekymmer, ingenting kan störa detta lugn. Jag äter, sover, arbetar, läser och smälter maten. Man är så att säga i en annan värld. Minns att det är många år sedan man hade ett hem, men nu har jag det, skriver han. En hel vinter. Sedan får jag se. Det är söndag. Lite disigt. En ko råmar. Svin grymtar. Idyll.

Idyll? Kanske. Men Eyvind Johnson hade nog genomsvettats många helveten.

Och bonden, Alfred Stern, vad säger han? Jo, han berättar:

— Det var Holmström som föreslog att jag skulle ta arbetslösa till hjälp att plocka upp potatisen. Du kan väl alltid ge dom lite mat. Det är många som inte har arbete och inkomster. Bland dem som kom ut var Eyvind Johnson, Georg Högberg och Magnus Nilsson. Slutligen kom ett helt gäng. Dom plockade upp lite potatis och forslade hem en smula ved ur skogen när vintern och kylan kom och det var nödvändigt att elda. Det finns sådana som tror att detta var detsamma som att tjäna bonddräng. Men då tar dom grundligt fel. Som bonde hade jag ingen nytta av dom. Jag födde dom ett helt år och höll dom med mat, cigaretter och tobak och naturligtvis husrum. Själv måste jag klara växlar, räntor och amorteringar. Och detta i en tid av depression.

Innan jorden bar nya skördar var det särskilt svårt. Jag saknade pengar. För mej gällde det att främst skaffa mat åt familjen. Men dessutom skulle jag också anskaffa mat och röka åt mina gäster. När det i det senare fallet klickade, då stack dom. Arbeta ville dom inte.

— Din gärning som bonde, säger jag, har prisats i dikt av Eldbrand, under vilken signatur döljer sig Victor Arendorff:

Alfred Stern

På egen gård du nu dig föder,
men såsom förr du ännu röd är
till dina känslor och ditt tänkesätt.
En bov, en skurk — det ropet tystnat,
och den, till tidens röst har lyssnat
förnekar ej, att du har handlat rätt.

Jag ser dig på din gård . . . Du sitter
en kväll i drömmar. Fåglars kvitter
ditt sinne fylles blott med ro och frid.
Du sitter kanske där och drömmer.
Ditt hjärta dock ett minne gömmer,
ett bittert minne från din fängseltid.

Hur led du ej bak cellens galler!
En *man* dock står och icke faller
och sådan hjälte och så'n man du var.
Din tro bar upp dig, ty du visste,
att för en rättvis sak du miste
din frihet under långa år och dar.

En bov, en skurk, — så hördes skalla
ett verop förr . . . vem vågar kalla
dig nu med dessa hårda, fräcka namn, —
du, som hellre än slå till, vill smeka —
en god kamrat med öppen, ärlig famn.

Men gäller det att blixtnabbt handla,
din vekhet kan sig då förvandla
till jättestyrka, smidd av viljans järn.
Nu på din torva må du leva
i lugn och ro och jorden gräva,
det gärna unna vi dig, Alfred Stern.

Alfred Stern lämnade emellertid bondelivet och återvände till sitt yrke, snickarens. Han är en skicklig yrkesman. Sedan 1947 har han säsongvis varit anställd vid olika teatrar, Ocars, Dramaten, Operan, Blanchteatern, Folkparkernas ateljé vid Hjorthagen. De senaste åren har han arbetat vid Sandrews filmateljéer. Han är sedan många år organiserad i Stockholms Film- och Teaterarbetareförening och är hedersledamot i SAC.

Jorden har han emellertid inte lämnat. Han lever i intim närhet av naturen och han arbetar alltså med jord, buskar och träd. Han sår och sätter och skördar. LO-mannen Nils Adler, på sin tid direktör i Jordbruksskassorna, gav honom en gång ett löfte: Från den här stugan skall du aldrig behöva frukta för att bli bortkörd. Löftet bekräftades av LO:s dåvarande ordförande, Herman Lindkvist och kas-

sör Ernst Söderberg. Det löftet har visat sig vara av ädelt slag och hållbart.

*

Det finns en optimistisk och en pessimistisk själ hos Alfred Stern. Detta märks i samtal och brev. Trots sjukdom och sviter efter fängelsevistelsen har han kämpat tappert och envist, tålmodigt.

Hans pessimistiska själ säger:

Det påstås att den som har en stark och himlastormande vilja kan allt, ingenting är för honom omöjligt. Detta är fel, det beror inte uteslutande på viljan. För att till exempel bemästra en situation krävs också i motsvarande grad förmåga. Många vill upp ur dyn, men sjunker allt djupare. Är inte människorna och världen obotliga. Ingen-ting hjälper. För min del har jag bara en önskan, att dagarna måtte gå så fort som möjligt, så att det blir slut någon gång.

Hans optimistiska själ resonerar på följande sätt:

Framtiden? Tiden är en spegel vari man kan se framtiden. Nutiden kan liknas vid en plattform. Hastigheten i utvecklingen tilltar. Vissa personer, Hitler och andra diktatorer, söker kuva friheten och praktiserar våldet och slaveriet. Men tyranner kan aldrig sitta på tronerna hur länge som helst. De störtas. Det är bara en fråga om tid. Det kan

bryta ut småkrig mellan vissa länder. Ett nytt stor-
krig tror jag inte på. De som sitter vid styret måste
ta hänsyn till förstörelsen av ekonomin och andra
värden, även om de inte tar hänsyn till människor-
na. Men världen humaniseras allt mer och mer.
Människan som blir upplyst spränger sina bojar
även om hon lever i en diktatur. Upplysningen
segrar.

*

Jag vandrar en väg fram i mörkret för att söka
efter busshållplatsen. Jag känner vägen. I mörkret
luktar jag mig till gamla stigar som jag vandrat
förut och kommer att vandra ännu många gånger.
Jag känner doften av jord, träd och blommor. Ett
ljussken. Bussen stannar och för mig till en station
från vilken jag för länge sedan åkte dagligen och
nattligen. Allt är så hemvant och känt, men ändå
annorlunda.

Annorlunda är också mannen med det stora tåla-
modet och med en värld av brusande känslor, som
han fruktar, men inte kan befria sig från.

Opinionsrörelsen

Den som först höjde sin röst och krävde frihet åt
Amaltheamännen var August Palm och han var ett
undantag, sade professor Knut Wicksell i ett offent-
ligt föredrag i Malmö Folkets hus festsal i mars
1912. Titeln på Wicksells föredrag var "Nåd och
amnesti för politiska fångar med särskilt avseende
på Amaltheamännen". Mötet var ordnat av Malmö
ungsocialistiska klubb. I sitt föredrag krävde Knut
Wicksell att Amaltheamännen skulle frigivas eller
som han ibland uttrycker det få straff lindring.
Amaltheamännen hade då suttit i fängelse fyra år
och åtta månader, och det är uppenbart att profes-
sorn i Lund Knut Wicksell ansåg detta vara all-
deles tillräckligt eller onödigt lång tid.

Men redan innan August Palm och Knut Wicksell
krävt frihet åt Amaltheamännen hade något lik-
nande skett, som kanske inte så många lade märke
till, i varje fall kunde inte professorn i Lund veta
något därom, ty han deltog inte i strejkmöten.
På storstrejksmötena i Malmö och även på andra
platser antogs nämligen resolutioner, föreslagna av
ungsocialister, i vilka krävdes att kravet på frigiv-
ning av Amaltheamännen skulle kopplas samman

med storstrejksuppgörelsen. Utgången av storstrejken blev ju dock sådan att ett dylikt krav inte med någon som helst utsikt till framgång kunde föras fram år 1909.

En för Knut Wicksell betecknande episod inträffade efter hans föredrag om Amnesti. När han tillfrågades av Oscar Sjögren om honoraret för föredraget svarade han med följande motfrågor: hade klubben tagit inträde, betalat hyra för festsalen och annonser i tidningarna? Svaret blev nej på första frågan och ja på de andra frågorna.

— Jaha, sade Wicksell, då ska jag nog ha 1 krona i honorar.

Det kan tilläggas att en krona var priset på returbiljett mellan Lund och Malmö.

Vid ett senare tillfälle talade professor Wicksell på ett stort opinionsmöte för Amaltheamännen i Malmö Folkets park tillsammans med försvarsadvokaten i processen, Carl Romanus. Återigen blev det frågan om honorar för föredraget. Wicksell frågade vad klubben betalat Romanus. Han fick upplysning om vad resa, föredrag och dagtraktamente till Romanus kostat. Wicksell svarade:

— Då har Romanus fått betalt för mig också, jag ska ingenting ha. Ja, sådan var han den hederlige och generöse Knut Wicksell.

När det gäller litteraturen i ämnet, kronologiskt sett, så kan nämnas att redan samma år som dramat

utspelades eller år 1908 utkom en tillfällighetstidning kallad "Bomben" på Carl Thorséns förlag, Stockholm.

Erik Lindorm var inspiratör och drivande kraft. Han skrev ledaren och redigerade tidningen, även om inte redaktörens namn nämndes. Det angavs dock en adress dit rekvisitioner kunde sändas, Thorsén. På detta lilla ungsocialistiska förlag utkom också Erik Lindorms skrifter: "Einar Håkansson i himlen" av Erik Väderhatt (Erik Lindorm), "Den nye guden" och "Bubblor från botten", det senare häftet en samling dikter som kostade 25 öre.

Domen, skrev Lindorm, blev hård, omänskligt hård. Han fortsätter: "Vi hava förklarat detta samhälle krig på liv och död och efter sådana domar som de nu avkunnade skärps vårt hat ytterligare. Våra kamraters blod kommer att ropa högt till oss och mana oss att än hänsynslösare gå till storms mot detta samhälle". Lindorm skriver också en artikel "Ungsocialismen". Han frågar: "Är icke detta ett vackert program, är det icke värt att arbeta för, kamrater? Jo, förvisso. Och fram mot det målet skola vi vandra i glad och sjungande takt". Dikten "Handling" är säkerligen också skriven av Erik Lindorm.

I tidningen publicerades även en protest mot domarna över Amaltheamännen från Östersunds socialdemokratiska ungdomsklubb, en dikt "Bom-

ben" av Håkan Röde (Ossian Håkansson), en längre artikel "De stora striderna" av Karl Karlsson (han var brevbärare i Stockholm, en tid vikarierande redaktör för Nya Folkviljan, dömdes till fängelse i ett tryckfrihetsåtal, försvann därefter till Tyskland. Oscar Sjögren träffade honom i Düsseldorf). Lindorms tidning "Bomben" trycktes i flera upplagor, i ett nummer fanns också ett meddelande att Axel Uhlén (John Djäkne) på Thorsén-Lindorms förlag utgav samlade berättelser "Ur livskampen".

Henning von Melsted utgav 1908 skriften "Rättvisa! Till de maktägande i Sverige". Melsted var en mycket känd författare, men han hade tydligen haft svårigheter vid utgivningen av denna skrift; den saknade förläggarnamn, var husvill. Det sades att förläggaren inte vågade sätta ut sitt namn på den kände författarens radikala broschyr. "Jag är fullt medveten om att man i mina ord kan spåra sympati för de livdömda därnere i Malmö", skriver Melsted. Han skildrar hur naturligt hatet mot orättvisor är och han skriver att just detta hat varit den drivande kraften i Amaltheaattentatet. Melsted kräver en strafflindring. "Därför blir mitt rop till våra maktägande: Rättvisa! Rättvisa på vad vis det kan ske, om det ock heter nåd".

Det krav på rättvisa, som Melsted reste, gällde att förhindra verkställandet av dödsdomarna. Vid denna tid kunde ej krav på amnesti framställas; det

aktualiserades senare av professor Knut Wicksell. Men Henning von Melsteds skrift Rättvisa var ett mycket värdefullt inlägg i debatten om Amalthea-dramat. Han målar en effektfull bakgrund genom att citera och kommentera Leo Tolstojs nyligen utkomna skrift "Jag kan ej tåla!"

Melsted erinrar också om den urna som restes i Europas mitt, där alla kunde lägga ner sina röster, som ville förhindra och rädda Maxim Gorki från dödsstraff, en politisk dödsdom. Det företaget stötte som bekant på motstånd. I Danmark var kungahuset befryndat med Rysslands härskare och i Sverige räknades monarken som Författareföreningens hedersöverste. Ett partitagande ansågs vara diplomatiskt och politiskt olämpligt. Det sades också att eftersom så många lider är det ur demokratisk synpunkt motbjudande att ingripa till förmån för en enda man. Förresten fanns ingen som kunde avgöra om Maxim Gorki var eller inte var politiskt brottslig.

Att lägga ner en krans på Gorkis grav — sedan han blivit avlivad — hade emellertid författareföreningen full befogenhet till, blott kransen var tillräckligt dyrbar.

••

I Sverige står vi, säger Melsted, inför verkställandet av två dödsdomar av samma slag som fyller Rysslands kyrkogårdar med stympade lik.

För de dödsdömda Amaltheamännen finns det en högre rättvisa än lagens paragrafer, betonar Melsted. Denna rättvisa är icke "barmhärtighet", utan ett utslag av ett "högsta rättsmedvetande, som ej ännu tagit sig uttryck i den skrivna lagen". En sådan rättvisa kallas nåd. Nådsdomen är icke någon allmosa. Utan en rätt som efter vederbörlig ansökan måste beviljas, när tidens upplysta tänkesätt kräver det. I anslutning till Tolstojs broschyr vill jag, skriver Melsted, söka påverka rättsmedvetandet ute i landet dithän att det bleve möjligt för vår främste domare, att genom nåd denna gång avvärja verkställandet av det hårdaste straff, som efter tortyrens avskaffande är känt i Sveriges lag, nämligen död genom halshugning.

Jag förutsätter att vi avstår från att slakta dessa två unga män, som drabbats av vår dödsdom, utropar Melsted.

Men vad göra med dem?

Lagen har, svarar han, livstids straffarbete, ett straff som egentligen passar för vilda djur och dårar. Han erinrar om att offentligt framförts ett förslag om villkorligt straff, att ge dem en frist på några år, att ångra sig på. Försumma de fristen borde de oskadliggöras för alltid.

Melsted för också fram förslag om politiska fängelser. För politiska brott har de tre senaste åren ådömts 25 års straffarbete. Den uppgiften av

Melsted kan kompletteras med att under åren 1914 — 17 ådömdes 166 1/2 månads fängelse för politiska brott. Justitieministrarna Albert Pettersson och Bernt Hasselrot i Hammarskjölds regering bar ansvaret för dessa förföljelser.

*

Professor Knut Wicksell var den förste som efter den kungliga nåden februari 1909 i föredrag och skrift krävde Amaltheamännens frigivning och systematiskt fortsatte därmed, vilket inte August Palm gjorde. Det var också Knut Wicksell som lade den litterära grunden för opinionsrörelsen.

I sitt föredrag om "Nåd och amnesti för politiska fångar med särskilt avseende på Amaltheamännen", som trycktes hösten 1912, säger han i förordet att det huvudsakliga syftet med föredraget och skriften "var och är att söka förmå den allmänna meningen och pressen samt därmed eventuellt även våra lagliga myndigheter att taga frågan om de olyckliga Amaltheamännens öde under förnyad omprövning". På sju olika ställen i sin skrift kräver Wicksell amnesti eller nåd för Amaltheamännen, frigivning således. Han fick vänta i fem år innan kravet uppfylldes.

En vän frågade Wicksell efter hans första föredrag i Malmö om amnesti åt Amaltheamännen:

— Skulle du då, om du hade makten, utan vidare

släppa ut Algot Rosberg och Anton Nilson? (Alfred Stern som egentligen blott tjänstgjort som bärhjälper borde ju utan vidare frigivas.)

Wicksells svar på den gode vännens fråga är mycket betecknande för humanisten Wicksell.

— Jag tvekade något om svaret, säger Wicksell, ty jag kom med detsamma att tänka på de många hundra som jag i så fall skulle ha lämnat *leva* i samma fördömelse och som i grunden är lika om ej ännu mera beklagansvärda. Wicksell tänkte på alla vaneförbrytare som är sinnesrubbade.

Wicksell ville således inte endast släppa ut ur fängelserna Amaltheamännen utan också alla grova brottslingar, som uppenbarligen var sinnessjuka och borde placeras i sinnessjukhus i stället för i fängelserna.

När det gällde Amaltheaattentatet ville Wicksell genom att påvisa samhällets egen delaktighet i brottskulden driva fram en insikt om att konsekvensen måste bli att straffet förkortades, att de straffade erhöll nåd eller amnesti. Han hänvisade till att Sandömännen, som för en relativt obetydlig förseelse under en arbetskonflikt i Sandö dömdes till mångårigt straffarbete fått sista återstoden av strafftiden efterskönt. Visserligen var händelsen i Malmö, säger Wicksell, både vad det användas medlet och utgången beträffar, långt allvarligare. Men utmaningen i Malmö och den därav förorsakade

upphetsningen var också så mycket större, tillägger han.

Opinionsrörelsen för amnesti åt Amaltheamännen startades av Wicksell i samma stad där dramat utspelades, Malmö. Han insåg säkerligen att motståndet skulle bli hårt. Hans många fina formuleringar skulle inte hjälpa; de stora hindren hos de maktägande fanns där.

Sin vanliga djärvhet lämnade han inte heller hemma. Professorn vid Lunds universitet, Knut Wicksell, stod på arbetarmöten och prisade det goda som Amaltheaattentatet medförde.

Att han inte blev åtalad för prisandet av brott och brottslig handling är egendomligt, nästan uppseendeväckande. Vi får inte glömma att vi denna tid levde i ett reaktionärt Sverige!

Amalthea-dådet, sade Wicksell, hur olyckliga dess följder än blev för de närmaste däri invecklade, har dock medfört det goda, att under de närmast följande åren, så vitt jag vet, intet försök gjordes — icke ens under storstrejken — till upprepande av detta slags utmaningar, att importera utländska strejkbrytare. Wicksell ansåg att denna import var värre än att under politiska oroligheter inkalla utländsk militär.

Först på senare tid, fortsatte Wicksell, synes smaken för detta förkastliga stridsmedel ha vaknat. Ett allvarligt yrkande från lagstiftningens sida

borde göras. Den varning en majoritet i andra kammaren innebär skulle i praktiskt avseende vara tillräcklig. På samma gång, tillägger han, skulle detta utgöra en indirekt uppmaning att ta de olyckliga Amaltheamännens öde under nytt övervägande.

Knut Wicksell fortsatte utan tvekan sin propaganda. I Folkets park i Eskilstuna talade han den elfte juni 1913 tillsammans med Charles Lindley på ett opinionsmöte ordnat av ungsocialisterna "med anledning av att fem år förflutit sedan Amalthea-attentatet".

Kravet på frigivning förde han fram på nytt vid många olika tillfällen, intelligent, skickligt. Och i Amaltheakommitténs tidning, Amnesti, februari 1914, utvecklar han i en briljant skriven artikel trenne skäl för amnesti åt Amaltheamännen. Här är ett sammandrag av professor Wicksells synpunkter:

1. Ingen människa, hur brottslig hon än må vara, har sin rätta plats i ett straffängelse. Enda förnuftiga behandlingen av brottslingar måste gå ut på, dels en *sjukvårdande*, dels en *uppfostrande* verksamhet, men ingendera kräver med nödvändighet lidandet som medel. Under alla förhållanden bör detta inskränkas till minsta möjliga.

2. I den mån samhället för sitt eget skyddande måste hålla uppsikt med lagöverträdare och i nöd-

fall ta dem i förvar, bör graden av tvång tydligt mätas genom graden av samhällsfarlighet. Verkligt sinnessjuka kan inte tillåtas gå lösa, men deras plats är inte i ett fängelse utan på en kriminalasyl och deras vidare behandling tillhör sjukhusläkaren. Samhällsfarligheten hos de tre fängslade Amaltheamännen är lika med noll. Ingen av dem har förut varit straffade, de drevs inte av vare sig vinningslystnad eller personligt hat eller hämnd. De ville i ungdomlig entusiasm slå ett slag för sina klassbröders frigörelse från kapitalismens ok.

3. Samhällets dryga *medskuld* i den förövade våldshandlingen. Wicksell hänvisar till G. Steffens motion, i vilken han fäster statsmakternas uppmärksamhet på att "det är en blodig orättvisa mot landets arbetare att importera billig utländsk arbetskraft och än mer, då vid arbetskonflikter arbetarnas enda vapen, solidariteten, vrids ur deras hand genom import av strejkbrytare".

I sitt märkliga föredrag 1912, som Knut Wicksell höll på många olika platser i Skåne och annorstädes, klagar han en mycket viktig sak: det finns ingen skillnad mellan nåd, benådning och amnesti. Högsta rättsinstans var hos regeringen tills dess Högsta domstolen inrättades 1789. Lagskipningen, den dömande makten, är nu i nästan alla länder skild från den administrativa eller regeringsmakten. Det finns dock ett undantag. Enligt grundlagen har

landets regering rätt att upphäva eller mildra, men däremot inte att skärpa en i laga ordning fälld och kraftvunnen dom. Denna rätt eller myndighet, som regeringarna alltjämt utövar ifråga om rättssaker, kallas nåd, benådning eller amnesti.

När Wicksell menar att amnesti låter främmande för oss är det svårt att följa honom. Det torde i stället vara så att amnesti står mera i överensstämmelse med vad vi önskar när vi kräver att ett straff skall mildras eller ändras. Ordet är både mera sympatiskt och står oss närmare än nåd och benådning, som fått en smak av godtycke, någonting som man måste be om hos en överordnad, något förödmjukande. Orden nåd och benådning har råkat ut för inflation.

Wicksells påpekande att det inte finns någon skillnad mellan nåd, benådning och amnesti är dock intressant och välgörande. Ordet amnesti, som kommer från grekiskan, står oss egentligen ganska nära, säger han, efter att först ha påpekat att det låter främmande. Stavelsen *mne* är nämligen besläktad med *minne* och det framför satta *a* motsvarar vårt *o*. Ordet betyder således helt enkelt "o-minne", det vill säga *glömska*.

Nåd eller amnesti har således ingenting med godtycke att göra utan äger rättsgrund. Sedan 1809 står nådeinstitutet under grundlagsenlig kontroll. Det finns ingenting förödmjukande i att söka nåd

eller amnesti, om man anser att ådömt straff blivit för strängt.

Men just på grund av gammal uppfattning om nåd eller benådning var det mycket nära att Anton Nilson aldrig sökt nåd eller amnesti efter det högsta domstolen fastställt dödsdomen.

— Det är mig likgiltigt om jag blir fri genom nåd, amnesti eller direkt aktion. Huvudsaken är att jag kommer ut ur fängelset. Så ungefär minns jag att Algot Rosberg sade en gång. Samma mening hade säkerligen — senare — också Anton Nilson och Alfred Stern. När det gällde opinionsrörelsen hade emellertid Knut Wicksells definitioner av nåd och amnesti som liktydiga begrepp en mycket stor betydelse.

Just detta att nåd är en rätt har oerhört stor räckvidd.

Straffet kan till exempel bli högre än det allmänna rättsmedvetandet medger. Ett straff kan anses rättvist när det ådömes, sedan kan det bli betraktat som allt för strängt. Samhället kan ändra mening ifråga om brottets beskaffenhet. Därpå finns exempel.

Enligt 1734 års lag var straffet för dubbelt hor, konsumgänge mellan personer som var för sig är gifta, döden. Samma lag stadgade dödsstraff för hädelse, tidigare straffades det t. o. m. med lem-lästning eller förbränning. Så sent som 1884 hota-

des August Strindberg med flerårigt straffarbete för sitt skämt med nattvarden som bestående av "Högstedts pickadong och Lettströms majsoblat".

Professor Knut Wicksell råkade själv ut för ett åtal enligt paragrafen om hädelse därför att han i ett föredrag i Folkets hus i Stockholm påvisat att dogmen om jungfru Marias obefläckade avlelse stod i strid med naturvetenskapen och att den inte tillhör den kristna traditionen utan hämtats från hedniska religioner. Föredraget som hölls 1908 och kallades "Tronen, altaret, svärdet och penningpåsen", åtalades och Wicksell dömdes till två månaders fängelse, ett straff som stadfästes i högsta domstolen — en skam för svensk kultur. Ossiannilsson skämtade över domen i Söndagsnisse:

För tvivel på könlösa blom
och en moders jungfrudom
är han satt bakom hänglås och bom.
Eller var det kanhända i Rom
anno trettonhundranie?

Fängelsestraffet avtjänade Knut Wicksell i Ystads fängelse. Han berättar att en gammal erfaren fångvårdsman, som han stiftade bekantskap med i fängelset, uttalade som sin mening grundad på mångårig erfarenhet, att *alla* grova brottslingar, alla vanförbrytare med ett ord, i verkligheten är *sinnessjuka*. Den kriminalistiska vetenskapen, till-

lägger han, har med ökad styrka förfäktat samma ståndpunkt.

När Wicksell förde fram frågan om Amaltheamännens frigivning var han således själv inte främmande för fängelseliv. Han var i besittning av både teoretisk och praktisk kunskap i ämnet, även om han inte var professor i juridik utan i nationalekonomi.

Hela landet lystrade när Knut Wicksell tog till orda och hans föredrag och skrift var av grundläggande betydelse för opinionsrörelsen och kravet på frihet åt Amaltheamännen.

*

Ett groteskt bevis på hur stämningen svängde var att man i Landskrona i en revy offentligt drev med de internationella strejkbrytarnas öde i Sverige. På scenen framträdde en illa tilltygad strejkbrytare, svartstänkt av krut och sjöng:

Ifrån England komma vi till Sweden
att arbeta i vårt anlets svett.
Vi komma hit till Svedens kust,
vi ha så präktig arbetslust...

Vi bodde på ett skepp som låg på redde
och som gungade så stolt på våg.
English boys där trivas gott
ha så präktigt aldrig mått,
yes, jag bättre dagar aldrig fått.

— — —

Men en afton när som skeppet hade gungat
 mig som vanligt uti stilla ro,
 hörde jag en sabla skräll
 skuta skaka, go to hell
 å jag i luften flyga upp.
 Skrot och spik omkring mig vimla
 och av dynamit kom os
 som en blixst då blev på himla,
 jag hålla på och bliva mos.
 Ja, det var socialister som var framme,
 tänkte låta oss till botten gå,
 ja, det var en sabla skurk,
 kasta dit en liten burk,
 en sån där man brukar kalla bomb.
 Det var tacken för min möda
 bli i luften sprängd med krut.
 Nu jag känner harmen glöda,
 se här hur jag ser ut.

Viktiga bidrag till opinionsrörelsen lämnades av författare som G. H:son Holmberg, Albert Jensen och Henning von Melsted. Den senare skrev inte endast "Rättvisa", han deltog också en tid som Amaltheakommitténs juridiska ombud tillsammans med Carl Romanus, Amaltheamännens försvarsadvokat. De medverkade också i likhet med Wicksell som talare.

Henning von Melsted samlade också in pengar till de häktade. En handskriven lista "Till varmhjärtade medmänniskor" är undertecknad av Melsted och Frida Stéenhoff. Bidrag på listan, som finns bland mitt material, är tecknade av förutom

initiativtagarna Gunnar Andersson, H. v. K. (Henry von Kramer) och Leon Larsson, skalden, med flera.

G. H:son Holmberg skrev "Amaltheamännen och strafflagen", som utkom till första maj 1914 på Holmströms förlag och trycktes i en upplaga på 12.500 exemplar. År 1917 skrev han "Fängelserna och fängelsestraffets förbannelse". Båda dessa skrifter är sakliga, fyllda med goda argument, klart och vederhäftigt skrivna. Våren 1913 utgav SAC en med élån skriven propagandabroschyr av Albert Jensen, "Amaltheamännen, skall man mörda dem i fängelset? Ett skri efter frihet". Den spreds i 20.000 exemplar. Samma år, 1913, kom på Holmströms förlag "Uttalanden om Amaltheaattentatet", såld i 25.000 exemplar. I denna skrift fanns korta bidrag av Hjalmar Branting, G. H:son Holmberg, Albert Jensen, Charles Lindley, Einar Ljungberg, Gottfrid Ljungdahl, Henning von Melsted, Algot Rosberg. Nämnas bör också att två tidningar utgavs, Amnesti nr ett och Amnesti nr två, i februari och maj 1914. Tidningarna utgavs av Amaltheakommittén och redigerades på ett förtjänstfullt sätt av Einar Ljungberg; de trycktes sammanlagt i cirka 50.000 exemplar.

Behållningen — av tidningarna — gick till opinionsrörelsen.

Sedan Alfred Stern frigivits den 23 mars 1917 skrev han boken "Långholmsfångar", som gavs ut

av Holmströms förlag och trycktes i en mycket stor upplaga, 27.000 exemplar. Boken bidrog i hög grad till att stärka opinionsrörelsen för frigivning av Anton Nilson och Algot Rosberg. (Inom parentes kan nämnas att Anton Nilsons bok "Fängelseminnen" också blev en succés och att Rosbergs bok "Amalthea" såldes i närmare 30.000 exemplar. Även dessa böcker utkom på Holmströms förlag.)

Det bör också omtalas att skalden som skrev "Arbetets söner", medarbetaren i tidningen Arbetet, Henrik Menander, publicerade i Arbetet en Amaltheadikt, tryckt även i tidningen Socialdemokraten den 17 juli 1908. Henrik Menander kallade dikten "Den nya Rule Britannia". Det är en pastiche. Förebilden var tydlig: *Rule, Britannia, rule the waves! Britons never will be slaves!*

Henrik Menanders dikt löd:

När England först på himlens bud
steg upp ur vågor blå en gång,
då sjöng en ängel sänd av gud,
till värn för landet denna sång:
Styr Britannia världens hav!
Aldrig skall en britt bli slav!

Så sjöng en engelsk skald* en gång
den sången blev hans fosterlands;
men om han levat nu, en sång
av annat slag han haft till hands:
Nog styr England världens hav,
mången britt är dock en slav!

Var gång en skurk på utländsk kust
vill trampa ned arbetets man
se'n först han sugit hans must,
av skadeglädje sjunger han,
Nog styr England världens hav,
mången britt är dock en slav.

Det fria Englands söner så
förvärva sig strejkbrytarnamn,
och som förrädare de gå
vid minsta vink vid varje hamn.
Nog styr England världens hav,
mången britt är dock en slav.

När broderskänslan först en gång
fått budskap på Britanniens jord,
då först blir sanning i den sång,
som slutar med de stolta ord:
Styr Britannia världens hav!
Aldrig skall en britt bli slav!

— — —

Efter denna redovisning av det litterära underlaget för opinionsrörelsen övergår vi till den organisatoriska sidan av saken.

*

År 1912 i november beslöt Svenska Transportarbetareförbundet att välja en kommitté med uppgift att verka för frihet åt Amaltheamännen. Kommittén kompletteras på nyåret 1913 med represen-

*) James Thomson, levde 1700—1748.

tanter för LO, Socialdemokratiska arbetarpartiet och socialdemokratiska riksdagsgruppen. Utsedda kommitterade var Arvid Thorberg, Oskar Erikson, Viktor Larsson, Charles Lindley, Fredrik Ström och Wilhelm Hellberg.

Året efter, 1913, sammankallade Stockholms ungsocialistiska klubbar styrelserna för samtliga arbetarorganisationer i huvudstaden till ett möte den 10 april i Folkets Hus c-sal. Där beslöts att bilda Amaltheakommittén numro två. Till medlemmar valdes Herman Bring, Axel Holmström, Carl Cederholm, Arvid Johansson, Einar Ljungberg, Herman Möller och Jalmar Viksten. Två jurister adjungerades, Henning von Melsted och Carl Romanus. Året efter i mars avgick Melsted och efterträdades av Wilhelm Hellberg, en inom arbetarrörelsen känd advokat.

Nu existerade således två Amaltheakommittéer. Sedermera bildades förresten en tredje Amaltheakommitté, som dock snart upplöstes.

*

Det som förvånar är att det inte redan från början var möjligt att enas om en Amaltheakommitté. En Amaltheakommitté med stöd från hela arbetarrörelsen borde ju ha varit det mest praktiska och effektiva. Några delade meningar om målet, frigivning av Amaltheamännen, existerade inte. När kom-

mittén numro två bildades drog sig kommittén numro ett tillbaka. Men detta innebar att basen krympte, ty bakom den kommitté, som Charles Lindley och Transportarbetarförbundet tog initiativet till stod hela fackföreningsrörelsen och socialdemokratiska arbetarpartiet. Bakom kommittén numro två stod ungsocialisterna, SAC och den vänstersocialistiska oppositionen, som senare gick till Moskva och bolsjevismen.

Nu gick det lyckligt i alla fall eller man kanske ska säga trots allt. Den första kommittén uppträdde heller inte på något sätt illojalt, att döma av det material som föreligger; den överlämnade helt enkelt arbetet åt den senare valda kommittén. Men man får väl anta att det skulle kunna ha gått ännu bättre om enighet hade skapats. I sak fanns det verkligen ingenting som motiverade en splittring.

Jo, det fanns en skillnad, när det gällde sättet för att ordna en petition. Om petitionen till kungen som medel rådde inga delade meningar. Den först valda kommittén ansåg emellertid att en elitpetition skulle organiseras. Medan kommittén numro två hyste den uppfattningen att en masspetition var det mest effektiva och ovillkorligen skulle leda till resultat. Egentligen tycker man att enighet på denna punkt skulle kunna ha uppnåtts. En elitpetition behövde ju alls inte betyda att en masspetition var obehövlig. Många framställningar om nåd eller amnesti gjordes

och en mer eller mindre hade väl inte spelat någon roll. Alla goda medel var säkerligen behövliga och det ena goda behövde inte förskjuta det andra.

*

Algot Rosberg ingrep i opinionsrörelsen.

Från Härlanda-fängelset sände Rosberg följande brev daterat den 18.5.1914 — datum är ifyllt med anilinpenna av fängelsedirektören — och brevet är skrivet på det särskilda brevpapperet för fångar. Det lyder:

"Herr Hjalmar Branting och Soc.Demokratiska riksdagsgruppen!

Hjälp oss!

Algot Rosberg"

Brantings brevkoncept har följande innehåll:

"Herr Algot Rosberg!

Härlanda.

Ni äro *icke* bortglömda. Men plikten att vara fullt uppriktig i en så allvarlig sak tvingar mig att betona, att förhållandena nog kräva ännu en tids tålmodig väntan och, självfallet, fortsatt sympati-väckande hållning från Eder sida, innan möjligheter inträder att icke bara demonstrera för, utan genomföra benådningen.

Med uppriktig medkänsla
Eder Hjalmar Branting"

Amaltheakommittén numro två satte i gång och samlade in namn för en masspetition riktad till kung Gustaf. Petitionen inlämnades den femte oktober 1914 — tio band med tillsammans 134.660 namn.

Högsta domstolen avstyrkte nåd och kungens svar den femte februari 1915 blev ett kallt nej. Masspetitionen ledde således inte till något resultat.

*

Då framträdde på nytt Amaltheakommittén numro ett. På ett möte den femtonde mars 1915 i Folkets Hus i Stockholm inledde Charles Lindley. "När den Amaltheakommitté, som Transportarbetareförbundet tog initiativet till var färdig kom plötsligt mötet där det valdes en ny Amaltheakommitté", sade Lindley. Denna kommitté har begått en dundrande dumhet då den ej trädde tillbaka för den första kommittén, den har försvårat möjligheten att nå resultat, sade han. "Jag har ingen orubblig tro att nå fullt resultat, men kanske man genom en elitpetition kan få en radering i domen, till exempel Sterns frigivning."

Einar Ljungberg föreslog sammankallandet av en allmän arbetarkongress*. Vi måste, sade han, till-

* Frågan om inkallandet av en allmän arbetarkongress hade tidigare diskuterats. Vid ett sammanträde i Stockholm den 14 januari 1914 med representanter för SAC, Socialdemokratiska ungdomsförbundet och Stockholms ungsocialistiska klubbar beslöts uttala sig för sammankallandet av en allmän arbetarkongress. Kongressens uppgift skulle vara att dryfta vilka åtgärder borde vidtagas för att ge Amaltheamännen friheten.

gripa de utomparlamentariska medlen om vi ska nå resultat.

Hinke Bergegren var mest hågad instämna med Charles Lindley. Vad menas med den direkta aktion här talas om, frågade han. Vad är det? Säg ut! Ska man samla pengar för att muta fångvaktare eller göra generalstrejk? Tror ni att Sveriges arbetare gör en sådan strejk för Amaltheamännen när de ej gör det för sitt eget framåtskridande? Hur många av dem som skrivit på petitionslistorna har det verkliga intresset? Man talar om en kongress. Vad ska den göra? Hinke föreslog att Lindley och första kommittén skulle göra vad de kunde.

Regeringen bryr sig mer om några representativa namn än om hundratusen arbetarnamn, sade han. Det är oförskämt men sant. Om Lindley och hans förbund vill göra något, så ska vi stå bakom. Applåder.

— Vi lever i överraskningarnas tidevarv, sade Ljungberg, då Hinke Bergegrens motvilja mot parlamentarismen upphäves. Vi ser hur parlamentarismen överallt i världen gjort bankrutt.

Hinke Bergegren replikerade att han avskyr skojarna i riksdagen, men om socialdemokraterna har makt att göra något för Amaltheamännen, så är det väl intet som hindrar att vi använder oss av denna makt. Låt den lilla kommittén försöka. Om ni visste vad de "stora namnen" har för stort inflytande.

Hinke skrev sedan i Brand den 16.5.1914: "Det är obegripligt att myndigheterna vid 1:sta majdemonstrationerna förbjuder standar med inskriptionen: Frihet åt Amaltheamännen. Men ännu obegripligare är att då landets vakna proletärer ska arbeta för våra livstidsdömda kamraters frihet, de ej kunna enas, utan några ska prompt ha sin egen lilla privatagitation.

Det gäller frihet åt de livstidsdömda Amaltheamännen och därtill krävs enighet, ej viktighetsmarkeri eller småsinnat gnat."

Artur Brandt (Ivan Oljelund) undrade vad kongressen skulle göra? Nu. I nödtider? Det vore malplacerat. Och om kongressen gör Amaltheasaken till en politisk fråga är den ju onödig.

Mötet beslöt bifalla Hinkes förslag om att vädja till den lilla kommittén att åter uppta sitt arbete och att ett nytt möte sammankallas om lilla kommittén vägrade dryfta frågan: vad är att göra?

Efter detta möte utsändes till Stockholms fackföreningar, klubbar och NOV-loger ett uppprop med följande förklaring: Transportarbetareförbundets Amaltheakommitté upphörde med sin verksamhet då det bildades en ny kommitté. Men då denna senare kommitté nu fullgjort sitt uppdrag, att organisera en masspetition och då denna aktion inte givit något resultat, bör den kommittén avsluta sina räkenskaper och överlämna medlen i andra händer

med uppgift på det eller de ändamål vartill dessa medel skall användas. Då dessa villkor accepterats förklarar vi oss beredda att återuppta vår verksamhet.

Charles Lindley hade undertecknat uppropet för Amaltheakommittén numro ett. Amaltheakommittén numro två hade också undertecknat och manade till talrikt besök av det möte som skulle hållas i augusti.

Det nya mötet med Stockholms arbetarorganisationers styrelser hölls den 31 augusti 1915. Arvid Thorberg beklagade, att det tycks bli konkurrens om agitationssättet. När Amaltheakommittén numro två tillsattes avstod vi och nu bör ni visa samma lojalitet, sade han. Rörande de ekonomiska medlen vill vi endast ha klarhet hur det förhåller sig. Thorberg förundrade sig över att så mycken partilidelse kunde mobiliseras i en så neutral sak, som är en lämplighetsfråga, inte en partifråga.

Karl Kilbom ansåg att Amaltheamännens frigivning inte gynnas av gräl om vad de olika kommittéerna gjort. Han föreslog "att mötet skulle rikta en bestämd uppmaning till den lilla Amaltheakommittén att återuppta sitt arbete och energiskt använda de medel, som redan insamlats till att arbeta för frihet åt Amaltheamännen och att stora kommittén under denna tid vilar och återupptar sitt arbete om den lilla kommittén misslyckas".

(Som "lilla" kommittén betecknades den först valda Amaltheakommittén. "Stora" kommittén kallades den senare valda kommittén. Vi har om kommittéerna använt beteckningarna nummer ett och nummer två, vilket torde vara klarare, ty båda kommittéerna var säkerligen stora — eller små om man så vill — var och en på sitt sätt.)

Med stor majoritet beslöt detta sammanträde med Stockholms arbetarorganisationers styrelser att bifalla Kilboms förslag, vilket innebar klarsignal för den först valda Amaltheakommittén. Transportarbetareförbundets representanter, Lindley och kassören Oskar Erikson ansåg ju det var olämpligt att båda kommittéerna arbetade samtidigt.

Den av Amaltheakommittén nummer ett utarbetade så kallade elitpetitionen inlämnades till kungen i december av Transports kassör Oskar Erikson. Petitionen var undertecknad av Landsorganisationen, 37 fackförbund, socialdemokratiska partiets styrelse med Hjalmar Branting som undertecknare, 94 riksdagsmän, de flesta socialdemokrater, men det fanns också riksdagsmän från andra partier, och därtill kom lärare, författare och konstnärer. Bland de senare märktes: Carl Eldh, Christian Eriksson, Anna Lenah Elgström, Martin Koch, Hjalmar Söderberg, Ludvig Nordström, Algot Ruhe, Marika Stjernstedt, Nils Kreuger, Carl Wilhelmson, P. J. Rösiö.

Vid detta tillfälle uppvaktades också kungen av Rosbergs mor och syster och Alfred Sterns moder.

Från kungen kom beskedet den 20 mars 1917. Det löd att Stern skulle frigivas. Men för Anton Nilson och Rosberg blev det blankt nej i enlighet med Högsta domstolens beslut, vilket var avgörande för regeringen och även kungen följde. Varken av regeringen eller kungen kunde väntas ett självständigt handlande. Det blev emellertid fallet då Edén —Brantingska regeringen på hösten samma år avlöste de reaktionära regeringar, som i en lång följd av år regerat i Sverige.

På Brantings initiativ beslöts den 26 oktober 1917 att Anton Nilson och Rosberg skulle frigivas.

*

Agitationen för Amaltheamännens frigivning pågick oavbrutet under fem år, från år 1912 till 1917, med August Palm och Knut Wicksell som pionjärer. Under dessa fem åren hölls cirka 1.650 möten i Sverige, med omkring en halv miljon deltagare. I Amerika hölls sex hundra möten med över hundra tusen deltagare. Även i Norge, Danmark och andra länder hölls protestmöten. På en del platser bildades lokala Amaltheakommittéer. Vid första majdemonstrationer och en rad kongresser antogs resolutioner med krav på frigivning av Amaltheamännen.

Till 1:sta maj 1917 utkom ett manifest med upp-

maning till generalstrejk för att därigenom befria Amaltheamännen. Manifestet var undertecknat av SAC, Socialdemokratiska vänsterpartiet, Ungsocialistiska partiet, Socialdemokratiska ungdomsförbundet, Fackoppositionen och Sjömansunionen. Att socialdemokratiska ungdomsförbundet undertecknat manifestet berodde på att den socialdemokratiska bolsjevikoppositionen dragit ungdomsförbundet med sig på vägen till Moskva och bolsjevismen.

Frågan om parlamentariska eller utomparlamentariska medel, indirekt eller direkt aktion, spelade naturligtvis en roll även i opinionsrörelsen för Amaltheamännen. Båda metoderna användes. Ett exempel på direkt aktion eller kanske rättare uppmaning till direkt aktion är en år 1913 tryckt *Resolution*, avsedd att antas av organisationer i utlandet och därefter sändas till kungen.

Den lyder:

"Genom svenska arbetarorganisationer har vi blivit underrättade, att tre av våra kamrater under dom lydande på livstids straffarbete fortfarande hållas i fängelse och där brutalt misshandlas."

Så lyder inledningsorden.

I slutklämmen heter det:

"Därför förklara vi arbetare i — — — att vi på det starkaste fördöma och protestera mot dessa tre mäns vidare kvarhållande i fängelse såsom en ytring av brutal klasshämnd, ovärdig ett civiliserat

folk, och som en orättvis och en stående förolämpning mot alla länders arbetare; och

Därför resolvera vi, att vi fordra av Eder, såsom konung av Sverige, att Algot Rosberg, Anton Nilson och Alfred Stern genast befrias ur fängelset, och

Att vi skola från och med denna dag bojkotta alla svenska varor såväl som alla fartyg förande varor till och från Sverige, och

Att vi skola fortsätta med denna bojkott till det yttersta av vår förmåga ända till den dag, då vi blivit underrättade av samma organiserade svenska arbetare, att Rosberg, Nilson och Stern hava blivit befriade.”

*

Som talare på opinionsmötena uppträdde Knut Wicksell, G. H:son Holmberg, Henning von Melsted, Amaltheamännens försvarsadvokat Carl Romanus, Hinke Bergegren, Axel Holmström, som var mycket flitigt verksam, Charles Lindley, Carl Lindhagen, Einar Ljungberg, Albert Jensen, C. J. Björklund, Ivan Oljelund, Anders Sjöstedt, Gustav Sjöström, Jalmar Viksten, Birger Svahn, John Andersson, Karl Elving, Hugo Victorin, Carl Ståhlberg, Edvin Malmsjö, Fritz Stål, J. W. Kramer, Emanuel Jansson, Hilma Hofstedt, Sven Larsson (Linderot), Axel Andersson, Knut Lindström, Rudolf Holme, Gustav Samuelsson, K. F. Aronsson, E. Hage.

Hornbergs hage på Kungsholmen i Stockholm var under denna tid en omtyckt mötesplats, liksom Heden i Göteborg. Det var i Hornsbergs hage som en tredje Amaltheakommitté valdes efter ett föredrag av dåvarande ungsocialistiske agitatorn, nuvarande landshövdingen Ragnar Casparsson och Emil Manus. Denna kommittés uppgift var att förbereda generalstrejk som medel att få Amaltheamännen frigivna. Kommittén uppgick sedan i Amaltheakommittén nummer två och löstes från uppgiften att fungera som generalstrejkspropaganda-ledning.

Efter detta möte marscherade mötesdeltagarna längs Igeldammsgatan och Flemminggatan över S:t Eriksbron till Odenplan och vidare till Gustav Adolfs torg. Polisen ingrep bryskt och övergrepp förekom. ”Detektivernas uppträdande vittnade om en oförsynthet utan like” skrev Social-Demokraten, som också kritiserade demonstrationsledaren för att han smet undan när det började osa hett. Vid elva-tiden på kvällen samlades en rest av demonstranter vid Folkets Hus och utbringade leverop för Amaltheamännen.

*

I Hornsbergs hage talade också på ett Amaltheamöte under mycket stark polisbevakning den snobbiga Anders Sjöstedt, bagarnas förtroendeman, tillsammans med C. J. Björklund och Edvin Lindstam.

Bagarna hade verkligen en välklädd förtroende-
man.

— Djävla borgare, röt en proletär åt honom. Strax efteråt dök han upp i talarstolen — med höjda nävar och blixtrande ögon hotade han, ”den djävla borgaren”, tjuvsamhället. Anders Sjöstedts vardags-
klädsel var skinande stormhatt, bonjour, randiga byxor och glänsande lackskor. Därtill hörde långa vaxade mustascher, vridna uppåt i ett par vassa nålspetsar. Han var faktiskt elegantare klädd än C. N. Carleson. Under den fina putsade ytan dolde sig en radikal frifräsare, en glad och god och levnadslustig människa. *

Under opinionsrörelsen kunde inte alltid sammanstötningar med ordningsmakten undvikas. Polis-
cheferna var vid olika tillfällen allt för kvicka att i onödan kommendera ut polis.

Carl Lindhagen deltog i en uppvaktnings inför kungen och regeringschefen Swartz efter de tvenne Amaltheadagarna, som ordnats i Stockholm och på andra platser den sextonde och sjuttonde juni 1917. Vid detta tillfälle irriterades Lindhagen över polisens okloka nit. Inför majestätet kunde Lindhagen behärska sig, men vid mötet med statsminister Swartz i Kanslihuset utbrast han:

— Av ren dumhet opererar ni med stans poliskår på ett sätt som är löjligt!

Han fräste vidare åt statsministern:

— Jag förbehåller mig verkligen rätten att fritt få röra mig på Stockholms gator utan polisbevakning!

*

Ännu allvarligare saker inträffade emellertid. Stadsfiskaler och landsfogdar ingrep mot föredrags-
hållare och tryckfrihetsåtal riktades mot tidningar för yttranden i samband med opinionsrörelsen för Amaltheadmännen.

Tidningen Brands ansvarige utgivare Hjalmar Nilsson, sedermera skådespelare, dömdes år 1908 till åtta månaders straffarbete för en berättelse ”Hämnd”, som ansågs handla om Amaltheadramat.

För prisandet av Amaltheaattentatet, det vill säga prisandet av brott och brottslig handling, dömdes Carl G. Schröder, Nya Folkviljans redaktör, till ett år och tre månaders straffarbete. Föredraget hölls i Landskrona och hette ”Friheten i Sverige”. Rådhus-
rätten i Landskrona hade tydligen föresatt sig att statuera ett exempel i syfte att avskräcka eller hämnas. Syftet kunde inte vara uppfostrande.

Vid åtal för föredrag och tryckfrihetsåtal brukade annars aldrig straffarbete ifrågakomma. Men nu klämde man till, både i Stockholm och Landskrona. En journalist som dömts till straffarbete kunde inte i sin cell sysselsätta sig med arbete i sitt

yrke, att läsa och skriva. Dömd till fängelse kunde en journalist få vissa tidningar, efter tillåtelse av fängvårdsstyrelsen.

I samband med processen mot Schröder förekom också ett menedsåtal, som väckte stor uppmärksamhet. Arbeterskan Emma Frick dömdes till två års straffarbete för att hon vittnat oriktigt, tydligen av rent oförstånd.

Erik Lindorm åtalades den fjortonde juli 1909 för ett föredrag i Kalmar: "Till kamp mot reaktionen", utgivet på Abd. Johanssons och C. J. Björklunds förlag, Kalmar. Åtalet bestod i uppmaning till brott och brottsliga handlingar (Amaltheaattentatet) smädliga yttranden mot rådhusrätterna i Malmö (Amaltheadomarna), Stockholm och Landskrona (domarna över Hjalmar Nilsson och Carl G. Schröder). Vidare åtalades Lindorm för hån mot den heliga nattvarden.

När jag vid rättegången uppträdde som försvarare av Erik Lindorm fick jag god hjälp av Henning von Melstedt, som då tillhörde ungsocialistiska rörelsen. Han var inte endast en god författare utan också en rätt skicklig advokat.

Den slutliga domen fälldes lång tid efter föredragets hållande, i en betydligt lugnare atmosfär. I annat fall hade med säkerhet även Lindorm dömts till ett hårt straff. Nu löd slutdomen på en månads fängelse, som Lindorm avtjänade på Långholmen.

Nya Folkviljans ansvarige utgivare, Åke Nilsson, dömdes 1913 till sex månaders straffarbete för en artikel om Amaltheafallet. Författare till artikeln var Ivan Oljelund.

Återigen en straffarbetsdom i ett tryckfrihetsåtal!

K. F. Aronsson dömdes år 1914 för ett föredrag i Sandviken, i vilket han efter stadsfiskalens påståen de förhärligat Amaltheaattentatet. Straffet blev tre månaders fängelse.

Den beryktade Staafflagen, strafflagens 10 kapitel, paragraf 14, rörande uppmaning till brott och brottslig handling, användes ofta som vapen mot talare och tidningar, som krävde frihet åt Amaltheamännen.

Standarbärare i Amaltheademonstrationer åtalades och dömdes vid flera olika tillfällen.

*

Efter fem års verksamhet uppnådde emellertid opinionsrörelsen sitt mål. Folkets vilja segrade.

Fängelset i Hernösand ligger på ett stort vackert område mellan Hospitalsgatan och Södra vägen. I många år vistades i detta fängelse en av Amaltheamännen, Anton Nilson. Anledningen till namnet Hospitalsgatan är att Gådeå sinnessjukhus är beläget alldeles intill fängelset, där Södra sundet stryker förbi. Detta sund är liksom det norra en vik av Bottenhavet. De båda sunden är förbundna med varandra genom en grävd kanal. Runt om fängelset fanns förr en kåkstad. Nu är omgivningen helt förändrad. Det saneras och byggs nytt.

Äldsta delen av fängelset är från 1860-talet, men en ny avdelning byggdes 1907. Den allmänna upprustningen av de svenska fängelserna kommer också att beröra Hernösandsfängelset. Men meningen är ju att fängelset skall försvinna från den centrala plats där det nu ligger.

Det finns plats för 125 fångar, men vid vårt besök fanns en liten överbeläggning med ett tjugotal. Det är trångt i alla svenska fängelser, värst dock på Långholmen, där vissa tider cirka sju hundra fångar skall dela på 430 ordinära platser. I de flesta celler i Hernösandsfängelset sitter en fånge, i

en del dock två. Cellerna används till att vistas i efter arbetstidens slut och som sovrum om nätterna, då fångarna är inlåsta i sina celler.

Fängelset är en typisk straffarbetsanstalt, ett centralfängelse främst avsett för långtidsfångar i likhet med centralfängelset på Långholmen. Där finns emellertid också ett kronohäkte för korttidsfångar.

Båda fängelserna är karaktäristiska för svenskt fängelseväsen. Alla svenska fängelser är i stort sett precis lika. Har man varit i ett av dem vet man nästan allt om alla.

Med fängenvårdsstyrelsens tillåtelse och den vänlige direktören F. Karlström i Hernösandsfängelset samt den intresserade och mycket kunnige assistenten Karl Evert Boustedt på Långholmen har vi studerat de båda fängelserna.

I fängelset i Hernösand följer oss en fångvaktare med en stor dinglande nyckelknippa i handen.

Han låser upp dörrarna för oss och vi vandrar först genom ett stort ljust snickeri, där fina möbler av olika slag tillverkas av fångarna. I ett väveri visades många prov på högt driven skicklighet. För priser som är lägre än i öppna marknaden kan stadens familjer beställa mattor enligt vackra mönster och det vävs även på beställning till olika institutioner. Det samma sker på Långholmen.

Fångarna sysslar även med konstverk i olika slags

material, lera, silver, vide, rotting. I tvätteriet arbetar man gärna, berättades det, likaså i köket, på det senare stället finns nämligen möjligheten att komma över fina matbitar och att avancera till kock och köksmästare.

Varje fånge arbetar 48 timmar i veckan. Fritiden får fångarna tillbringa i cellerna. Eller i korridorerna. Där kan de lyssna till radioutsändningarna. Eller fördriva tiden med samtal, diskussioner eller något spel vid de stora bord, som är placerade i kortändarna av korridorerna utanför cellerna.

Celldörrarna stod öppna så att man kunde titta in i cellerna och det gavs tillfälle att samtala med fångarna. I en cell stod en skrivmaskin på bordet, i fönstret fanns blommor. Det såg hemtrevligt ut, men gallren störde. Dessa doldes dock delvis på ett skickligt sätt.

I Långholmsfängelset såg vi också några sällsynt fint hållna celler, trots den allmänna nerslitningen i detta fängelse. Ja, i en cell såg vi ett rätt stort akvarium. En fånge och i all synnerhet en långtidsfånge kan inreda sin cell på ett så trevligt sätt som omständigheterna och möjligheterna tillåter och sätta sin personliga prägel på cellen.

Det finns i utlandet ynkligt små gluggar i fängelsecellerna, som utestänger både luft, ljus och sol. Gallren är mycket tjocka. I Sverige har man allmänt börjat hugga upp cellgluggarna. På Lång-

holmen och i Hernösandsfängelset har fönstren huggets upp. Några celler på bottenvåningen i Långholmen har dock ännu gluggfönster.

Om nätterna är celldörrarna stängda. Klockan åtta går tystnaden. Men fånge behöver inte som förut lägga ut sina kläder på en pall utanför celldörren och hämta in dem på morgonen. Ljuset i Hernösandsfängelset får brinna till klockan tio. I vissa fall, om fånge sysslar med studier, korrespondenskurser och har läxor, kan ljuset få brinna till klockan elva. På Långholmen får fångarna ha ljus i cellerna så länge de önskar.

*

På den tiden då ljuset i cellerna släcktes tidigt hände det att en liten fotogenlampa smugglades in i en cell, filten hängdes runt bordet — cellen var mörk när vakten gluttade genom titthålet i dörren. Men i den lilla cellen i cellen brann ljus och där satt en fånge och läste vid en rykande liten lampa i en förfärligt dålig luft. Det hände i ett fängelse, som jag har äran att känna mycket bra.

Dagarna i ett centralfängelse går efter ett visst schema. Signal för uppstigning 6.30, kaffedrickning, smörgåsar, arbete från sju till tolv, middag mellan tolv och ett, i en del fängelser är rasten två timmar, arbete till fem eller sex, då kvällsvard serveras.

Promenad eller vädning av fångarna sker antingen en halv timma på förmiddagen och en halv timma på eftermiddagen eller också en timma på en gång. Under den tid då man menade att varje fånge skulle hållas isolerad fanns det promenadbås, höga plank, mellan vilka fången fick gå. Dessa båsar är nu nedrivna, med undantag för rannsakningsfångar som hålles isolerade för att inte försvåra rättegångarna. På sommaren när vädret tillåter spelas fotboll. Det ordnas matcher. Andra lag inbjudes. Detta löper lätt och fint, samarbetet är utmärkt.

Varje söndag klockan tio är det gudstjänst och på söndagseftermiddagen visas film. Fast anställda fängelsepräster finns inte längre. Alla religiösa riktningar samarbetar nu och sänder medverkande till gudstjänsterna. Det finns intet tvång för fånge att bevista gudstjänsterna, vilka är besökta allt efter som arrangörerna förmår fångsla åhörarna. Eller kanske det är bättre att säga i den mån åhörarna anar eller förstår att det blir ett trevligt program, till exempel frånvaro av svavelosande moralpredikningar men goda portioner av glad sång och musik.

Filmerna som visas utväljes av en kommitté med fångar som medlemmar. Hårdkokta gangsterfilmer visas inte. Äventyrsfilmer, dramer, trevliga och uppiggande komedier och självfallet sång och musikfilmer är mycket omtyckta och uppskattade.

Det gamla grymma systemet med tre år i ensam cell för långtidsfångar har kallats Philadelphia-systemet. Man kan ju också kalla det för Pennsylvania-kvåkarnas system. Det är nu avskaffat, vilket känns som en stor lättnad. Ty även om det finns en kärna av sanning i principen om ensamhetens betydelse, så innebar detta ensamhetssystem ifråga om fångar att det alstrade psykiska sjukdomar, cellpsykosen, cellflugan till exempel. Cellen förhäxade fången, tog denne i besittning, så att han vägrade lämna cellen efter ensamhetsstraffets slut. Han måste föras ut med våld. Lika grymt och galet är det s. k. Auburns-systemet, läran om nödvändigheten av absolut tystnad för fångarna. De fick inte tala med varandra, inte ens till sig själva. Isolering och tystnad, död och grav.

Mot dessa människofientliga system tvingades fångarna föra en kamp för att söka rädda sig själva. Inte alltid lyckades de.

Nu har en humanare syn brutit fram och segrat, vilket i Sverige tog sig uttryck i verkställighetslagen av år 1946. Friheter som förut var otänkbara och strängt bestraffades är nu tillåtna. Rökning till exempel är tillåten. Straff som prygel och nattläger i straffcell utan säng och sängkläder i iskall cell, en cell där allt var utplockat och mörker rådde — sådant förekommer inte längre. Ej heller misshandel.

Källarresor till underjordiska hål av sten, cement och järn, utan fönster, med tunga madrasserade dörrar och levande begravda fångar är nu okänt, även om sådana celler finns kvar till exempel på Långholmen. Där finns också järnburen, som användes om också sällan och endast för kort tid. Vågar man inte avskaffa järnburen?

Att fånge skulle få permission var förut fullkomligt uteslutet. Nu kan fånge under vissa förhållanden erhålla permission. På Långholmen ges permission efter tio månaders straff.

— Men missbrukas inte permissionen? Rymmer inte permittenten?

Hernösandsfängelsets direktör Karlström svarar:

— Det förekommer nästan aldrig. Om det sker är det ett undantag, ett bekräftande av regeln att fånge är mån om att visa att det förtroende han fått missbrukar han inte.

Långholmens assistent Boustedt svarar:

— Det kan inträffa att permittent rymmer, men det är sällan.

Naturligtvis har fängelseledningen rätt och möjligheter att vidta åtgärder för brott mot fängelseordningen. Men de grymma straffens tid är förbi, systemet Wollins mörker finns inte längre. Det har ljusnat.

Från Hernösandsfängelset berättas följande belysande historia. Ett Jehovas vittne hade dömts till

fängelse för värnpliktsvägran. I fängelset sysslade han med lagning av säckar, han var både skicklig och duktig, men vägrade absolut att ta befattning med en viss säck. Direktör Karlström sade till fången:

— Ni känner ju till fängelsereglerne, som är anslagna i cellen och ni vet vad en vägran innebär?

— Ja, svarade vittnet, men jag utför inget arbete för militarismen och jag tar hellre ett nytt fängelsestraff än tar befattning med den där säcken. Han pekade på den.

Direktören vände på säcken och upptäckte att det stod Umeå kungliga regemente på säcken.

— Nåväl, sade direktören, vi talar inte mer om saken. Han lät en annan fånge laga den säcken. En direktör av Wollin-skolan skulle "löst" konflikten medels officiell misshandel till kanske obotlig skada för både den enskilde och samhället.

På Långholmen som på andra centralfängelser kan fånge straffas genom att flyttas från gemenskapen till ensam cell, han får arbeta och röka, på dagen flyttas dock säng och sängkläder ut, men på kvällen flyttas de in igen. På Långholmen finns också den så kallade fasta avdelningen för särskilt farliga fångar, och en särskild sinnessjukavdelning.

Bibliotek och fritidsverksamhet, samkväm och studier, gymnastik och idrott har organiserats i nästan alla fängelser, även om de är gamla och omo-

derna. Och dit hör Långholmen, där vi också tittade in i de celler där Amaltheamännen suttit.

Långholmen är kyffigt, gyttrigt och nerslitet, avflagat. De mest elementära hygieniska krav kan inte tillfredsställas. Till exempel när det gäller utportioneringen av maten och användandet av små bås utan fönster och ventilationsanordningar, som sovrum. Det måste vara högst ohälsosamt.

Men Långholmen skall rivas med undantag för det så kallade Slottet, som skall bevaras som kulturhistoriskt minnesmärke. Nya fängelser skall stå färdiga 1961 i Kumla och Österåker och ersätta Långholmen. Tjugoett svenska fängelser har kasserats, skall rivas och ersättas med nya moderna anstalter. Fångantalet ökar. Medeltalet intagna var år 1948 cirka två tusen, 1956 i december 4.104 (91 kvinnor) och 1957 i december fanns det 4.174 fångar, därav 84 kvinnor.

År 1958, den första augusti, dvaldes 4.063 personer i våra fängelser. Av dessa var 93 kvinnor. Bevisar inte siffrorna att kvinnorna som samhälls-varelser är i besittning av större ambition än männen?

Fångvården, som har en egen byggnadskommitté, kan nu också visa fram ett nybyggt modernt fängelse, Skogome, i närheten av Göteborg. Avsikten är att häva överbeläggningen på Härlandafängelset.

Detta nya fängelse har celler med varmt och kallt

vatten, värmesystem utan synliga radiatorer, hobbyrum och direkttelefon i varje cell. Fånge kan inte telefonera ut — i princip kan inte andra än rannsaktionsfångar telefonera för samtal med advokaterna — men anhöriga kan i Skogome få kontakt med redan dömda för samtal.

Det finns inga galler för fönstren i det nya fängelset. Glaset är säkrare än galler. Det finns ingen möjlighet att krossa det. Varje fönster kostar åtta hundra kronor. Dyrt men billigt i jämförelse med det gamla systemet.

Meningen är att införa television i cellerna och medels TV skall även bevakningen av fängelset ske. Vid färgsättningen i salar och celler har konstnärer medverkat. Allt är högmodernt ifråga om teknik. Det är dyrt att bygga modernt, men för människan och samhället är det ändå förmånligare än att behålla det gamla ruffiga eller att bygga dåligt och omodernt. Men teknik och modernitet är inte allt eller nog. Personalen i fängelserna spelar en utomordentligt stor roll, i många fall eller kanske de flesta en avgörande roll.

En erfaren och uppskattad fångvårdsman som direktör Gunnar Rudstedt säger i sin berättelse för 1956, att tillståndet inom Långholmsanstalten är sådant att man vid varje dags slut är beredd att tacka för att dagen trots allt gått. Anstalten är nedsliten och bevakningspersonalen utsläpad och des-

illusionerad av att söka upprätthålla ordning i detta kaos. Vår praktiska grå vardag ligger så fjärran från teorierna och lagtextens "vård" klingar bara falskt i sammanhanget.

När man vandrar kring i Långholmsfängelset tycker man att det är lika mycket synd om personalen som om fångarna, i vissa fall ännu mera. Ty nerverna på personalen måste pressas hårt, ibland till övermått.

Humaniseringen som skett är emellertid glädjande. Det finns ju numera också öppen vård, kolonier, jordbruksfängelser där det självfallet förekommer att fångar inte sköter sig som de borde och därför sänds tillbaka till fängelser som Långholmen och andra. Vissa differentieringsmöjligheter föreligger också. Hos de för fängelserna ansvariga märker man emellertid en bestämd vilja att lyssna till internerna, att följa dem, ta del av deras bekymmer, råda, hjälpa.

Fångvård är vägledande, inte hämnd och barbari. Det finns ju numera också anställda psykiatriker och terapeuter. Fängelset förvandlas från en skräckens och det lågsinnade hatets boning till ett hemvist för människor med människovärde.

Men det saknas inte heller pessimistiska synpunkter när det gäller reformeringen av fängelserna. Skalden Peder Bläck, som själv känner fängelselivet, skriver i sin dikt Humanitet:

Men för den som inte var med i går
och på Liljas och Pingel Pers dar,
är ett fängelse än, vad ett fängelse var
och skall vara om tusen år.

Och hur mycket man ändrar ton och fason
och var gång man höjer det helas nivå,
skall nästa generation
dock fasa vid tanken tillbaka
hur tjuvarna hade det förr ändå.

Varje generation ser med andra och nya ögon, vill tydligen skalden säga. Det som på Pingel Pers dagar var ruskigt när det gällde vårderna av fångarna — i fängelseterminologin kallas alla fångar tjuvar — är i dag annorlunda. Men för en kommande generation kommer sannolikt våra dagars fångvård att betraktas som efterbliven. Pessimismen blir i själva verket optimism eftersom det är frågan om en allt jämnt fortskridande utveckling fram mot allt större humanism.

Det som för oss synes vara humanism kommer inte alls att tillfredsställa kommande generationer med sina ännu större krav på människovärde. Kanske. Man kan bara hoppas på att det blir så.

Våldet och friheten att välja

Jag har möjligheter i mig till vilken som helst förbrytelse.

Ralph Waldo Emerson,
amerikansk moralfilosof.

Enstämmigt ljuder domen över bombkastarna och deras brott. Det var lönnmord.

Svensk tidning om Amaltheamännen.

Mord är mord, säger man. Men nej! Den som av hat eller vinningslystnad dödar en värlös, till exempel under sömnen, är en helt annan människa än den, som nedskjuter en Bobrikoff, i hopp att därmed frälsa sitt fädernesland. Och vad fäderneslandet är för oss alla, det *och ännu mera därtill* är för de undertryckta i samhället deras samhällsklass' befrielse ur slaveriets nesa.

Knut Wicksell, 1912,
professor vid Lunds universitet.

Erfarenheten visar i verkligheten så klart som möjligt riktigheten i påståendet, som kanske strax ser ut som en paradox, att det är samhället som förbereder förbrytelsen och att den skyldige blott är redskapet varmed den utföres.

Jacques Quetelet, belgisk
statistiker och matematiker.

Klandret mot Amaltheamännen gällde valet av medel och det kan man förstå. Våld är inte endast osympatiskt — det har också visat sig vara ett opraktiskt medel i kampen för frihet. Det löser inga problem. De fredliga medlen och upplysning är säkrare och förnuftigare i arbetarrörelsens kamp; de ger varaktiga resultat.

Ibland kan det vara oerhört frestande att gripa till våld, men denna frestelse till våld blir ytterligare ett argument mot våldet, ty ett revolverskott till exempel klipper av möjligheterna till diskussion och samarbete. Våld är primitivt och utmanande. I synnerhet det våld som kränker en människas eller ett lands rätt till liv och frihet. Men även om våldet är grovt och avskyvärt kan man dock inte annat göra än att med förståelse böja sig för att en människa i yttersta nöd använder våld för att freda sig och försvara sin ära och sitt liv.

Våldet i en sådan situation blir av annan karaktär än det våld som används för att kuva, förtrycka och våldföra sig på en person eller en nation. Men självfallet finns mer eller mindre utpräglad en allmän önskan om att konflikter mellan individer, grupper och länder skall kunna lösas med fredliga medel.

När det gäller Amaltheamännen kan man fråga: fanns det för dem, i den situation som förelåg, någon frihet att välja när de laddade bomben och lät den explodera?

Valet är möjligt. Människan är ansvarig för sitt val. Det är Jean Paul Sartres ståndpunkt. Friheten vill sig själv och frihet för andra, säger Immanuel Kant och Sartre instämmer.

Konkret formulerat kändes arbetsgivarnas åtgärd att importera strejkbrytarna vid hamnkonflikten som ett angrepp på Amaltheamännens egen frihet såväl som på andras frihet. Angreppet innebar att de våldsamt engagerade sig i en kamp för egen och sina kamraters, hamnarbetarnas frihet. Känslan av solidaritet gjorde att friheten, som enligt Kant vill sig själv och även frihet för andra, flöt samman till ett, blev en enhet och bildade en väldig betvingande makt i den enskilde människans själ.

Visserligen påstår nobelpristagaren Albert Camus i sin "Främlingen" att var och en som skoningslöst går sig själv in på livet inser att han i själva verket inte intresserar sig för någon annan än sig själv och att han är full av själviskhetens ondska.

Men om man använder sig av Amaltheamännen (som exempel eller symbol), så måste man säga sig att om de varit fyllda av själviskhetens ondska skulle de aldrig ha intresserat och engagerat sig som de gjorde för hamnarbetarnas kamp, i all synnerhet som de själva inte var hamnarbetare och följaktligen inte direkt drabbades av arbetsgivarnas attacker.

Om Amaltheamännens såväl som vissa andra människors handlingar är rena och fria från den själviskhetens ondska som Camus tydligt fram som en naturlag då kan den lagen inte längre gälla. Den vittrar sönder och faller, i varje fall som naturlag.

Ifall den stora ondska, som Camus talar om, varit allmänt rådande skulle ju i själva verket inte sympati haft någon plats. Men redan innan människan existerade på jorden måste ju den dragningskraft, som vi kan kalla sympati, ha existerat, annars skulle inte människan kunnat uppstå. Utan den biologiska lag som vi kallar den inbördes hjälpen skulle inte den utveckling som skett kunnat äga rum. Även den som accepterar existensen av själviskhet, och det gör vi väl alla i en eller annan form, kan inte komma förbi lagen om inbördes hjälp, solidariteten, eller om man vill kalla det kärleken.

Bundna är vi alla. Frågan är emellertid om vi inte inom vissa gränser har möjlighet till frihet och val. När Sartre säger att vi väljer alltid det goda och att detta goda är gott för alla andra människor, så kan man nog göra ett tillägg: vi väljer det vi tror vara gott och detta kan vara det goda även för andra. Men det betyder inte att det med full visshet är gott för en själv och för alla andra människor. Att inte valet är subjektivt enbart utan också gäller medmänniskorna, om man så vill hela mänskligheten,

är uppenbart, ty ingen är helt oberoende eller fri. Här kommer ansvaret in i bilden.

Anlägger man determinism i dess strängaste mening skulle det emellertid innebära att det ifråga om Amalthea och andra liknande dramer inte finns varken frihet, val eller ansvar. Det skulle innebära att attentatet i Malmö var ett grekiskt ödesdrama med de tre handlande människorna som mekaniska dockor. Detta kan inte accepteras.

Inom gränserna för miljö, uppfostran och ideologi fanns svängrum för frihet, val och ansvar. Friheten att välja kändes säkerligen som om den vore hel och odelad och ansvaret oroade och tyngde. Ansvaret mot den egna kämpande gruppen och klassen, som av förrädare hotades av ett nederlag. I kampen mot förräderiet, strejkbryteriet, kändes det som en bjudande moralisk plikt att använda ett medel av stor effekt, utan närmare tanke på följderna för sig själva. Det fanns inte ett spår av själviska beräkningar eller vinningslystnad i denna handling. Det kanske heller inte fanns någon medveten offervilja. Det allt överskuggande motivet var efter allt att döma att få ett slut på förräderiet, som upprörde så många. Ej minst därför att det utövades av utlänningar mot svenskar i eget land. Ett slut på detta förräderi skulle ha öppnat möjligheter för en seger åt de kämpande arbetarna.

Om man använder Sartres och Camus terminologi

kan man ju säga att de tre Amaltheamännen var främlingar i den kapitalistiska civilisationen. Men de var inte känslokalla, likgiltiga och samhället utanförstående i likhet med de båda franska filosofernas främlingar. De var tvärtom intresserade, känsloengagerade, med samhället förbundna, i all synnerhet med ett socialistiskt samhälle.

De hävdade människans rätt och frihet att handla annorlunda. I det fallet representerade de revoltens anda, även historiskt sett. Ansvar kände de, i all synnerhet mot de i strid varande kamraterna. Valet av handling var ur deras egen synpunkt sett förnuftigt eller nödvändigt, det enda möjliga, även om handlingen inte var human eller blev hårdare än de åsyftade, ty avsikten var ju inte att döda utan att skrämma. Motivet till handlingen var under alla förhållanden inte lågt utan högt över det som Camus påstår är egendom hos alla människor, själviskhetens ondska.